Evliyalar Şehri

Samsun

Hazırlayan

Abdulhalim Durma

ISBN

978-9944-0466-2-?

DİZGİ

Abdulhalim Durma

Kapak Tasarımı

Abdulhalim Durma

Baskı Yeri ve Yılı

Yenigün Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. Turgut Özal Bulvarı No. 53/1 İskitler/ Ankara Tel-: 0312 384 6183-84 2009

1000 Adet basılmıştır.

Yazar Hakkında

1951 Manisa doğumlu. 1976'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümünden mezun oldu. Öğretmen olarak Erzurum, Karabük, Afyon-Sandıklı, Manisa-Gördes, ve Amasya-Suluova'da görev yaptı. 2005'te emekliye ayrılan Abdulhalim Durma 'Evliyalar Şehri' adıyla bir kitap dizisi hazırlamaya başladı. Elinizdeki kitaptan önce Amasya, Kastamonu, Afyonkarahisar, Isparta ve Tokat'ı yayınlayan yazarın hazırlanmakta olan son kitabı Sivas ile ilgili.

Yazarın ayrıca 'Din Psikolojisi' ismiyle bir tercümesi (ebook) ile 'Kadı Kızı' isimli bir roman çalışması vardır.

Mukaddime

Sevgili uzaktır, ulaşılmazcasına. Nedense kafire benzetilir üstelik. Aşığın muhayyel maşuğuyla buluşması imkansızdır. Vaktiyle Hızır'ın Çelebi'ye fısıldamış olduğu sır da herhalde budur. Kaderi, hiçbir zaman bütünleşemeyeceği aşkının ıstırabını yaşamaktır.

Şehrin ruhunu adeta böyle bir metafor oluşturur. Kent kültürünün eksikliğini yüreğinde hisseden şehirli aydının adeta ruhunu boğan bu çatışmayı ortadan kaldıracak birleşme sanki 'kafir samsun'da gizlidir.

Halbuki artık burada taşlar değil, zamana meydan okuyan ağaçlardır. Anadolu'da sekiz yüz yılı bulan kargir camilerden fazlası ahşabın ibadethaneye dönüştüğü, Canik'in köylerinde bazen bir mezarlık ortasında bekler mümini.

Ladikli Seyyid'in torunları günümüzde yaşasa da, ceddinin imar ettiği ruhların sağlamlığı asırlara köprü olur yörede. İçiçedir tarihle menkıbe burada, her yerde olduğu gibi. Sultanları, beyleri nasıl bağrına basıyorsa, erenleri de sinesinde saklar öylece.

Derler ya, toprağın altı evliyadır, üstü eşkıya, diye. Sonunda çıkar eşkıya insanın karşısına koruyucu adına ve katleder evliyayı en mukaddes günde. Köprülü şehidine sahip çıksa da, Akdağlı huzur içinde yatar Bafra'da, bir caminin haziresinde.

Rejinin hikayesi Canik'te bir çok ailenin kabusu olsa da,
düşmanın topa tuttuğu şehrin evliyası, sanki kerametiyle
kucaklar hiçliğin yokoluşunu, varlığa dönüştürürken
sevgiyle bağrında.

İçindekiler

Samsun’da Tarikatlar

Samsunda Sadiyye

Samsun’da Kadirilik

Samsun’da Mevlevilik

Samsun’da Hüseyniyye

XIII. asır

Dânişmend Gâzi 1105'te Canik'i fethetmeye giderken Aybastı ilçesine bağlı Perşembe yaylasında ordusuyla beraber Canik ordusu tarafından pusuya düşürülür ve altı bin askeriyle birlikte şehit olur[1]. Dânişmend Gazi Canik'i fethedemeden şehit olduğu için çok üzülür ve şöyle bir vasiyette bulunur. "Meyyitimi anda (Niksar'a) koyasız benüm, Yönümü Canik'e karşu kon benüm". 1150'lerde Dânişmendli Emîri Yağıbasan Samsun'a yönelik akınlarda bulunur[2]. Şehrin Türkler tarafından alınışı ise II. Kılıçarslan devri (1155-1192) sonlarındadır. Ancak onun ülkeyi oğulları arasında paylaştırması üzerine çıkan kardeş kavgası döneminde, şehir ve çevresindeki dağlık bölgeler tekrar Komnenoslar'ın kontrolüne girer. II. Rükneddin Süleyman Şah, Samsun'a kadar Doğu Karadeniz topraklarını tekrar ele geçirir (1194). İmparator III. Aleksios'un 1200'de şehri zaptetme girişimi başarısız kalır ve Canik kesimi kontrol altına alınır. 1228 yılına kadar Sinop'tan Ünye'ye uzanan sahil boyunda hâkimiyet kurulur. Selçuklular devrinde, özellikle XIII. yüzyılda Çepniler, Sinop'tan Trabzon'a uzanan bölgede yerleşir. Çepniler'in Samsun-Sinop yöresindeki faaliyetleriyle ön plana çıkmaları, Muînüddin

---

[1] DEMİR Necati, Bir Coğrafi Bölge Olarak "Canik" ve Tarihi Alt Yapısı

[2] ÖZ Mehmet, Samsun, TDV İslam Ansiklopedisi

Süleyman Pervâne'nin ölümünden (1277) sonradır. Şehir bu dönemde Kırım ile ticaret bakımından önemli bir liman haline gelir. İlhanlılar devrinde Samsun'da bir darphâne bulunduğu anlaşılmaktadır.

XIII. yüzyılın başlarında muhtemelen Rumlar'ın yerleşmiş olduğu Amisos da şehrin üçüncü kısmını teşkil etmektedir. Ancak bölgenin Türk kontrolüne girmesiyle yalnızca XIII. yüzyılda ticarî amaçlarla kurulan Simisso, Osmanlılar'ın Samsun'u nihaî fethine kadar Cenevizlilerin elinde özerkliğini sürdürür.

XIV. Asır

Karadeniz kıyılarında Cenevizlilerin koloni halinde yerleştikleri limanlardan biri de Samsun'dur[3]. XIV. Yüzyılın ikinci çeyreğinde Karadeniz'e çıkan Cenevizlilerin o tarihlerde Amisos adıyla bilinen bu şehre ne zaman geldikleri bilinmiyor. 1351 tarihli haritada Simiso diye kaydedilen şehrin üzerinde Ceneviz bayrağının dikildiği, yani buranın Ceneviz egemenliğinde olduğu belirtilmektedir. Samsun'un XIV.yüzyıl ortalarında biri Türklerin diğeri de Cenevizlilerin egemenliği altında olmak üzere iki kısma ayrılmış olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de Türklerin yaşadıkları kısım Müslüman Samsun, Cenevizlilerin elindeki

---

[3] TURAN Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri -I-, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000

bölüm ise Kafir (Gavur) Samsun diye anılmıştır. Cenevizlilerin Amisos dedikleri kendi şehirleri, Kalyon Burnu'nun gerisindeki sırtta kurulmuştur. Türk ya da Selçuklu şehri ise, burnun önünde deniz kıyısından başlayarak yamaçlara doğru uzanmaktadır. Her iki şehrin etrafı surlarla çevrili olup ayrı ayrı kaleleri bulunmaktadır. Ne var ki, Türk ve Ceneviz kesimleri arasındaki uzaklık ise, 'bir sapan atımı' ya da 'yarım ok menzili' kadardı.

II.Keykavus'un (ö. 1278) torunu Taceddin Altunbaş Gazi Çelebi'nin kurduğu Kubadoğulları Samsun, Kavak ve Lâdik yörelerinde hüküm sürüyordu[4]. Altunbaş'ın ölümünü (1340-1350 arası) müteakip oğlu Keykubad Samsun, Kavak ve Lâdik'te otoritesini tesis eder.

Hikmet Tanyu 50 yıl önce yapmış olduğu incelemede, 1885 yılında Samsunda hastalanıp ölen Tokatlı halk şairi Aşık Nuri'nin (asıl adı Mahmud) Samsun'da **Şeyh Kutbeddin** türbesi yanına gömüldüğüne göre, onun yanına gömülmenin ne kadar önemli görüldüğünü kaydeder[5]. Samsun eski mezarlığında Kabristan sokağında bulunan Seyyid Kutbeddin Camii ve yanındaki türbenin çevresi mezarlarla çevrilidir. Burada yer yer mumlar yakılmış olarak durmaktadır. Gene burada şehit subayların iki mezarından birisinin üzerinde bezler, iplikler vardır. Bu bezlerin ve ipliklerin Kutbeddin için olmasına rağmen, orada müsait yer bulunmadığından diğer bir yere bağlanmakta mahzur

---

[4] ÖZ Mehmet, a.g.m

[5] TANYU Hikmet, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967

görülmemiştir. Seyyid Kutbeddin türbesinin hiç açık penceresi bulunmamasına ve hepsinin kapatılıp örülmesine, sıvanmasına rağmen bu ilgi kesilmemiştir. Türbe üzerinde ufak bir minare mevcut olup Caminin sağında kalan önünden halen merdivenli yol geçen ufak bir ev, tekkenin ocağı, aşhanesi olarak bir vakitler kullanılmaktaymış. Tanyu, 1961'de inceleme yaptığı esnada bu yeri temiz kıyafetli bir genç hanım ile bir kızın ziyaret etmekte olduğunu yazar. "Muhtelif dilekler için ziyaret edilen buraya hanımlar, kızlar daha çok evlenme dileğiyle gelmektedir. Bu arada türbeye ziyarete gelen bir zat, onun ruhuna Fatiha okuduktan sonra bu mahalde namaz kılmaya durur. Türbe yanındaki Cami evvelce tekke olarak kullanılmış. Dış kapı üzerinde onun zincirleri asılı idi. Daha önceleri Seyyid Kutbeddin'in türbesi önünde iki büyük top duruyormuş. Bunun ortadan kaldırılması ve bu mahallin tahribi emrini alan yüzbaşı burasını yıktırdıktan sonra ölüyor. Bu bilgiyi veren yaşlı, sakallı zat, "böyle şeylerin şakası olmaz!", diye ilave etti. Ziyaretçi kızın tepkisini denetlemek için, "Allah'tan dileyin, evet bu evliyadır, Ona'da Fatiha okuyunuz!", dedim. "Evet efendim, bu zat Allah indinde makbuldür. Fakat dileğim Allah'adır", cevabını verdi."

Geylani tarikatına mensup sayılan bu türbeye ilgi gösterilmekte ve bir adak mahalli olarak etkisini devam ettirmektedir.

Seyyid Kutbeddin türbesinin kapısı önünde mezarı bulunan subay 1916'da şehit olur ve buraya gömülür. Tanyu,"Onun mezarı üzerinde mum parçaları durmaktaydı" diye yazar. Caminin (tekkenin) hemen 30 metre kadar yakınında yeni bir çeşme olduğunu, önceleri burada büyük

bir kuyu bulunduğunu tespit ettiğini, kuyunun suyunun halen çeşmeye geldiğini, akşama doğru suyun kesildiğinin anlatıldığını nakleder. Etrafta yaşlı ağaçlar da bulunduğuna göre tekke, türbe, su, ağaçlar ve yamaçta yol yakınında bulunuşuyla bir bütünlük vücuda getirmektedir.

Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin torunu olduğu rivâyet edilen şeyh Kutbeddin'in hayâtı ve yaşadığı devir hakkında bilgi yoktur. Şeyh Kutbeddîn hazretlerinin bir kerâmeti şöyle anlatılır:

1853 Rus donanmasının Sinop baskını sırasında 3-5 savaş gemisi de Samsun açıklarına kadar gelerek şehri topa tutar. Şehirde karşılık verebilecek bir kuvvet de bulunmamaktadır. Ancak Şeyh Seyyid Kutbeddîn hazretlerinin bulunduğu eski mezarlıktan top atışları ile karşılık verilir. Rus gemileri de bir miktar hasara uğradıktan sonra çekilip gitmek mecbûriyetinde kalırlar

Seyyid Kudbeddin Hazretleri miladi 1322 yılından evvel yaşamış dönemin İslam âlimi ve müctehidlerindendir. Seyyid Abdulkadir Geylani (k.s.) Hazretlerinin (1078-1166) torunlarından olup babasının ismi Muhyiddin'dir. 1322 yılının sefer ayının 15. gecesi vefat etmiştir.

İslam ordularına manevi fütuhat öncülüğü yapan sayısız gönül erlerinden birisi olarak Bizans sınırlarına dayanmış ve Samsun çevresinde karar kılmıştır. Diğer kardeşi Çarşamba civarında Semayil denilen yerde medfundur. Samsun'un Ladik kazasında Medfun Seyyid Ahmed-i Kabir Hz.leri de Abdulkadir Geylanı Hz.lerinin talebelerinden olup kardeşi olduğu da rivayet edilmektedir. Seyyid Kudbeddin hazretlerinin bu kabristanın olduğu yerde şehid edildiği ve buraya defnedildiği söylenmektedir. Kabri

Samsun ilinde İlkadım Belediyesi sınırları içerisinde Unkapanı mahallesindeki mezarlıktadır. Bu kabristanın Kanuni Sultan Süleyman döneminden önce kurulmuş olduğu nakledilir.

Kare planlı türbenin, üzeri beşik tonoz ile örtülü olup, dıştan kiremit kaplıdır. Doğu cephesinden bir girişi vardır. Bu kapı dikdörtgen bir cephe içindedir. Caminin minaresi türbenin güneydoğu cephesine bitişiktir. Bu minareye çıkış türbenin içindendir. Türbenin güney cephesinde bir penceresi vardır.

Türbeyle bitişik olan Seyyid Kudbeddin Camii 1895 yılında Haznedarzadelerden Süleyman Paşanın torunu Memduh Bey tarafından yaptırılmıştır. Cami türbenin kuzeyinde yer alır ve türbeye bitişiktir. Girişi kuzeyden olup mihrabın tam karşısına düşmez, biraz sola kaymıştır. Sağında pencere vardır. Camii kuzey ve doğusundan (L) şeklinde, ahşap kolonlar üzerinde bulunan sivri kemerli, sekiz gözlü ahşap revak çevrelemekte olup bu aynı zamanda son cemaat yeri vazifesini görmektedir. Caminin doğusunda üç ve batısında bir pencere daha yer almaktadır; bunlarda dikdörtgen çerçeve içindedirler.

Caminin döşeme ve tavanı ahşap olup üstü kiremitle örtülüdür. Oldukça sade olan minberi ahşaptır. Mihrabın alçıdan oluşan basit ve yarım yuvarlak nişi bulunmaktadır. Binanın içi ve dışı beyaz bir sıva ile sıvanmıştır. Arap mimarisini andıran minarenin kaidesi kargir olup şerefe kısmı ahşaptır. Seyyid Kudbeddin Hazretlerinin mezar taşının ön kısmında şunlar yazılıdır:

1.Satırda Kuran-ı Kerimin 11.Süresi olan Hud Süresinin 86.Ayetinden bir parça vardır.

”İnni tevekkeltualallah”(Muhakkak ben Allah'a tevekkül ettim)
2.Satırda 28.Süre olan Kasas Süresinin 88.Ayetinden bir parça vardır. ”Külli şey in halikun illa veche”(Allah'ın zatından başka her şey yok olacaktır)
3 ile 5.satırlarında “Bu mezar mürşidlerin mürşidi, tasavvuf ehillerinin kutbu, sünnetleri ihya, bidatları mahveden, kerametler menba-ı Abdulkadir Geylani Hz.oğlu Muhyiddin oğlu Kudbeddin' dir. Arka yüzünde de Ayet-el kürsi yazmaktadır.Türbenin bulunduğu mezarlık 1950 yılından itibaren kendi haline bırakılmış, 1969-1974 yıllarında dönemin belediyesi tarafından bakıma alınmıştır. 2005-2006 yılında İlkadım belediyesi tarafından tekrar restorasyon çalışmaları yapılır.

XV.asır

Samsun siyasal çekişmeler kadar ekonomik çıkarların doğurduğu bu ikiye bölünmüşlüğünü 1420'li yıllara kadar korur. Yıldırım Bayezid 1398'de Canik beyi Kubadoğlu Cüneyd'in başkenti olan Müslüman Samsun'u aldığında ‘dost' sayılan Cenevizlilerin elindeki kısma dokunmamıştır. Buradaki Ceneviz kolonisinin başında, diğer büyük kolonilerde olduğu gibi bir Podesta bulunmaktadır. Kastilyalı G. Klavio 1404'te gördüğü Samsun'dan şöyle söz eder.

“Öğle üzeri Samsun’a vardık. Burası Türklerin elinde idi. Samsun’un iki kalesi vardır. Biri Cenevizlilerin, diğeri Süleyman Çelebi’nindir. Biz burada limana girmeyip deniz üzerinde kaldık.”

Böylece 1404’te Yıldırım Bayezid’in oğlu Süleyman’a bağlı yerler arasında görülen Müslüman Samsun, bir süre sonra elden ele geçerek sonunda Candaroğulları topraklarına katılır. Bu karışık dönemde şehrin öteki kesimi ise gene Cenevizlilerin yönetiminde kalmıştır. Buradaki Ceneviz kolonisinin yönetimi Çelebi Mehmet’in saltanatının ilk yıllarına kadar devam eder. 1420’de Candaroğlu İsfendiyar’ın elinde bulunan Türk Samsun Osmanlı topraklarına katılınca, yanıbaşındaki Cenevizliler oturdukları kesimi boşaltıp şehirden çekilmek gereğini duyarlar.

Anadolu Selçukluları ve Beylikleri döneminde Anadolu'nun iç ve dış ticaretini sağlayan büyük ticaret yolları üzerinde kurulmuş şehirlerde bir refah göze çarpmaktadır. Candaroğulları'nın sahip olduğu Sinop büyük ticaret yollarının ulaştığı Karadeniz kıyısındaki önemli bir iskeledir. Cenevizliler buradaki antrepoları vasıtasıyla Anadolu'daki malları ihraç ve kendi mallarını ithal etmektedirler. Sivas'ta yerleşen Ceneviz tüccarları Doğu ve Güney'den gelen emtiayı kervanlarla Karadeniz limanlarından Trabzon'a, özellikle Samsun ve Sinop'a gönderir. Dolayısıyla Samsun ve Sinop'ta çok canlı bir ticaret yapılmaktadır. Nitekim, Çelebi Mehmed zamanında Samsun üzerine sefer yapıldığında, önce Ceneviz elindeki Kâfir Samsun sonra İsfendiyar Bey oğlu Hızır Bey idaresindeki Müslüman Samsun alındığında, Osmanlı padişahı Hızır Bey'e şehri niçin savunmadığını sorar. Bunun

üzerine Hızır Bey, "Bizim şehrimizin dirliği Kafir Samsun sayesinde idi, o da sizin elinize geçti" diyerek Cenevizlilerle olan ticaret kapısının kapandığını söylemek ister[6].

Osmanlılar şehri ilk defa, Akkoyunlular'ın 1398'de Kadı Burhâneddin'i öldürmesinden sonra I. Bayezid'in bölgeye düzenlediği sefer esnasında ele geçirmiştir[7]. O sırada Samsun'un emîri Kubadoğlu Cüneyd'dir. Emir Kubadoğlu, Yıldırım Bayezid ile hiç karşılaşmaksızın Samsun'dan kaçar. Simisso ise Cenevizliler'in elinde bırakılır ve bölgenin valiliği Bulgar Kralı Şişman'ın müslüman olan oğlu Aleksandr'a verilir. Sadece bir iki yıl sonra, Ankara Savaşı'nda Timur'un Yıldırım Bayezid'i yenmesiyle Cüneyd Bey Samsun'a dönüp beyliğini yeniden ihya eder. O sırada Samsun'dan geçen Katalan elçisi Clavijo buranın Türkler'in elinde, iki kaleden ibaret olup birinde Cenevizliler'in bulunduğu bilgisini tekrarlar. Bölgedeki küçük beylikler arasında iktidar mücadelelerinin sonucunda muhtemelen 1417- 1419 Niksar ve Çarşamba yöresini ellerinde bulunduran Tâceddinoğulları, Kubadoğlu Cüneyd'i öldürür. Bu olay üzerine Candaroğulları Samsun'a hâkim olur ve İsfendiyar Bey'in oğlu Hızır Samsun valiliğine getirilir. Ardından o sırada Amasya'da sancak beyi olarak bulunan Şehzade Murad'ın (II. Murad) lalası Biçeroğlu (Bicaroğlu) Hamza Bey, Kâfir Samsun'un yandığını ve içindekilerin gemilere binerek şehri terkettiklerini duyunca

---

[6] YÜCEL Yaşar, Candaroğulları, TDV İslam Ansiklopedisi
[7] ÖZ Mehmet, a.g.m

burayı ele geçirir[8]. Müslüman Samsun ise İsfendiyar oğlu Hızır Bey'den savaşsız teslim alınır. Osmanlı kroniklerinin ifadesinden, Cenevizliler'in şehirden ayrılışının, müslüman Samsun'un Osmanlılar'a teslim olmasından daha önce vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Tarihî takvimlerde bahsi geçen 1417 veya 1418 tarihli Canik seferinde Canik'in Kavak ve Havza gibi güney kısımlarının Osmanlı topraklarına katıldığı, Samsun'un iki yıl sonra 1420'de ele geçirildiği söylenebilir. Her ne kadar kaynaklarda Cenevizliler'in tamamen şehri terk ettikleri belirtiliyorsa da İtalyan kaynakları 1424'te şehirde bir Ceneviz kolonisinin varlığından söz eder.1485 tarihli *Tahrir Defteri* Samsun'da "Frenkpazarı cemaati" adı altında bir grubun varlığına tanıklık eder ki, bunların Ceneviz kolonisinin kalıntıları olduğu anlaşılır.

XVI.asır

Osmanlı tahrir defterleri, Samsun şehrinin XV-XVII. yüzyıllardaki mahalleleri ve nüfusu hakkında bilgiler içerir. Samsun'da 1485'te bulunan mahalleler şunlardır: Hızır Bey Mescidi (Câmi-i Hızır Paşa), Pazarkapı Mescidi, Köhne Mescid, Meğde Kapısı Mescidi, Yeni Cami (Hacılar / Sadi Bey), Şeyh Hamza, Kethüdâ Hüseyin Mescidi, Has Bey /

[8] Halk arasında Uyuşuk Dede diye anılan Bicaroğlu Hamza Bey, Tokat'ta Ali Mezarlığı altındaki aile kabristanında medfun bulunmakta olup, yine Tokat şehir merkezinde Çekenli Mahallesinde 1415 tarihli kitabesi vakfiye niteliğinde ve külliyenin bir parçası olan bir mescid inşa ettirir. –Evliyalar Şehri Tokat-

Hacı Bey Mescidi, Yenice Mescidi (Mehmed Kirişçi) ve Debbâğan. Ayrıca seksen bir neferden (yetişkin erkek nüfus) oluşan Rum ve seksen dört neferden oluşan Ermeni cemaatleriyle Cenevizliler'in kalıntısı olan altı kişilik bir grup mevcuttur. Bunların dışında vergiden muaf Seyyid Kutbüddin Zâviyesi cemaatiyle kalede görev yapan müstahfızlar, pâsbân ve zenberekçiler kaydedilmiştir. Şehrin nüfusu 492 neferden (1500 kişi) ibarettir. 1520'de bu sayı 408'e düşerse de, 1576'da 542 olur (tahminen 1800 kişi). XVI. yüzyılda Pazarkapı Mescidi mahallesi ortadan kalkarken Hoca Hayreddin, Girdeciyan, Aslıhan ve Hacılar mahalleleri ortaya çıkar. Bununla birlikte, 1576'da yirmi iki nefer Rum ve otuz bir nefer Ermeni ile kasabadaki gayri müslim nüfusun giderek azalmış olduğu görülür.

XVI.yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında, önemli sayılabilecek bir oranda eşkıyalık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülür[9]. Orta Karadeniz bölgesine ait mühime kayıtlarında diğer suçlara oranla eşkıyalık ile ilgili şikayet davalarına daha çok rastlanmaktadır. Ancak bu durumun bu yüzyılın genel bir karakteristiği olduğu, Osmanlı devletinin diger bölgelerinde de vuku bulduğu bilinen bir gerçektir. Kayıtların daha çok şikayet gerektiren vakalar çerçevesinde kaydedildiğini, toplum hayatını bütünüyle yansıtmadığını da vurgulamak gerekir. Samsun ve çevresinde gerçekleştirilen eşkıyalık faaliyetlerinin önemli bir kısmı suhte (softa) denilen medrese talebeleri, bir kısmı

[9] ERDOĞAN Emine, XVI. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Faaliyetleri

ise bölgeye gönderilen devlet görevlileri tarafından yapılmıştır. Nitekim Samsun'un Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra uzun yıllar gelişememesinin en önemli sebepleri arasında idarî bozukluklar, zengin ailelerin bölgedeki nüfuzu gösterildiği gibi aynı zamanda Samsun ve çevresinde uzun yıllar dağlarında eşkıyaların faaliyette bulunması, hattâ idarecilerinin eşkıyalığa başvurması sayılmaktadır. Bu durum Samsun ve çevresinin kuvvet ve kudretini kaybetmesine sebep olmuştur.

XVI. yüzyıldan itibaren Samsun'da gemi yapımına da başlandığı bilinmektedir[10]. Canik sancakbeyleri XVI. yüzyılın sonlarına doğru kendir mukataasını iltizama almak şartıyla göreve tayin edilirler.

XVII.asır

XVII. yüzyıla gelindiğinde 1642 tarihli avârız hâneleri sayımına göre, kasaba yakınındaki Kadıköy'de oldukça kalabalık bir gayri müslim nüfus (doksan dört nefer) varlığını devam ettirirken artık büyükçe bir köy durumuna düşen Samsun'da gayri müslim cemaat kalmamış, sadece bir müslüman mahallesinde iki nefer zimmî yazılmıştır[11]. 1642'de "nefs-i kasaba-i Samsun" olarak kaydedilen kasaba

[10] MUTLU Sevcan, XVI. Yüzyıl başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni., Ankara, 2008
[11] ÖZ Mehmet, a.g.m

merkezinin yanında Meğde Kapısı, kale içindeki Hatun Camii, Şeyh Hamza, Sâdi Paşa, Has Bey, Girdeciyan, Yenice ve Kırbaç Ali mahalleleri bulunmaktadır. Kasabada yetmiş altısı askerî ve ulemâ, elli altısı reâyâ hânesi ve ikisi mücerret olmak üzere toplam 134 yetişkin erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu dönemde Samsun'un nüfusundaki azalmanın sebeplerinden biri, Kazak saldırıları sonucu şehrin yakılmış olmasıdır. Öte yandan gayri müslimler önceki dönemde de var olan ve büyük ölçüde gayri müslimlerin oturduğu Kadıköy'e çekilmiş olmalıdır. XV-XVI. yüzyıllarda Samsun kasabasının vergi gelirleri içinde en büyük pay hiç şüphesiz liman ve gümrük gelirlerine aittir (1520'de 82.000, 1576'da 160.000 akçe; bu son rakama Terme ve Ünye liman gelirleri dahildir). Trabzon ve Sinop ile karşılaştırıldığında mütevazi bir kasaba olan Samsun'da limanın, köle ticareti ve İstanbul'un iâşesi için çevreden sağlanan malların gemilere yüklenmesi dışında uzun mesafe ticaretinden pek fazla pay alamadığı anlaşılmaktadır. Kazak saldırıları yüzünden küçülen kasabanın liman geliri 1642 itibariyle akçe kıymetindeki düşüş de dikkate alındığında epey azalarak 80.000 akçeye geriler. Kasabada XV-XVI. yüzyıl kayıtlarına göre boyahane, mumhane, salhane, kapan, ihtisab, pazar bacı, meyhane, damga mukâtaaları da vardır. 1485 ve 1520'de görülen bozahane 1576'da kaldırılmıştır. Kasabada oturanların kısmen hububat yetiştirdiği ve bağcılıkla uğraştığı anlaşılmaktadır. Nüfus bakımından olduğu gibi vergi potansiyeli açısından da Samsun küçük ölçüde bir şehir yerleşimidir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında durumunu muhafaza eder. Kâtib Çelebi burayı dağlar içinde havası kötü, evlerinin bir bölümü bataklık arazide kurulu bir

kasaba olarak anar. Evliya Çelebi ise limanının açık olduğunu, fakat demir atılabilecek bir durumda bulunduğunu, halkının tamamının gemici ve kendirci olduğunu belirtir. II. Mehmed devrinde kalesinin Kazaklar tarafından yıkıldığını ve daha sonra tamir edildiğini belirtir. Evliya Çelebi ayrıca şehirde medrese, imaret ve dârülhadis olmadığını, yalnız sıbyan mektebi bulunduğunu söyler.

XVIII. asır

XVIII. yüzyıl başlarında Samsun'u gören Tournefort buradan bir köy gibi söz eder. Bu yüzyılda Samsun'da tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi, âyanlar önem kazanır. Canikli Hacı Ali Paşa ve oğulları sadece Canik'te değil Trabzon, Amasya gibi komşu yörelerde de yöneticilik yapar.

XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren kent, Kırım ile yapılan deniz ticareti sayesinde önem kazanır[12]. Yüzyıl sonlarında Samsun Limanı'ndan mal alıp götüren gemi reislerinin çoğunun müslüman olup Samsun ve çevresinden olduğu anlaşılmaktadır. İhraç mallarının başında Amasya ve Tokat pamukluları ile hayvani yağlar, deri vb. gelirken ithal malları arasında ham demir. Leh çuhası, sadeyağ ve don yağı gibi ürünler vardı.

[12] A. Şevki DUYMAZ, XIX. Yüzyılda Samsun'un Kentsel Gelişimine dair Birkaç Mimari Örnek

19. asır

İngiliz seyyah J. MacDonald Kinneir’in 1813–1814 yıllarındaki Anadolu seyahati sırasında Samsunla ilgili izlenimlerinde, yaklaşık 6-7 km genişliğindeki bir koyun kenarında, ağaçlıklar içinde kurulmuş olan şirin bir şehir manzarasından bahseder. Şehrin etrafının, Türkler tarafından inşa edildiği bilinen harap bir sur ile çevrili bulunduğunu, minareli beş camii, bir hamamı ve tüccarlar için büyük bir hanın mevcut olduğunu söyler ve nüfusunun ise ancak 2.000 kişi olduğunu bildirir[13]. Samsun'u 1847'de ziyaret eden Osmanlı seyyahı Ferruhan Bey'e göre kasabada 500 Türk, 240 Rum, 60 Ermeni ve birkaç Avrupalı hânesi vardır ve toplam nüfus 6000 kadardır. Şehirde her etnik-dinî grubun ayrı mahallelerde oturduğu ve deniz kıyısındaki Türk mahallesinde bedesten, han, hamam, yedi cami ve dört türbe (Seyyid Kutbüddin, îsâ Baba, Şeydi Bey ve Hüseyin Gazi) bulunduğu ifade edilir.

1854 yılında Kırım savaşının açıklarını kapatmak amacıyla ilk alınan borçlar ve bu borçlanmayla başlayan borçlanma süreci, devleti Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasına kadar getirir. İdare'nin her türlü temel çalışma alanını belirten Muharrem Kararnamesinde, Osmanlı Devleti'nin tütünden aldığı vergiler de bu idareye bırakılır.

[13] “..The town can boast of five mosques with minarets, a hummam and a large khan for the use of merchants, who carry on a brisk trade with Constantinople and the other ports of the Black Sea.”-Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan by John Macdonald Kinneir

İdare, tütünden alacağı vergileri üçüncü bir şahsa işletme hakkını vererek ayrı bir kurumun doğmasını sağlar[14]. Alman ve Avusturyalı bankerler ile Osmanlı Bankası sermayesi ortaklığı tarafından kurulmuş olan bu anonim şirket, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından onaylanan şartnamesi ile çalışmalarına başlar. “Mamalik-i Şahane Dühanları Müşterekül Menfaa Reji İdaresi” diye anılan bu yabancı sermayeli ve çok uluslu kurum, halk arasında kısaca Reji İdaresi olarak bilinmektedir. 1883'de yayınlanan bu şartname ve maddeleri 30 yıl için geçerlidir. Reji İdaresine verilen bu tütün tekeli 30 yıldan sonra tarafların oluru sonucu tekrar yenilenecektir. Nitekim 1913’te imzalanan mukavele ile tütün tekelinin 15 Nisan 1914'den başlayarak 15 yıllığına tekrar Reji şirketine verilmesi uygun görülür. Şirket, ülkenin her yerinde istediği kadar şube ve acente açabilecek, kaçakçılığı önlemek için istediği kadar memur görevlendirebilme yetkisine sahip olacaktır. Reji memurları, maliye memurlarının elbisesine benzer bir elbise giyecekler, kaçakçılığı önlemede devlet memurları kadar yetkili olacaklardır. Osmanlı ülkesinde üretilen tütünlerden devlet aşar vergisinden başka hiç bir vergi almayacaktır. Ülke içinde kıyılmış tütünden ve duhan yapraklarından yapılmış sigaralar, ağız tütünü, enfiye ve bütün tütünler reji şirketi tekelinde olacaktır. Tütün ihracı serbest olacak, ancak ihraç edilen tütünler dahi reji

---

[14] ÇAMAŞ Necdet, Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun’un Tarımsal ve Sosyo ekonomik Yaşamındaki Rolleri

ambarlarından çıkacaktır. Tütün ile ilgili ihraç ve ithal vergileri hükümet ve şirket arasında anlaşılarak yapılacaktır. Tütün ziraatı için ruhsat verilecek kaza ve nahiyeler içinde 16 üretim sahasından en önemlileri arasında Canik Bölgesi de vardır; Samsun, Çarşamba ve Bafra kazalarında üretim yapılması istenmekte ve tavsiye edilmektedir. Her yılın Ağustos ayında ambara teslim edilmeyen tütün kaçak sayılır ve ürüne el konulur. Bu durumda ambarsızlık nedeni ile, Reji'ye teslim edilemeyen tütünlere, Reji hiçbir karşılık ödemeksizin sahip çıkar. Reji Müfettişi Nuri Bey, kaçak tütün miktarının yaklaşık 12-13 milyon kg. olduğunu, şartname gereği bütün tütün ürününü satın almaya zorunlu olan Reji'nin buna gücü yetmeyince, tütün ziraatının çıkmaza girmiş olduğunu ve fakir düşen üreticilerin ürünlerini daha yüksek fiyat veren kaçakçılara satmaya başladığını belirtir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde o tarihlerde, Reji şirketi'nin ürettiği ile aynı kalitede ancak onun yarı fiyatına satılan kaçak tütünden imal edilmiş sigarayı içmeyenin hemen hemen hiç olmadığı anlatılır. Tütün üreticisi ve tüccarının Reji şirketine tepkiyle kaçakçılık yapmasının temel nedeni, şirketin tek alıcı olarak piyasada yer almasıdır. "Reji İdaresi, ülke içinde yayılan teşkilatı ve memur ve kolculardan ibaret geniş kadrosu ile adeta devlet içinde devlet gibidir" derken, bazıları da, "Belâlılardan ve eski sabıkalılardan oluşmuş bir kolcu teşkilatı kurulduğunu, Jandarmanın refakatinde çalışan kolcuların herkesin şahsına ve aile mahremiyetine sorumsuzca tecavüz ettiğini", belirtmektedir. Reji şirketinin Meşrutiyetin ilanına kadar süren idaresinde halk arasında 'ayıngacı' olarak adlandırılan tütün kaçakçılarıyla kolcu ve

jandarmaların çatışmalarında çoğunluğu kaçakçılardan olmak üzere 50-60 bin Türk çocuğunun sakatlanmış ya da öldürülmüş olduğunun gerek basın, gerek yetkililerce ifade edildiğini, yalnızca 1901 yılında ise ölenlerin 20 bini aştığının resmi belgelerce de kanıtlandığını belirtmektedir. 1925'te Osmanlı Devletinin ağır ve tütün üreticileri bakımından acı, hatta kanlı miraslarından biri olan Tütün Rejisi 4 milyon Türk lirasına satın alınarak devletleştirilir.

Berat Yıldız çalışmasında, Rusya'dan Osmanlı topraklarına olan göçleri ele alırken, göçmenlerin çoğunun Trabzon ve Samsun limanlarına deniz yoluyla ulaştıklarından söz eder[15]. Hemen hemen Artvin'den Sinop'a kadar her bölgede kıyı boyunca yerleştirilirler. İkinci istikamet Hüdavendigar eyaletindeki Gemlik ve İnegöl'dür. 1864'ten itibaren büyük zorluklar içerisinde yapılan deniz yolculuğu sırasında veya Osmanlı limanlarına vardıktan sonra Kırım ve Kafkas göçmenlerinden tahminen 500.000 kişi hayatını kaybeder[16]. Bununla birlikte sağ kalanlardan hasta olan yüzlerce göçmen Samsun iskelesine ulaşırken, pek çok ceset de Karadeniz sahillerine vurur. Gelen göçmenlerin yarıya yakını karahumma, tifüs ve çiçek gibi hastalıklara yakalanmıştır. Tüm çabalara rağmen 19 Mayıs 1864 günü Trabzon'daki İngiliz konsolosunun raporuna göre, Samsun'a yaklaşık 40.000 kişi indirilmiş ve 48 saat içerisinde 500 kadar göçmen ölmüştür. Samsun'da doktor

[15] YILDIZ Berat, Emigrations From The Russian Empire to The Ottoman Empıre: an Analysıs in The Lıght of The New Archival Materials,Ankara, Bilkent Üni., 2006

[16] İbrahim Serbestoğlu, Kırım Savaşı Sonunda Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu

sıkıntısı çekilmesi ve hasta sayısının fazla olması ölüm oranlarının yüksek olmasının birinci sebebi olarak görülebilir. Ölümlerin diğer bir sebebi Samsun'da iskân için yeterli arazi yokluğundan göçmenlerin bataklık bölgelere yerleştirilmeleridir. 1864'te yaşanan durumu İtalyan Doktor Barozzi, "İnsanlar uzun süre bitkiler, bitki kökleri ve ekmek kırıntılarıyla yetindiler.", sözleriyle ifade etmektedir. Samsun'a gelen göçmen sayısı o kadar fazladır ki, Kılıçdede Dergâhı önündeki kumsaldan Çarşamba tarafındaki Kabakum mevkiine kadar yaklaşık 80.000 göçmen açıkta toplanmıştır. Geçici olarak değişik yerlerde iskân edilen göçmenlerin ihtiyaçları genellikle mal sandığından ve Müslüman ahali tarafından karşılanır. Müslüman ahali göçmenlere yardımcı olmakla beraber zamanla ekonomik yükün artması, tapusuz kullandıkları orman ve meraların ellerinden alınıp göçmenlere verilme olasılığından dolayı çevrelerinde göçmenlerin iskânına karşı çıkmaya başlarlar. Bununla birlikte hükümet masrafların artması üzerine Aralık 1863'te göçmenlere yardımlar yapılmasına yönelik ilânlar yayınlar. İlân sonrasında Tekfurdağı, Gelibolu, Kastamonu ve Çankırı sancaklarından Samsun'daki göçmenlere aynî ve nakdî yardımlar gönderilir. Asayişin sağlanamadığı bu ortamda Samsun'da yaklaşık 25.000 at, öküz veya davar göçmenlerce çalınmıştır. Durumdan şikâyetçi olan Müslüman halk yerel memurlara başvururken, Ermenilerin de Batılı konsoloslara müracaat ettikleri görülmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Samsun, Kafkasya ve Kırım muhacirlerinin toplanma yeri olması açısından son derece

önemli bir yer haline gelmiştir[17]. Dolayısıyla devlet bu gibi yerleri, yetkileri genişletilmiş idareciler eliyle yönetme düşüncesindedir. 1870'li yıllarda Canik sancağı ve özellikle Samsun gerek yerli (Müslüman, Rum, Ermeni) nüfus gerekse Kafkasya ve Kırım'dan Rus istilâ ve baskısından kaçanların oluşturduğu kozmopolit sosyal yapısı ile ön plâna çıkmaktadır. Buna bir de ticaret maksadı ile Samsun'a gelip gidenler ilâve edilince sancağın önemi her geçen gün artar. Nitekim bu özellikleri dolayısıyla Canik 1872'de Trabzon vilâyetinden ayrılarak müstakil liva hâline dönüştürülür. Samsun (merkez), Çarşamba, Bafra, Fatsa, Ünye, Terme ve Niksar Müstakil Canik sancağına bağlı kazalardır. Trabzon ve Canik arasında mülhak/müstakil olma çekişmesinin ortaya çıktığı görülür.

Meşhur Çürüksulu Ali Paşa özellikle Ordu ve Canik bölgelerindeki yerleştirme faaliyetlerinde büyük rol oynar. 1877-78 Savaşı esnasında yerel nüfustan oluşan milis güçlerinin komutanı olarak halkın kendisine güvendiği bir liderdir. Trabzon valisi üzerinde büyük etkisi olduğunu farkeden Ali Paşa bu nüfuzu çok sayıda göçmenin yerleştirilme ve yönlendirilmelerinde kullanır. Bölgedeki Acar göçmen gruplarıyle ilgili en büyük problem eşkıya topluluklarıdır. Ali Paşa göçmen unsurlardan oluşan bu eşkıya gruplarını himaye ederken, devlet Terme, Fatsa, Ünye ve Ordu'da barışı muhafaza etmekte zorluklarla karşılaşır. Kanun tanımıyan bu eşkıya topluluklarından bizar olan bölge halkının şikayetleri, hükümete sürekli bildirilir.

[17] Rıza Karagöz, II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma

Özellikle Rumlar bölgede güvenliğin sağlanması için, "*Canik Sancağına bağlı Ünye ve Terme Kazaları Ermeni ahalisine Çerkes muhacirleri tarafından tecavüzde bulunulduğuna dâir Ermeni Patrikhanesinin şikayeti"* gibi Hristiyan güçlerin Osmanlı Devleti üzerinde baskı oluşturmasına çalışırlar. Fakat devletin bu kanun tanımıyan göçmen grupları Orta Anadolu'ya yeniden yerleştirmekten başka hiçbir tercihi yoktur. Canik sancağında 12 binden fazla göçmen bulunmaktadır. Çürüksulu Ali Paşa'nın hesaplarına göre 1882'de Osmanlı topraklarına göç eden Acarların sayısı kabaca 120 bindir ve daha göç etmeyi bekleyen 80 bin kişi vardır.

1879 yılında Samsun'da yaklaşık 10 saat süren bir yangın felaketi yaşanır. Şehir tamamen yanar. Fransa'dan getirilen bir mimarın planı esas alınarak denize doğru yatay ve dikey caddeler açılmak suretiyle şehir yeniden inşa edilir.

Şemseddin Sami eserinde Samsun'daki cami, tekke ve medreselerin müteaddid ve çoğunun mamur olduğundan söz eder[18].

20. asır

Samsun özellikle Millî Mücadele açısından önemli bir yere sahiptir. Daha Balkan savaşları sırasında sadakatlerinin

---

[18]Kamusü'l alam_

اكثرى معموردر.

جوامع شريفه وتكيه ومدرسه‌لر متعدد اولوب،

Osmanlı Devleti'ne değil Yunanistan'a olduğunu açıkça ortaya koyan ve Doğu Karadeniz bölgesinde bir Pontus devleti hayaliyle hareket eden Pontus İdman Kulübü, Samsun Rum Göçmenler Cemiyeti, Mukaddes Rum Anadolu Cemiyeti gibi birtakım Rum teşekkülleri ve kiliseler, Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından faaliyetlerini hızlandırır. Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu müfettişi olarak gönderildiği Samsun'a geliş sebebi, görünüşte buradaki Rum çeteleriyle müslüman çeteleri arasındaki çatışmalardır. Özellikle Nebyan dağını mesken tutan Rum çetelerinin saldırıları, yörenin müslüman halkından tepki görür ve Müdâfaa-i Hukuk örgütlenmeleri çerçevesinde faaliyetler ortaya çıkar. Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Samsun'da da, önce mahallî cemiyetler (Cem'iyyet-i Hayriyye-i İslâmiyye, Karadeniz Türkleri Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti) kurulur. Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında birleşince Samsun'da da Boşnakzâde Süleyman Bey başkanlığında bir şube açılır. Pontusçuluk faaliyetlerine karşı millî hükümet, askerî ve adlî tedbirlerin yanında sahil kesimindeki Rum halkının göç ettirilmesi gibi idarî tedbirlere de başvurur. Millî Mücadele'nin son yılında Samsun, Yunan donanması tarafından bombalanmasıyla (7 Haziran 1922) hükümet binası ve meskenler tahribata uğrar. Üç saat süren bombardımanın bir amacının da Büyük Taarruz'dan önce Türk sevkiyatını önlemek olduğu görülür. Bombardıman esnasında maddi zarar ve can kaybına karşılık, Samsun'dan içerilere sevk edilmiş olan silah ve mühimmata zarar gelmez.

Karadeniz’e açılan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemileri sık sık Samsun’a uğramaktadır. Ancak Amerikalılar Samsun limanını sürekli üs haline getirip en az bir savaş gemisini bu limanda sürekli bulundurur. 1919-1922 yılları arasında Amerikan donanma gemileri bu görevi nöbetleşe yerine getirir. Gemilerin istihbarat ve bilgi toplamak gibi misyonları yanı sıra ekonomik çıkarlar, Samsun’un önemsenmesinde rol oynamaktadır[19].

Mondros Mütarekesi ardından Karadeniz Bölgesinde Rumların artan ayrılıkçı faaliyetleri Pontus ülküsüne odaklanmıştır. Yunanistan ile sıcak savaş halinde bulunan TBMM Hükümeti, Anadolu’ya en önemli giriş kapılarından Karadeniz sahillerinin güvenliğini sağlamak; Yunan ordusunun Karadeniz’e bir çıkartma yapmasını engellemek ve bu bölgede mevcut olan asayişsizliğe son vermek için tedbir alma konusunda mecbur kalır. Yunanistan ve İngiltere’den destek gören Pontusçu faaliyetlere son vermek ve bölgede güvenliği sağlamak için ortaya konulan çözüm, sahil Rumlarının daha güvenli yerlere yerleştirilmeleridir. 12 Haziran 1921 tarihinde Doğu Karadeniz mıntıkasında bulunan önce erkekler ve ilerleyen süreçte kadın ve çocuklar nakle tabi tutulurlar. Uygulama sırasında yaşanan olumsuzluklar beklenmeyen sonuçlara yol açar ve Samsun Yunan donanmasının ve Rum Çetelerinin saldırısına açık hale gelir. Üstelik kadın ve çocuklar da dağa kaçmışlardır. Ortodoks Patrikhanesi’nin ve Pontusçuların propagandası dolayısıyla Avrupalı devletlerden gelen notalar Türk

[19] DOĞANAY Rahmi, İstiklal Harbinde Samsun’da Amerikan Filosu

yönetimini dış politikada zor durumda bırakmaya başlamıştır. Yaşanan olumsuzluklar ve gelen tepkiler sebebiyle beş ay sonra 21 Kasım 1921'de yine TBMM'nin kararı ile iç bölgelere göç son bulur. Nakiller yoluyla yaklaşık yirmi beş bin Rum iç kısımlara sevk edilmiştir. Yunan kuvvetlerinin Büyük Taarruz sonrasında yenilip geri çekilmesi, binlerce Rum'u ülke dışına göç etmek zorunda bırakır. Anadolu'da kalmaya devam eden diğer Rumlar ise Mübadele Sözleşmesiyle 1924 yılında Yunanistan'a giderler[20].

Samsun limanından yapılan ihracat yıllar itibariyle genel olarak ithalâtın üzerindedir[21]. İhraç ürünleri başta tütün olmak üzere yumurta, buğday, arpa, mısır, fasulye, haşhaş, yün, deri ve cevizden oluşmaktadır. İthal edilen mallar ise çok çeşitli olmakla birlikte pamuklu dokumalar, demiryolu malzemesi, otomobil, kamyon ve ziraat makineleri, muhtelif makine parçaları, çelik, demir, çimento, gaz, benzin ve mazot, hırdavat, kahve, çay, kırtasiye ve cam eşyasından meydana gelmektedir. Bu malların bir kısmı yeniden civar iskelelere ihraç edilir ve şehrin hinterlandına dağıtılır. Yükleme ve boşaltma şehrin önündeki koyda denize doğru uzanan tahta döşemeli iskelelerden yapılmaktadır. Şimendifer, Yolcu, Tütün, Gümrük (Yük), Gaz, Dakik (Un), Zahire ve Park İskelesi adlarını taşıyan ve sahilden denize doğru uzanan iskeleler, sekiz adettir. Şehrin 1915 yılında Rus donanması tarafından bombalanması sırasında iskeleler

---

[20] ÖKTEN Müfide, Milli Mücadele Döneminde Karadeniz Bölgesinden Anadolu İçlerine Rum Göçü, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üni., İzmir, 2006

[21] Coşkun Topal, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Samsun Limanı

de zarar görür; Gazhane ve Belediye Yük iskelelerinde büyük tahribat meydana gelir. Reji Şirketi'ne ait olan Şimendifer İskelesi'nden Cumhuriyet döneminde Demiryolları İdaresine ait eşya taşınır. Gaz, Un ve Tütün iskeleleri kendi işlerine tahsis edilmiştir. Tütün İskelesi ile tütün depoları arasında el ile işleyen dekovil hattı yapılmış olup ihracat mevsiminde bu hattın yetersiz olması yüzünden tütün denkleri çoğu zaman sırtta taşınmaktadır. Tütün İskelesi'nin gelirleri, Memleket Hastanesi yönetimine ayrılmıştır. Gaz İskelesi sadece gaz işlerine tahsis edilmiştir ve gaz, tenekelerle geldiği zaman iskeleye kadar mavnalarla taşınır ve oradan depoya nakledilir. Park İskelesi ise parka giden yol üzerinde olduğundan yalnızca gezinti amacıyla kullanılmaktadır. Gümrük (Yük) İskelesi, Dakik İskelesi, Yolcu İskelesi ve Zahire İskelesi belediyeye ait iskelelerdir. Milli Mücadele döneminde tütün ihracatı dışında Samsun'dan yapılan ihracatın tamamı bakımsız ve onarıma muhtaç olan Dakik İskelesi'nden yapılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı içinde düşman donanmalarının tahribi yüzünden iskeleler, kullanılamaz hale gelmiş, yolcu taşıma ve ihracat işleri sadece Dakik İskelesi'nden yapılmak zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde binlerce kiloluk balyaların iskele üzerine kurulu vinçlerle taşınması kolaylıkla yapılırken, savaşta zarar gören vinçler Mütareke döneminde kısmen onarılır. Nakliye araçlarının ve hamalların yetersizliği sebebiyle ticari malların ambara zamanında konulamaması, iskele üzerindeki eşyanın hava olaylarından ve denizin fırtınalarından etkilenmesine, bazen de dalgalara kapılıp batmasına sebep olur. Ticari mallardaki kayıp ve zarar piyasada darlığa ve hayat pahalılığına yol

açar. Belediyeye ait Yük, Yolcu ve Gazhane iskeleleri, giderek kullanılamayacak derecede eskimiştir. Ayrıca denizin sığlığı yüzünden Yolcu İskelesi'nin uzatılması gerekir. Gazhane İskelesi, 1927 yılı içerisinde demir malzemesinin piyasada yokluğu ve belediyenin malî durumunun elvermemesi üzerine onarılamaz. Un İskelesi iki tarafından ikişer metre genişletilerek ve yirmi metre uzatılmak suretiyle 1932 yılında onarılır. Gemiler, modern liman tesislerinin olmadığı bu dönemde, hava koşulları sebebiyle yılda ancak yüz gün iş yapılabilmektedir. Özellikle kış aylarında gemiler, günlerce kıyıdan açıkta durup havanın sakinleşmesini beklemektedir. Fırtınalı havalarda gemilerin yükleme ve boşaltma işleri sırasında can ve mal kayıpları olur. Limanda hammaliye ve çapar ücretlerinin yüksekliği çoğu zaman şikayet konusu edilmektedir. Liman antreposu bulunmadığından ihracat döneminde on binlerce çuval hububat Demiryolu İstasyonu civarında ve açıkta beklemektedir. Yağmurlu geçen günlerde bu mallar çoğu zaman ıslanmakta ve bozulmaktadır. Dışarıya gönderilen malların ıslanarak kalitesinin düşmesi, Avrupa piyasalarında rekabet gücünü olumsuz etkiler[22].

Liman garı bulunmadığı için, Sivas üzerinden yapılan taşımacılık İstanbul'a yönelmektedir. Yine Ünye'nin ticarî faaliyetleri kolaylaştırma ve artırma amacıyla her türlü vergiyi iskeleden kaldırması da Samsun'un ekonomik

---

[22] ALKAN Bora, Gümrük Kayıtlarına Göre Samsun'da Ticaret (1935-1940), Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üni., Samsun, 2008

faaliyetine büyük darbe vurmaktadır. Bunu önlemek için Samsun limanındaki yükleme ve boşaltma masrafları ve diğer iskele ücretlerinin makul bir düzeye indirilmesi istenir. Sonuç olarak Dünya ekonomik buhranının yaşandığı bir dönemde Samsun, liman ve liman tesislerinin olmamasının da etkisiyle Samsun-Sivas hattının sağladığı avantajdan yeterince yararlanamaz ve hinterlandının büyük bir bölümü ile yaptığı transit ticareti İstanbul, Mersin ve İskenderun lehine kaybeder. Ayrıca bu dönemde belediyenin, gelirlerini arttırmak amacıyla iskelelerden aldığı vergileri yüksek tutması limandaki ticarî faaliyeti olumsuz etkiler. Şehrin hinterlandı Tokat, Çorum, Amasya ve Samsun ile sınırlı kalır.

Haber Gazetesi 1924'te Samsun'da ekmek, ulaşım ve taşımacılık sektöründe ücretlerin çok yüksek olduğunu kaydeder[23]. "Amerika'dan İstanbul'a bir çuval unun nakliye ücreti, Çorum yahut Merzifon'dan Samsun'a kadar olan nakliye ücretinin üçte biri raddesindedir..hamal ücretleri memalik-i saireden yüz kat fazladır."

Bu yüzyılda Samsun'da üç mezarlık olduğu bilinir. Bunlardan şehrin güney ve kuzeyinde yer alan iki tanesi kaldırılmıştır. Şehir meydanındaki büyük mezarlığı Samsun valisi Kazım Paşa 1930'lu yıllarda kaldırarak bu alanı park haline getirir. Kökçüoğlu Mezarlığı 1950-60 yıllarına kadar işlevine devam ederse de, bu tarihten sonra gömü yapılması yasaklanarak tarihi mezarlık hüviyetine kavuşur[24].

---

[23] DUMAN Önder, Samsun Basın Tarihinden bir Kesit: "Haber Gazetesi"

[24] Samsun Mezarlıkları

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2007 yılı istatistiklerine göre Samsun'da il ve ilçe merkezlerinde 485, kasabalarda 139 ve köylerde 1990 olmak üzere toplam 2614 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı 209'dur[25].

Ve diğerleri

Çok eski dönemlerden beri meskûn bir yer olan Samsun, Selçuklular döneminde Karadeniz ticaretinde önemli bir liman şehri iken; Osmanlıların eline geçtikten sonra, özellikle ticarî açıdan günden güne geriler ve eski önemini kaybeder. Karadeniz'in XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin bir iç denizi haline gelmesi, yabancı bandıralı gemilerin bu denize girmesinin yasaklanması, Karadeniz kıyı şehirlerinin gerilemesine sebep olur. Bunun tabii sonucu olarak Samsun şehri de hem nüfusça, hem ticarî açıdan, hem de ekonomik bakımdan geriler . Hattâ, mahallî idarecilerin şehirden göçü önlemek, daha fazla nüfusu şehre çekmek ve ticarî canlılığı arttırmak için aldıkları tedbirler de bir sonuç vermez. Dolayısıyla Samsun şehri uzun süre önemi azalmış bir iskele rolünü oynar. Hele 1774 yılında Kırım'ın da terki ile Samsun'un önemi daha da azalır. Şehir, Anadolu

[25] ÖZ Mehmet, Samsun, TDV İslam Ansiklopedisi

Selçukluları dönemindeki ticarî canlılığına ancak, XIX. yüzyılda ulaşacaktır[26].

Samsun'da medrese, cami, mescit, zaviye, mektep ve çeşmelerin tamiri ve görevlilerine ücret olmak üzere birçok kişi ya nakdini ya da tarla, bağ, bahçe,dükkân vb. gayrimenkullerinin icarını vakfetmişlerdir. Öte yandan vefatlarından sonra kendi ruhları için hatim ve diğer surelerin okunmasını, önemli gecelerde cami içinde ve minaresinde kandil yakılmasını isteyenler olduğu gibi, müslümanların ayakkabılarını aydınlıkta giymek için kandil yakılmasına nakdini vakfedenlere de rastlanmaktadır.1756 ve 1757 numaralı Samsun şer'iye sicillerinde 13 cami ve mescit, 10 medrese ve mektep, 5 zaviye ve 11 akarsu vakfı ve muhasebeleri kayıtlıdır[27]. Bu vakıfların bazılarının hayır kuruluşları, Osmanlı öncesi ve erken Osmanlı döneminde yapılmıştır. Cami vakıfları arasında Yalı Camisi, Ulu Cami, Hançerli Camisi, Pazar Camisi, Hızır Bey Camisi, Cami ve Medrese vakıfları arasında Said Bey Camisi ve Medresesi, Hazinedarzade Süleyman Paşa Medresesi ve Medrese Camisi ve diğer camisi, mescit vakıfları arasında Hacı Hatun Mescidi, Hacı Halil Mescidi, Mekde Mescidi, İç Kalede Kabili Seyyid Mustafa Mescidi, Yukarı Kale Kapısı bitişiğindeki Mescit, medrese vakıfları arasında Ariz Çelebi Medresesi, Osman Paşa Medresesi, Müderris Recep Efendi Medresesi, Ahmed Efendi Medresesi, mektep vakıfları

---

[26] MUTLU Sevcan, XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu, Yüksek Lisans Tezi,On Dokuz Mayıs Üni., Samsun, 2008

[27] BEŞİRLİ Mehmet, XIX. Yüzyılın Ortalarında Samsun Vakıfları ve Gelirleri

arasında Hacı Mehmed Bey Sıbyan Mektebi, Hazinedarzâde Süleyman Paşa Mektebi, Canik Muhassılı Hazinedarzâde Abdullah Paşa Mektebi, Yekçesm Alemdar ile Ayşe Hanım'ın müşterek mektepleri, zaviye vakıfları arasında İsa Baba Zaviyesi, Şeyh Hamza Zaviyesi, Ahi Evran Zaviyesi, Molla Fahrüddin Zaviyesi, ve Şeyh Kudbeddin Zaviyesi vakıfları yer alır.

Hikmet Tanyu çalışmasında, "İlicek Mahallesinde İsa Baba geçidinde ufak bir tepe üzerinde **İsa Baba**'nın halk deyişiyle Ese Baba'nın 10 metre kadar uzunluğunda bir buçuk metre genişliğinde etrafı taşla çevrilmiş, yerden bir metre kadar yükseklikte olan mezarı bir dilek ve adak yeri durumundadır.", der[28]. "Mezarın tam ortasında çok yaşlı ve çok iri gövdeli (söylenilene göre 200-300 yıllık) bir meşe ağacı bulunmakta olup İsa Baba'nın başında başkasına ait 1237 tarihli bir taş dikilmiştir. Etrafında eski mezarlar da vardı. Samsun Limanının karşısında yer alan bu yerde ufak kubbeli (minaresiz) bir de cami yapılmıştı. Evvelce burada dört köşe bir oda halinde İsa Baba namıyla anılan bir tekke bulunmakta idi. Arka tarafta bir çeşme mevcuttu. Buradaki hoca, yapılan inceleme sırasında ziyaretçilere yakılan mumları işaret ederek, "kuldan ne beklersin!", diyordu. Mezarın baş tarafı yakılan mumlarla simsiyah olmuştu. Gene mezarın baş ucundaki yeni dikilmiş bir çam ağacına ve yanındaki ufak direklere bezler bağlanmıştı. Keza baş uçtaki eski bir kütüğe de bezler bağlanmıştı. Bir kısım halkın her türlü dilek için ziyaret ettiği, bez bağladığı ve mum adadığı

[28] TANYU Hikmet, a.g.e

bu mahal o çevre halkı tarafından muhabbet ve saygıyla benimsenmişti.”

Cedid Mahallesi İsababa Caddesi, İsababa Mahallesi İsababa Camii avlusunda Anadolu'nun fethi uğrunda şehit düşmüş İsa baba ve birçok Türk mücahidinin kabrinin bulunduğu kabul edilir. Bunlardan sadece İsababa'nın adına türbe vardır. Diğer mücahit ve komutanların kimlikleri, türbenin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak 1895 yılında Haznedarzade Süleyman Paşa'nın torunu Memduh Bey tarafından onartılmış olduğu malumdur. Türbenin 500 yıllık bir mazisi vardır. Kare şeklinde olup caminin bahçesindedir. Caminin içerisinde iken, imar sonucu caminin dışında kalmıştır. Halk türbeyi "Allah'ın rızasını kazanmak ve dileklerinin olması" için ziyaret etmektedir. Yılda 10- 15 bin kişi tarafından ziyaret edildiği ileri sürülen türbeyi Samsun Belediyesi 1976 yılında onartıp çinilemiştir.

Samsun il merkezinde bulunan İsa Baba Camisi XV. yüzyılda yapılmıştır. Caminin kitabesi bulunmamaktadır. Caminin yanında, kare planlı İsa Baba’nın türbesi bulunmakta olup, türbenin buraya ne zaman eklendiği kesinlik kazanamamıştır.

Türbe kesme taştan yapılmış, cami ile birlikte 1895 yılında onarılmış, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün 1975–1976 yılı onarımından sonra da bugünkü görünümünü almıştır. Camiye bitişik olan kare planlı türbenin üzeri basık bir kubbe ile örtülüdür. Duvarları sağır olup iki cephesinde yuvarlak kemerli birer penceresi bulunmaktadır.

Günümüzde Cedit Mahallesi sınırları içinde bulunan bu yapı İsa Baba Mescidi olmalıdır. Mescidin arka tarafında

bir aile mezarlığı vardır. Burada İsa Baba’nın da mezar taşı ve kitabesi kavuğu ile birlikte durmaktadır. Diğer mezarlar mescide nazaran yenidir. Bunlardaki kitabe bir aile olduklarını göstermektedir. Birisi kantarcı Mehmet Ağa’ya diğeri de eşi Refika Dudu Hatuna aittir.

Baki Sarısakal İsa Baba mescidinin özgün biçimiyle günümüze ulaşamamış olduğunu kaydeder[29]. Kare planlı ve basık küçük bir mescid ve türbeden oluşan yapının döşemesi 6 köşeli tuğlalardan yapılmıştır. Bu eser Samsun Belediyesi tarafından 1975-1976 yılları arasında yeniden onarılmıştır. Türbe tamamen bahçeye çıkarılmış ve Mescid de Cami haline getirilmiştir. İçi Kütahya çinileriyle tezyin edilmiş, dışı mermerle kaplanmış, Minare (BTB) kaplanmış ayrıca mescid üzerine bir kubbe eklenmiş, türbe ve mezarlar mermerle kaplanmıştır. Rivayete göre, İsa Baba, 39 arkadaşı ile birlikte Samsun'da savaşırken denizden top mermileri atılırmış. Ama İsa Baba, ellerini havaya kaldırıp dua edince top mermileri havada yön değiştirerek fırlatıldıkları gemilere isabet edip batırırmış. Ancak beklenmeyen bir top mermisi, İsa Baba ve yanındaki 39 arkadaşının bulunduğu yere isabet etmiş ve hepsi ölmüş. Türbenin de içinde bulunduğu caminin hemen arka tarafında İsa Baba'nın arkadaşlarına ait olduğu söylenen 39 mezar bulunur. Bu sebeble türbeye Kırklar Türbesi de denir.

İsa Baba'nın mezar taşındaki kitabenin Türkçesi şöyledir:

Ölüm bir şerbettir, her insan onu içecektir.
Kefen bir elbisedir, her insan onu giyecektir.
Tabut bir binektir, her insan ona binecektir.

---

[29] Baki Sarısakal, İsa (Ese) Baba Hakkında Bilinmeyenler

Kabir bir kapıdır, her insan o kapıdan girecektir.
Cennetlikler, Cennette Allah(cc)'ın Cemalinin bakıcılarıdır;
Cehennemlikler bundan mahrumdurlar.
Muhakkak ki bu beyitlerde, akıl sahibi olanlar için delil –
ibret vardır.

1940'larda mescidin arka tarafında bir aile mezarlığı vardır. Burada İsa Babanın da mezar taşı ve kitabesi, kavuğu ile birlikte durmaktadır. Mezarlar mescide nazaran yenidir. Bunlardaki kitabe bir aile olduklarını göstermektedir. Birisi Kantarcı Mehmet Ağa'ya diğeri de karısı Refika Dudu Hatun'a aittir. Günümüzde bu mezartaşları bulunmamaktadır. İsa Babaya ait olduğu sanılan mezar taşı ise alt kısımları toprağa gömülüp betonlandığı için okunamamıştır. 1975'te Belediye tarafından yaptırılan onarım sırasında türbe tamamen bahçeye çıkarıldığından mezarın yerinin değişmesi ve taşın buraya gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Şehitlik olarak ayrılan yerde 39 mezar bulunmaktadır. Ve hiçbirinin üzerinde yatan kişilere ait bilgi yoktur.

Bu rivayet ve şehitlik tamamen gerçekdışıdır. Çünkü İsa Baba denilen kişinin Anadolu'nun Türkleşmesi yolunda savaşan Alperenlerden biri değildir. Bununla ilgili hiçbir kayıt yoktur. İsa Baba bir Bektaşi babasıdır. Yaşadığı dönemde burası da bağlık ve bahçelik havadar bir yerdir. İsa Baba burada demlenir ve şehri seyredermiş. Samsun halkının 1900'lü yılların başında buraya Ayyaş Baba dediğini Samsun'da yayınlanan Aksi Sada gazetesi koleksiyonlarında görebiliriz.Trabzon Vilayet Gazetesinde de türbenin adı **Ayyaş Baba** türbesi olarak geçmektedir.

Bu türbeyi Samsun halkı eskiden beri ziyaret eder. İsa Babanın mezarının yanındaki Leylek yuvaları ile dolu kubbesi ile dört duvardan ibaret küçük mescitte oturarak namaz kıldıktan sonra İsa Babanın başucuna mum dikerek yakıyor, çömelip ruhuna Yasin okuyor, defne ağacından bir yaprak kopararak dileği gerçekleşsin diye üç defa hızlı hızlı mezarın etrafında koşuyor ve duasını Tanrıya, kalbini İsa Babaya bırakarak yuvasına sevinçli gözyaşlarıyla dönüyor. Muradına ererse kopardığı yaprağı tekrar İsa Baba'ya götürüp mezarının üzerine bırakıyor. Ne adamışsa onu yapıyor.

Şehitlikle ilgili bir bilgi yoktur. Burada 1975'teki çalışmalar esnasında iki adet mezar taşı bulunmuş ve okunması sonucunda bunlardan 1865 tarihli olanın eski Gümüşhane Maden-i Hümayun müdürü rikab-ı hümayun Kapucubaşılarından Arapkirli Kara Mehmetzade Tanas Ağaya ait olduğu görülmüştür.

Bir hanıma ait olan diğer mezar taşı ise Hacı Hasan Efendi zevcesi Celiye Hatuna aittir.

Esasen buraya Samsun Mevlevihanesi bahçesinde bulunan Mevlevi ileri gelenlerinin büyük mermer mezar taşlarının da nakledilmiş olduğunu 1900 tarihli Trabzon Vilayet gazetesinden öğreniyoruz.

Samsun Belediyesi tarafından 1975'te onarılan türbe tamamen bahçeye çıkarılmış ve mescid de cami haline getirilmiştir. İçini Kütahya çinileri ile tezyin etmiş, dışını mermerle kaplamış, minareyi btb ile kaplatmış ilave mescid üzerine bir kubbe eklenmiş, bahçesine havuz inşa etmiş, meşruta ve imam evi yaptırmış, çevreyi ağaçlandırmış, türbe ve mezarlar mermerle kaplanmıştır.

Samsunlu şair M.Halistin Kukul, “İsa Baba, Seyyid Kutbeddin ve Kılıçdede” adlı şiirinde şöyle söyler.

“İsa Baba’yla koyun koyuna,
Şahbaz Mücahidler, boylu boyuna.
Diyorlar ki; Ey Türk Milleti, asla
Gelmeyin bir daha böyle bir oyuna!..”
“Onlar Mürşîd-i Kâmil, hem cihangirdiler;
Bir aşk ordusuydular, hem daima birdiler.
Anadolu’yu ışıklandırmak için, oraya,
Bir kapı araladılar da, Samsun’dan girdiler!...”

Samsun'un İslâm orduları tarafından fethi esnâsında şehid düşen gâzi dervişlerden olduğu sanılan **Kılıç Dede**'nin türbesi kendi adıyla anılan mahalle ve câminin güneybatı kısmındadır. Kılıçdede'nin Seyyid Kutbiddin ve İsa baba ile beraber Samsun'a geldikleri 1078 ile 1116 yılları arasında Selçuklu Savaşları'nda bulundukları söylenmektedir. Savaşta şehit düştükleri yerde de türbeleri bulunmaktadır. Kılıçdede ismini o zamanlar savaşlarda kılıç kullanılmasından ötürü aldığı sanılmaktadır.

Çoğu kişi bunların kardeş olduklarını dahi zannetmektedir. 1957-58 yıllarında Tekel Yaprak Tütün İşleme Merkezinin yapımı sırasında burada bulunan yaklaşık bin kadar mezardan yalnız Kılıç Dede'nin kabri başka bir yere nakledilememiş ve türbe sonradan yapılmıştır. Yöre halkı tarafından sık sık ziyâret edilmektedir.

Kılıçdede Camii Şerifinin yeri hicri 1298 (Miladi 1881) yılında Sahibül Hayrat Rumeli Beyleri Muhacirlerinden Hatice Ulviye Hanımın 1.000 kuruşluk “nukut” (nakit para) vakfı ile satın alınmıştır.

Camiinin inşaatı ise Hicri Rebiülahır 1300 (miladi 1883) yılında Tatar Muhacirlerinden Abdülhakim Efendi Oğlu Atufetli Rıza Efendi tarafından yaptırılmıştır. Caminin çatısı kiremit ile örtülü iken sonradan söktürülüp dernek tarafından beton kubbe yaptırılmıştır. İç büyük kısımda 1 adet büyük kubbe ile 4 adet küçük kubbe, üst mahfilde ise 6 adet küçük kubbe bulunmaktadır.

1939 yılındaki depremde Camiinin Minaresi yıkılmış, yerine Akalioğlu Hacı Aziz Efendi tarafından yenisi yaptırılmıştır. Kısa olan bu minare de 1980 yılında dernek tarafından yıktırılarak yerine Rifat ve Mehmet ustalara 54 metre yüksekliğinde ve çift şerefeli olarak şimdiki minare inşa ettirilmiştir.

Camiinin kapalı alanı toplam 2.475 metrekare olup aynı anda 1.500 kişi namaz kılabilmektedir. Ayrıca bahçe kısmında 600 kişinin daha namaz kılabilme imkanı vardır. 1963 – 1964 yıllarında Cumhuriyet Caddesi tarafına 93 metrekare ilave yapılmıştır. Sonraki yıllarda hayırseverler tarafından yapılan bağışlarla Camiinin Kubbesi kurşun plaka ile kaplanmış, dış çephesi BTB olarak yeniden düzenlenmiş ve ayrıca iç mekana yeni halılar döşenmiştir. Ağaç oymacılığının en güzel işçiliği ile Mihrap, Minber, Kürsü ve Müezzinlik yerleri yenilenmiştir. Kılıçdede Mahallesi de adını Kılıçdede Hazretlerinden almıştır. Evden Bozma olan ilk cami 1930'lu yıllarda Kılıçdede Mahallesinden Rıza Efendi tarafından yaptırılmıştır. 1939 ve 1944 depremlerinde minaresi ve gövdesi yıkılan Cami Samsun Halkının yardımlarıyla 1955 yılında yeniden yaptırılmış ve Caminin bahçesinde bulunan Kılıçdede ve biri oğluna diğeri de damadına ait olan mezarlar da koruma altına alınmıştır.

Samsun'un Müslüman Mezarlıklarından birisi de Kılıçdede Mezarlığı idi. Kılıçdede Mezarlığı, Mert ırmağı kıyısında ve o günkü Mezbahanenin yanı başında, buraya göç eden Çerkezler tarafından 1894 yılında yapılmıştı.

Baki Sarısakal, 1932 Yılında Samsun Hıfzı Sıhha Meclisi'nin aldığı bir kararla bu mezarlığa gömülmenin yasaklanmış olduğunu yazar. Ardından bir yıl sonra Samsun Belediye Encümeni, 19 Birinci Teşrin (Ekim) 1933 tarihinde aldığı bir kararla Kılıçdede Mezarlığı tamamen kaldırılarak yerine Tekel Yaprak Tütün Bakım ve İşletme Atölyeleri Merkez Müdürlüğü binası yaptırılmıştır.

Söylentiye göre, "yaklaşık 20 yıl önce Kılıçdede Türbesi 'nin yanında bulunan 19 Mayıs İlkokulu'nun (şu an bu okul taşınmış ve binası da yıkılmıştır.) bahçesinin genişletilmesi çalışmalarına başlanır. Belediyeye ait kepçeler, kazı yaparken camiye yakın bir bölümde kepçe ilerleyemez duruma gelir ve kepçenin dişleri kırılır. Kepçenin operatörü ve etraftakiler, kepçenin sert bir kayaya denk gelip gelmediğini kontrol ederler. Ancak yumuşak toprak olduğu görülünce paniğe kapılan işçiler kazmaktan vazgeçerler. Çalışılan bölgenin Kılıçdede'ye ait bir alan olduğu düşünülerek terk edilir ve okulun duvarı biraz daha iç kısma alınır. Kılıçdede Mahallesi'nin muhtarı Cevat Bilgici, türbenin özellikle Ramazan aylarında ve cuma günlerinde ziyaretçi akınına uğradığını söylüyor.

Özellikle 1970'li yıllardan sonra halk tarafından kutsal bir mekan olarak ziyaret edilen türbe, bu yıllarda çok sayıda insanın kenarına para bıraktığı, çaput bağladığı bir yer haline gelir. Bunun üzerine dönemin Samsun Belediye Başkanı Kemal Vehbi Gül, türbeyi kapalı mekan haline

getirir. Kılıçdede Hazretlerinin kabrinin baştaşında "Fatiha; Kılıçdede Hazretleri burada medfundur.", ibaresi yazmaktadır. Türbenin, Camiinin inşaatından çok önce mevcut olduğu ve şimdiki türbenin Samsun Belediyesi tarafından restore ettirildiği bilinmektedir. Türbenin, Camiinin inşaatından çok önce mevcut olduğu ve şimdiki türbenin Samsun Belediyesi tarafından restore ettirildiği bilinmektedir.

Ziyaret yerleri içinde, niyetin olup olmayacağını anlamak üzere taş yapıştırma adeti olan Kılıç Dede, Kılıç Dede mahallesinde Samsun İstasyonu'nun arka taraflarında Irmak Caddesinde 19 Mayıs İlkokulu yanında Kılıç Dede Camii'nin mihrap tarafındaki bahçede ağaçlar arasında, üstü açık, fakat etrafı beton ve mozaikle çevrilmiş geniş büyük bir mezardır. Önemli bir ziyaret ve murad yeri olduğu, çevresinde (mezarın kitabesi) yakılan mumlarla dolu oluşundan anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yeni beton, mozaik üzerine mumların aktığı yere iri taşlar yapıştırmışlardı. Mum yakma ve tekrar adamadan başka taş yapıştırmanın rağbette olduğu görülüyor.

Seyyid Hacı Halid Zîlanî Hazretleri (d.1825 – ö.1954) bir süre Samsun'da bulunur ve burada vekili Abdullah Efendi'nin evinde misafir olarak kalır.

Son devrin Osmanlı müderrisi ve şeyhlerinden Çaykaralı Hacı Ferşat Efendi'nin (1866-1929) müntesiplerinden "**Açıkbaş Ömer Efendi**" (ö.1950), dönemin kendisinden söz edilecek şahsiyetlerinden biri olup onun bir dörtlüğü şöyledir.

"Başta devlet, dilde himmet, elde fırsat var iken..

Tut elinden düşmüşlerin, sana saadet yâr iken..
Kimseye baki değildir, mülk-ü devlet sim-ü zer..
Bir harap olmuş gönlü tamir etmektir hüner!..”

Samsun ve köylerinde muhtelif ziyaret yerleri görülmektedir. Hikmet Tanyu elli yıl önce kaleme almış olduğu çalışmasında, *Canik* Köyünde **Yörgüç Baba**, *Ordu* Köyünde büyük bir ziyaretgah olan **Gazi Hasan** ve gene aynı çevrede tanınan **Ovalı Baba**, **Ahu Baba**, **Numan Baba**, **Dede Baba** ve *Karakavuk* köyündeki **Alibey Dede Türbesi** de yüksek bir tepe üzerinde dikkati çekmektedir, der[30]. Yine Samsun’da merkez ilçeye bağlı Karakavuk köyünde ise yağmur duası için, komşu köy olan Erikli köyü sınırları içerisinde bulunan Yağmur Dede türbesine gidilir ve orada yine bir hoca nezaretinde dua edilir[31].

Avut köyünde Alevi-Bektaşi vatandaşların her yıl tertipledikleri Hıdrellez Günü, bir ziyarete de vesile olur. Köyün en büyük dedesi olarak kabul edilen ve sağlığında büyük yararlar sağladığı ve birçok yardımda bulunduğu bugün bile hala dilden dile dolaşan Zeynelabidin Ocağı’ndan Dede Cemal Kınalıkaya’nın mezarı, bir yatır mezarı, bir evliya mezarı haline gelmiş durumdadır[32]. Hemen yanı başında uzayıp giden akasya ağacı, bir adak ağacıdır. Bu ağaca derdine derman bulamamış genç kızlar, delikanlılar, genç-yaşlı hemen herkes, dilek diler, adaklar adar. Bugün

[30] Bugün itibarıyle Canik, büyük şehre bağlı dört ilçeden biridir.
[31] Bekir Şişman, Samsun’da icra edilen bir yağmur duası ritüeli ve Türk kültür tarihi bağlamında düşündürdükleri
[32] AKTAŞ Ali Osman, Yaşatılan bir Kült Olarak Samsun-Avut Köyünde Hıdırellez Gelenekleri

dahi, adakların adandığı, dileklerin dilendiğini belirten çaput, bez ve yazmalar ile iplikler halen ağaçta durmaktadır. İlk olarak, adak ağacına zamanında sadece ihtiyarların tenezzül ettiğini, bugün artık pek kimsenin itibar etmediği söylense de, hala pek çok insanın gelip de bu mezarda dua ettiklerini ve ağaca çaput, yazma bağladıklarını belirten objeler asılı durmaktadır.

Samsun'da inşa edilen camilerin önemli bir bölümünü ''Ahşap Camiler'' oluşturmaktadır.1996 yılından itibaren tespit ve tescili yapılan ahşap camilerin sayısı 50'yi aşmış olup, 32'si tescillenerek koruma altına alınmıştır[33].

Alaçam Evliyaları

Danişmetliler tarafından feth edilerek Tralköy adını alan yerleşim yerinin isminin, Selçuklular döneminde Uluköy olarak değiştirildiği ve İlhanlılar döneminde Alaçam adını aldığı ileri sürülür[34]. Bu ismin kasabanın ortasından geçen Uluçay'ın kenarındaki 'Uluçam' denilen büyük çam ağaçlarından geldiği ifade edilir. Kadı Burhanettin tarafından ele geçirilen Alaçam, ardından önce Candaroğulları ve sonra da İsfendiyaroğullarının hakimiyetine girer. 1398'de ise Osmanlı Egemenliğine giren Alaçam, Anadolu Türk Birliğinin bozulmasıyla 1402'de tekrar Candaroğullarının

[33] Emine Yılmaz, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme
[34] www.alacam.gov.tr

eline geçer. Çelebi Mehmet'in Canik bölgesini ele geçirmesiyle Alaçam Osmanlı'nın olur ve bu hakimiyet II.Murat döneminde sağlamlaşır. Osmanlı'dan beri bir Türk kasabası olan Alaçam 1944'te Samsun'un 8. ilçesi statüsünü kazanır.

Alaçam'daki tarihi eserler arasında Anadolu Beylerbeyi tarafından 1515 yılında inşa edilen Şadi Bey Camii ve 1887 tarihli Yeni Cami sayılabilir. İlçenin iki km kuzeyinde deniz kıyısında temiz kumsalı, çınar, kavak ve taflan ağaçlarından oluşan güzel koruluğu ile Geyikkoşan mesire yeri yer almaktadır. İlçede tescilli 63 tarihi yapı mevcut olup bunlardan üçü işyeri, biri çeşme, biri cami, biri hamam ve 57 tanesi de konak ve evdir.

Uzun ağaçların arasında **Geyikkoşan Dede** efsanesiyle bütünleşen bir türbe vardır. İçinde geyik boynuzlarının bulunduğu türbenin yanında ve Dede Kuyusunda köylüler senenin belirli zamanlarında yağmur duasında ve belirli dede günlerinde köyce keşkek pişirip kasaba da dahil halka dağıtır yedirirler. Köylüler keşkeğe katılmak üzere tavuk ve oğlak kuzu hediye ederler. Oyunlar oynanır, keşkek pişirilir ve dağıtılır. Gödellenmiş keşkek, yağlı, eti bol ve çok güzel yenecek hale gelmesiyle herkese, dede ziyaretine gelenlere bedava dağıtılır.

Türbe çevresindeki ağaçlara kimse dokunamaz. Halk bu ağaçlara ilişmeyi iyi görmez. Bu inanış bugün artık kalkmış vaziyettedir. Dedenin türbesinde geyiklerin boynuzları hala durmaktadır. Bu mevkiye bu isim bundan dolayı verilmiştir. Ortasında bahar şenliği olarak güreşlerin yapıldığı geniş ağaçsız bir çimenliğin bulunduğu, eskilerde hafta sonları her ailenin belirli bir ağacın altında piknik

yaptığı dinlenme mekanıdır. İsmini aldığı Geyikkoşan Dede sığır yerine tarlasını sürmek için geyikleri kullandığı için bu isimle anılmaktaymış. Ayrıca türbesindeki tabut boyuna bakarak söylenebilir ki oldukça iri yapılı biriymiş.

Alaçam Kaymakamlığının girişimleri ve Samsun Büyükşehir Belediye Başkanlığının katkılarıyla, Geyikkoşan mevkiine heykel yaptırılır. Samsun-Çarşambalı Heykeltıraş Ahmet Uzun'a, İzmir'de yaptırılan anıtın kompozisyonunda geyikleriyle çift süren 'efsanevi geyik baba' yer almaktadır

Alaçam'da, belediye tarafından 39 yıldır geleneksel olarak tertip edilen ve 600 yıllık bir geçmişe dayanan *Geyikkoşan Hıdırellez Şenlikleri Ve Yağlı Pehlivan Güreşleri* yapılmaktadır.

İlçenin Uzunkıraç, Pelitbükü, ve Şirin Köyünde ahşap camiler bulunur[35]. İlçeye onbeş km mesafede yer alan Soğukçam'ın ilk isminin m.ö. 500'lerde Persler tarafından Bedeş olarak konmuş olduğu ileri sürülür. Ahşap camisi yıkılmış ancak çokgen planlı Selçuklu Türbeleri geleneğinin ahşap malzemeyle inşa edilmiş versiyonuna sahip olan Soğukçam köyü örnek olarak gösterilebilir. Bu örnek, çokgen planlı Selçuklu Türbe Mimarisi Geleneğinin, Anadolu'nun ücra yerlerinde de tanınıp sevildiğinin ve iklimsel malzeme ile inşasının denendiğinin göstergesi niteliğindedir.

Asarcık Evliyaları

[35] YILMAZ Emine, a.g.m.

M. Sami BAYRAKTAR'ın çalışmasından Asarcık'a bağlı köylerde yer alan camiler şunlardır[36]. Akyazı Köyünde Gökgöl Camii 18.yüzyılın 2. yarısına, Kılavuzlu Köyü Camii 18. veya 19. yüzyıla, Alan Köyünde Cuma (Eski) Camii 18. veya 19. yüzyıla, Koşaca Köyü Camii 18. veya 19. yüzyıla tarihlenir. Kılavuzlu köyünde üç, Ayaklı Alan ve Yayla Köyündeki bir cami de ahşap camiler grubuna girer[37]. Yapıyı üç yönden kuşatan iki katlı revakları, dıştan kırma çatıyla örtülü iç mekanları ile dikine dikdörtgen plana sahip olan bu ahşap camiler özellikle son dönemlere aittir.

Bafra Evliyaları

Şemseddin Sami eserinde Bafra'dan söz ederken, 36 cami ve mescidi, üç tekkesi, kısmı azamı Müslüman olan şehirde Hristiyanların Türkçe konuşmakla birlikte Rumluk iddiasında bulunduğunu yazar[38].

Tayyar Paşa Camii, Bafra ilçe merkezinde Cumhuriyet meydanındadır. Kitabesine göre 1798 yılında Tayyar Paşa tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı döneminin mimarî özelliklerini taşır. Yapılışından sonra değişik

---

36 BAYRAKTAR M. Sami, Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi

37 YILMAZ Emine, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme

38 Şemseddin Sami, Kamusü'l Alam

zamanlarda onarım geçirmiş olmasına rağmen özgünlüğünü korumuştur. Cami kesme ve moloz taştan dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. İbadet mekânının önüne XX. yüzyılın ilk yarısında bir son cemaat yeri eklenmiştir. Mihrap ve minberi sadedir. Yapının yanına taş kaide üzerine yuvarlak gövdeli tek şerefeli minaresi eklenmiştir.

Tayyar Paşa Bafra'daki camii, "Taceddin nam sahib-ül aherin evkafından malûm-ul hudûd bir kıta hamam havi olup vakfının tamiratına müsaadesi olmadığına ve yüz seneyi mütecaviz zaman mürûruyla eser-i nesne olmayıp arsa-i sırf kaldığına binaen fukahay-ı izamın tecvizleri vech üzere bi izn-i sultan" inşa ettirmiştir[39]. Böylece mevcut hamam arsası üzerine kendi camiini inşa ederek yeni bir vakıf kurmuş oluyordu. 31 Mart 1809 tarihli hükümden de anlaşıldığı kadarıyla Tayyar Paşa'nın Bafra'daki cami için vakfettiği "Karahisar-ı Şarki Sancağında civarı Ordu kazalarında Perşembe ve Ordu kazasında vaki arazi-i miriye ile yedi kıta tarlaları olup iktiza eden icarelerini" validesinin vakfolduğu iddiasına rağmen "vakf-ı sened-i şer'isi olmadığından siyaneten l'il-miri tarlaları kıymet tahririyle üç bin beş yüz elli kuruşa Perşembe kazasından Hacı Mustafazâde"ye iltizama verilmiştir. Tevliyeti Mahmud Tayyar Paşa'nın üzerinde olan bu vakfın da devlet tarafından kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

İlçeye iki km uzaklıktaki eski ismi *Hasırlı* (Mardal) olan Çetinkaya beldesinin güneybatısında yer alan Kümbet

---

[39] BAY Abdullah, Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850), Doktora Tezi, Atatürk Üni., Erzurum, 2008

Tepe mevkiinde bulunması dolayısıyla **Kümbet Dede** olarak da anılan **Hızır Bey Türbesi**'nin içinde, eski Bafra Beylerinden Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğullarından Hızır Bey yatmaktadır[40]. Fakat mezarı, zaman içersinde gömü arayan birtakım kişiler tarafından tamamen oyulup tahrip edilmiştir. XIV. yüzyıla tarihlenen türbe kare planlı, moloz taştan inşa edilmiş olup bir kubbe ile örtülüdür. Doğudaki kapısı ve biri kuzeyde diğeri de güneyde olan iki penceresi ile düzgün kesme taştan yapılmıştır. Türbeye halk arasında Kümbet Dede de denmektedir. Yapıya 100 m. kadar uzaklıkta aynı tarihte inşa edilmiş bir de hamam mevcuttur. Yaptıranın kim olduğu tespit edilememekle birlikte 300 yıl kadar önce yapıldığı, yapı tekniği ve malzemesinin Türbeden kopya edildiği anlaşılmaktadır. Bakımsızlıktan otların içinde kalmış, hamamın çatı kısmı ortadan ikiye yarılmıştır. İçeride zamanına uygun olarak yapılmış borular ile musluk izleri görülmektedir. Tipik, orijinalliğini pek kaybetmemiş görünüşleri vardır. Çevrede bir çok da mezar bulunmaktadır[41].

Emir Efendi Türbesi, şehir merkezinde olup, ilçenin doğu yakasındaki Bafra İtfaiyesi'nin ilerisinde Bafra - Samsun minibüs garajının önünde bulunmaktadır. Burada yatan ve Emir Efendi adıyla bilinen zatın ismine binaen

---

[40] İsfendiyar Beyin (ö. 1439) Kasım, Murad, II.İbrahim, Saldbaht Hatun ve Hızır Bey isimlerinde dört erkek bir kız çocuğu olduğu görülür. Payitaht İbrahim Bey ile devam eder. Hızır Bey medfun bulunduğu bölgede emir olarak görev yapar. Hızır Bey adına Miracname isimli bir eser tercüme edilmiştir.

[41] YİĞİT Hasan, Bütün Yönleri ile Zümrüt Bafra, Trabzon, 1990

bulunduğu mahalleye aynı ad verilmiştir. Bu zatın 1878'li yıllarda Bafra'da önemli hizmetlerde bulunmuş ve ilk belediyeciliğin kurulmasına teşebbüs etmiş bir kişi olduğu anlatılmaktadır. Türbe Bafra Belediyesi tarafında 1995 yılında tekrar restore edilmiştir. Gelip geçenler, çocuğu olmayanlar, kısmeti kapalı olanlar burada adak keser, dua ederler. Halk arasında yatırın yanındaki selvi ağacının yaşının yatırın ölüm tarihine eşit oluğu söylenir.

Osman Fevzi Olcay'ın Amasya Meşahiri'nden **Mehmet Kaşif Efendi**'nin, Amasya'nın Akdağ nahiyesine bağlı Kırkseki köyünden olduğunu öğreniriz[42]. Seki Köyü'nden (Kırkseki) Muhammed Efendi'nin oğlu Mehmet Kaşif Efendi'ye Sekiköylü oğlu derlerdi. Tahsilini Hacı Bayramoğlu Müftü Akif'le, Çorumlu Ali Efendi'lerden okur ve Çorumlu üstattan mezun olur. Bundan sonra Yörgüç Paşa Camii şerifinde ders vermeye başlar ve bir süre de Amasya'da müftülük hizmetinde bulunur. Sarıkadı lakabıyla tanınır. Olcay, 'Kitabü'l-Mecmu fi'l-Meşhudi ve'l-Mesmu' adlı eseri kaynak göstererek, bu zatın önceleri ticaretle meşgul iken daha sonra ticaret işini terk ederek tahsile başladığını ve yüksek zekası sayesinde az müddet zarfında yüksek bir şöhret kazandığını, sözü geçer bir zat olduğunu ve 12 Kasım 1773 tarihine tesadüf eden Ramazan ayının Kadir gecesi İmsak vakti vefat eylediğini kaydederek, 'Risaletü'l-İstiare' adlı esere haşiye yazmış olduğunu ilave eder. Kaleme aldığı eserlerden daha çok edebi ve lisanî

[42] Merkez ilçeye 26 km mesafede bulunan Kırkseki köyü bugün Kızseki adıyla anılmaktadır.

ilimlerle ilgilenmiş ve bu sahalarda eserler kaleme almıştır. Bunlar arasında kelama dair et-Taftazânî'nin *el-Makâsıd*'ı ile Adudiddin el-Îcî'nin *el-Mevâkıf*'ını özetleyerek konularını birleştirdiği *Zübdetü'l-makâsıd*'ı ve belagata dair *Haşiyetu Risâleti'l-isti'âre li'l-Usâm* v.s. vardır[43].

Hocası müftü Akif Efendinin torunu Abdurrahman Efendi'nin kaleme aldığı eserde kişiliği ve ölüm sebebi daha açık şekilde verilir[44]. Mehmet Kaşif Efendi ağırbaşlı ve etkili konuşmalarıyla dikkati çekmektedir. Zenginler ve büyük zatların önünde eğilmez, bilakis bu kişiler onun elini ve eteğini öperler. Beldenin işlerinde onun işaretine müracaat ederler. Bu yüzden Canikli Ali Paşa, onu Bafra'ya sürer. Vefatıyla bu beldenin meşhur camii olan Cami-i Kebir yanına defnedilir[45]. Onun Assam'ın şiirleri üzerine haşiyesi

---

[43] YAVUZ Mehmet, Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Alimleri (XVI-XX. Asırlar)

[44] AKİFZADE Abdurrahman, 18.YY Sonlarında Çorumlu Âlimler

[45] Köprülü Mehmet Paşa'nın eşi Ayşe Hatun tarafından 1670 yılında yaptırılan bu caminin bulunduğu yerde daha önce İsfendiyaroğulları döneminde yapılmış ahşap bir caminin olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Ancak bu cami ile ilgili yeterli bir bilgi bulunamamıştır. Cami Klasik Osmanlı mimarisi üslubunda kesme taştan, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. İbadet mekânının üzeri kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Mihrap ve minberi kısmen orijinalliğini korumuştur. Caminin yanında taş kaide üzerinde yuvarlak gövdeli tek şerefeli bir minaresi bulunmakta olup bitişiğinde bir hazire yer alır.

olup ‘El-Mevakıf ve’l-Makasıd’ adlı müsvedde halindeki eserinden bahsedilir.

Hüseyin Hüsameddin Kaşifi’nin ölüm sebebini açıklığa kavuşturur[46]. Hacı Ali Paşa Köprü, Ladik, Gümüş müftüleri ve bazı ileri gelenleri hükümetin nüfuzuna karşı koydukları, idare işlerine karıştıkları bahanesiyle Amasya’ya celb ve haps ederek bazılarından ağır kurtuluş fidyesi alır. Bazıları tamamen müsadere ve bazıları da idam edilir. Ladik müftüsü Hacı Mustafa Efendi gayet fakih, zahid bir pir-i fanidir. Hapishanede cefaya tahammül edemediğinden vefat eder. Gümüş müftüsü Şeyh Mehmed Efendi, Merzifon müftüsü Hacı Ali Efendi ağır kurtuluş parası verip yakalarını kurtarırlar. Köprü müftüsü Çelebizade Hacı Abdullah Efendi de para verip Köprü’ye gider ise de kısa süre sonra o da vefat eder. Bu sıralarda Amasya sancağı büyük bir felaket içinde kıvranmaktadır. Hacı Ali Paşa ve ona tabi olan oğullarının merhametsizce hareketleri, zulüm ve işkenceleri halkı canından bezdirmiştir. Hacı Ali Paşa Amasya ayanından elinden iş gelenleri Amasya’dan uzaklaştırmış, diğerlerini ise ya kendine uydurmuş ya da sindirmiştir. Halka tahammülünden daha fazla yüklenmektedir. Bunalan Amasya halkı ulemanın dayanağı, medeni cesaretiyle meşhur müftü Hacı Kaşif Mehmed Efendi’ye müracaat eder. Müftü şehrin alimlerini toplar. Hacı Ali Paşa’nın hareketlerini anlatan bir yazı kaleme alarak divan-ı hümayuna gönderir. Bunu haber alan Hacı Ali Paşa, padişahı ve bab-ı aliyi bir takım yalanlarla kandırır. Gerekli

[46] Amasya Tarihi, IV. Cilt Zeyli, sh.63

makamlara hediyeler göndererek herkesi susturur. Müftüyü azl ettikten sonra ertesi gece hanesinden ansızın kaldırıp Bafra'ya gönderir. Yerine Sultaniyye müderrisi Akif Efendizade Hacı İsmail Kamil Efendi'yi Amasya müftüsü yapar. Bu da yetmez. Ramazan ayının yirmi yedinci Kadir gecesinde sahur vakti Fazıl Hacı Kaşif Efendi Bafra'da asılarak idam edildiği gibi yeğeni İbrahim Efendi de Amasya'da Battal Hüseyin Beyin emriyle bayram günü idam edilir. Dilekçede imzaları bulunan Amasya alimleri de çil yavrusu gibi birer tarafa sürülür.

Rıza Karagöz çalışmasında[47] Canikli Ali Paşa'nın Amasya mutasarrıflığına getirilmesinde hükümetin levendlerin bölgedeki eşkıyalıklarına son verecek uygun kişi olarak görülmesini kaydeder. Canikli Ali Paşa oğlu Battal Hüseyin'i mütesellim olarak Amasya'ya bırakır. Battal Hüseyin Bey birkaç ay sonra babasının emriyle Köprü, Ladik, ve Gümüş kazalarının müftüleriyle ayandan bazı kişileri devlet otoritesine karşı koymaları ve idare işlerine karışmaları gibi sebeplerle Amasya'da hapseder. Bunlardan bir kısmı daha sonra öldürülüp mallarına el konulurken, bazıları da ağır fidyeler vermek suretiyle serbest bırakılırlar.

Emir-Mirza Bey Türbesi, ilçenin 5 km. uzağında olan ve adını adı geçen tarihi yapıya izafeten alan *Türbe* köyündedir. Bina moloz taşından harçla yapılmıştır, üzeri, çadır gibi sivri bir kubbe ile örtülmüştür. Kapının üzerindeki kitabeden 1381 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Gene

---

[47] KARAGÖZ Rıza, Canikli Ali Paşa, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üni., Samsun, 1998

aynı yazıda burada yatanların taun (veba) hastalığından öldükleri anlaşılmaktadır. Bir kısım lahidlerin (mezarların) üzerindeki ölüm tarihlerinin aynı olması da bunu teyid etmektedir. Lahidler Selçuk tarzında yapılmıştır. Bir kısmının gövdelerine ayetler yazılmış, şahidelerinde isimleriyle ölüm tarihleri tespit olunmuştur. Türbe genel haliyle bir aile kabristanlığı görünüşünde olup, 600 sene kadar önce zamanın Bafra Beyi İsfendiyaroğullarına mensup Emir-Mirza tarafından yaptırılmıştır. Emir Mirza-İskender Bey muhtemelen İsfendiyar Beyin oğullarından Murad Beyin oğludur[48]. İsmiyle anılan türbesinin kitabesinden öğrenildiğine göre Emir Mirza Bey'in veba salgını sırasında ölen yakınları için 1381 yılında yaptırılmıştır. Türbenin kubbe dışındaki kısımları tonoz örtülüdür. İçinde 16 tane lahid vardır. Bunlardan yedi tanesi kapıdan girerken sağda beş tanesi solda, dört tanesi de ortadadır. Hasan Yiğit lahitler hakkında bilgi verirken Emir Mirza Bey'in kimliği dönemin karanlıkları arasında yer almaktadır[49]. Candaroğulları ailesinin soy şeceresinde Mirza Mehmet Paşa isimli biri vardır ki, lahitlerde yer alan tarihlerden çok sonra yaşamış bulunmaktadır[50]. Sağdan birinci lahit basit olarak yapılmış olup hiçbir yerinde yazı yoktur. İkinci lahid 1378 yılında ölen ve Emir Mirza Beyin kızı olan Huand Hatun'a aittir. Üçüncü lahid'de ise 1380 yılında ölen Sultan isminde bir kadın yatmaktadır[51]. Dördüncü lahid ise 1380 yılında ölen ve

[48] ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, cilt.2
[49] YİĞİT Hasan, a.g.e.
[50] YÜCEL Yaşar, Candaroğulları, TDV İslam Ansiklopedisi
[51] Çelebi Mehmet'in kızı Kasım Beyin hanımı

Emir Mirza Beyin kızı olan İlalmış Hatun'a aittir. Beşinci lahid 1380 yılında ölen Emir Mirza Beyin oğlu olan Hacı Lütfullah'a aittir. Altıncı lahit 1380 yılında ölen Emir Mirza Beyin kızı Başa Hatun'a aittir. Yedinci lahidin 1409 yılının Recep ayında ölen Gecicip Hatun'a ait olduğu anlaşılmaktadır. Sekizinci Lahid 1411 yılında ölen Gazi'nin oğlu Seyyid'e aittir. Dokuzuncu lahit alçıdan dört köşe olarak yapılmış olup kime ait olduğu belli değildir. Onuncu lahid 1411 yılında ölen (Saldbaht) Baht Hatun'a aittir[52]. Onbirinci lahid 1430 yılında ölen Huand Hatun'a aittir. On ikinci lahdin kime ait olduğu anlaşılamamaktadır. Onüçüncü lahdin 1436'da ölen Ahmet bin Hüsnü isimli birine ait olduğu anlaşılmaktadır. Ondördüncü lahidin sahibi Ali Bey'in oğlu Emir Hüsnü Bey'dir ve muhtemelen 13. Lahdin sahibi olan Ahmet'in babasıdır. Onbeşinci lahid 1396'da ölen ve ismi belirsiz bir şahsa aittir. Onaltıncı lahdin kime ait olduğu bilinmemektedir. Bunların haricinde türbenin dışında h.812 yılında Mehmet'in mezarları ile aynı yılda öldükleri anlaşılan fakat kimlikleri tespit edilemeyen iki ayrı mezar daha mevcuttur.

İlçeye beş km mesafede bulunan *Yağmurca* köyünde kurak yıllarda köyün ismiyle irtibatlandırılan Yağmur Dede yatırı ziyaret edilerek Yağmur duasına çıkılır.

52 İsfendiyar Bey'in kızı,

1185 yılında Selçuklu Sultanı 2. Kılıçarslan ülkeyi 11 oğlu arasında taksim ettiğinde, yöre Rüknettin Süleyman Şah'ın payına düşer. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra ise Samsun yöresinde ‘Canik Beyleri' adıyla yeni idari beylikler oluşur. Bunlar beş tanedir ve bir tanesi de Çarşamba havalisinde hüküm süren Taceddinoğulları'dır (1348-1428). Bu Beyliklerin en kuvvetlisi olan Taceddinoğulları ilçenin bugünkü batı yakasında bulunan Sarıcali mahallesinde oturur ve bölgeyi yönetirlerdi. Tacüddin oğullarından Hasan Bey’in Çarşamba’da 1424 yılına ait cami vakfiyesinde kendisi, “Emir-i kebir Hüsamüddevletü veddin Hasan Bey bin el merhum Alparslan Bey İbn-ül emir el mağfur Tacüddin” diye kaydolunmaktadır. Alparslan oğlu Hüsameddin Hasan’ın egemenlik yılları 1394-1428 olarak verilmektedir. Uzunçarşılı, Hasan Bey’in 1424 yılına ait vakfiyesinden söz etmektedir.

1071 Malazgirt Meydan Savaşı' ndan Sonra Anadolu' ya göç eden Porsukoğulları Çarşamba' ya gelip yerleşirler ve daha sonra bulundukları yere Porsuk köyü adı verilir.

Eskiden ilçenin yerinde Sarıcalı Mahallesi ile Kuşdoğanlı köyleri bulunurmuş. Sarıcalı ve Kuşdoğanlı' nın ilk yerlileri Çepnioğulları olup sonradan buraya Horasan' dan Türk aileleri yerleştirilir.

Burada 1370 yılında büyük bir panayır kurulur. Bu panayır Çarşamba günleri kurulduğundan “Çarşamba

Pazarı” adını alır ve ilçenin ismi buradan gelir. 1428 yılında Osmanlılara katılan Çarşamba, Yörgüç Paşa, Hoca Ali Paşa, ve Hazinedaroğulları tarafından yönetilir.

Çarşamba’da 1700'lü yıllarda Yeşilırmağın Batı yakasında Hıristiyan mahallesi de oluşur. Samsun ve çevresi 1847’deki idari bölünmede Sivas eyaletinden alınarak Trabzon eyaletine verilir. Bu tarihte Trabzon eyaletinin Canik livasından başka merkez livası, Batum livası Gönye, Karahisar-i şarki olmak üzere 4 livası bulunmaktadır.

1870 tarihli Trabzon vilayet salnamesinde Çarşamba Kaza olup 119 köyü 9200 hanesi ve 32.153 erkek nüfusu vardır. Bu nüfusu ile Çarşamba, Trabzon vilayetine bağlı Canik sancağının en büyük kazasıdır. Bu yıllarda Terme, Çarşamba’ya bağlı bir nahiyedir. Aynı salnamede Çarşamba yönetiminin üç meclis tarafından yürütülmekte olduğu görülür.

1. Meclis-i idare (idare meclisi) olup başkanı Kaymakam

2. Meclis-i deavi (davalar meclisi) başkanı Kadı

3. Meclis-i daire-i belediye (belediye idare meclisi) başkanı Belediye Reisidir.

Bu idari yapılanma Cumhuriyet dönemine kadar sürer.

1882 Trabzon Vilayet Salnamesinde, Çarşamba kazasının taşınmaz malları olarak Hükümet Konağı, 151 cami ve mescit, bir türbe, iki tekke, 21 çeşme, üç hamam, dört han, 417 dükkan, 251 değirmen, 1812 fırın, dört fabrika, iki köprü, 38 kilise, 13 medrese, 147 Müslüman mektebi, üç Hıristiyan mektebi, 62 Müslüman mezarlığı, 16 Hıristiyan

mezarlığı yer alır.

1892'deki idari bölünmede Canik sancağı, Trabzon vilayetine bağlıdır. Bu dönemde Trabzon vilayetini, merkez sancağı, Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancakları oluşturur. Canik sancağı,1896 ve 1903' teki idari taksimatta da 1892' deki konumunu korur.

Canik sancağı, II. Mesrutiyetten sonra Trabzon vilayetinden ayrılarak bağımsız sancak durumuna getirilir. Canik bağımsız sancağının bu dönemde, Merkez (Samsun), Ünye, Bafra, Terme, Çarşamba ve Fatsa olmak üzere toplam 6 kazası vardır. Ladik ile Köprü kazaları ise yine Sivas vilayetine bağlıdır. Canik bağımsız sancağının idari konumu 1918'de değişmez.

1920 yılında Ankara hükümeti tarafından görevlendirilen Osman Ağa, Rum ve Ermenilerin dağlarda teşkil ettiği çeteleri imha eder, bölgede emniyet ve asayişi kısmen sağlar ve bundan sonra da Çarşamba' ya yerleşim için göçler başlar.

Çarşamba belediyesi 1923 yılında kurulur. Çarşı içinde Rumi 1242 de yapılmış Bedukyan adıyla bilinen büyük bir bedesten vardır. Bina hala çok sağlam ve kullanışlıdır. Küçük bedestenin mülkiyetinin eski kayıtlarda şehzade Yusuf İzzeddin Efendiye ait olduğu görülür. Eskiden cadde başlarında büyük fenerler yerleştirilir ve içine gaz lambaları konularak sokakların aydınlanması yapılırdı. 1938'de elektriğin ilçeye gelişiyle sokak fenerlerinin yerini sokak lambaları alır.

Çarşamba muhtelif tarihlerde meydana gelen seller,

yangın ve depremler dolayısıyla can ve mal kayıpları yaşar.

Çarşamba'da cami ve medresesi için kurduğu vakfın tevliyetini medresesi müderrisi Elhac Süleyman Efendiye vermiş, o da "vakfiyetin feshi babında siyak-ı meşrûh üzere Canik muhassılı vekiline ve Çarşamba kadısına ve âyan ve zabıtan ve işerlerine hitaben şukka" göndermiştir[53]. Tayyar Bey Camii ve medresesine 2 Aralık 1780 tarihinde vakıf tevcih ettiği anlaşılmaktadır. Mahmud Tayyar Paşa'nın Çarşamba'da kurduğu cami ve medreseye tahsis ettiği vakfın vakfiyesi mevcut olduğundan bu vakıf daha ayrıntılı incelenebilir. Bütün vakfiyelerde olduğu gibi vakfiyeye dua ve salât ile başlanmıştır. Vakfa tahsis edilen emlakler "Çarşamba kasabasında vaki led'el-vaki ve'l icabe an malûm-ul hudûd ve derûnunda munakkaş yetmiş sekiz bab oda ve müştemilat-ı saire malûmu havi bir bab kargir han, Merzifon'da havi kezalik malûm-ul hudud bir bab kargir hamam ve yine Karahisar-ı Şarki kasabasında vaki kezalik malûm-ul hudûd bir bab kargir hamam" olarak zikredilmektedir. Vakfın şartları ise "salif-ül beyan bir bab han ile iki bab hamam icare-i vahide ile icar olunup hasıl olan icarelerden medrese-i mezkûrede, sakin talebe-i ulûmdan on fakir kimesne bilcümle umûrine mazhar mazhar-ı müteveffay-ı hazret-i vaki cami şerifte haftada iki defa Cuma ve aşire gecelerinde beş bin tevhid-i şerif edip hasıl olan sevabı hazret-i resûl-ı ekreme ve nebiyy-i muhterem ashab-ı güzin tariki Nakşibendi ecdadımın ervah-ı tayyibelerine kahr-ı âda için bade-ı adaya sure-i feth-i şerif

[53] BAY Abdullah, Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850), Doktora Tezi, Atatürk Üni., Erzurum, 2008

ve şerr-i mazarrattan muhafaza için sûre-i mukarrebin yetmiş dokuz ayet-el kürsi kıraat edip" şeklindedir.

Banisi Erbaalı Rıdvan Bey olan mescit 1781'de yapılır. Yeşilırmak'ta kaybolan kızının naaşı Çarşamba'da bulununca bir hatıra olmak üzere bu mescidi yaptıran Rıdvan Bey'in sülalesi Horasan Türklerindendir. Hazinedarzade Süleyman Paşa döneminde cami büyütülür. Haziresinde 1818 yılında vefat eden Süleyman Paşa'nın ve eşleri Safiye ve Fatma Hanımların mezarları yer alır[54]. Süleyman Paşa'nın vakfiyesinde görevlilere verilen ücretler hakkında detaylı bilgiler bulunur. Çarşamba kasabası mahallatından Hassabahçe mahallesindeki kırk beş hücreli medresede müderrise elli akçe, bevvab yevmî sekiz akçe, medresenin tamiratı senevî elli kuruş -Çay nam mahalde bina buyurdukları camide hatib ve imama yevmî otuz üç akçe, müezzin yevmî on dört akçe, müezzin-i sani yevmî on dört akçe, durr-ı han yevmî on akçe, ferraş yevmî altı akçe, vaiz yevmî on üç akçe -Cami-i şerif-i mezkûr ittisalinde vaki on altı hücreyi müştemil medresede müderris yevmî elli

---

54 Abdullah Bay çalışmasında, Caniklizadelerden sonra bölgede güçlü ayan ailelerinden Hazinedarzadelerden Süleyman Paşa'nın, Tayyar Mahmud Paşa'nın öldürülmesinden sonra gerek düzenin sağlanması, gerekse mallarının müsaderesinde aktif görevler yerine getirmiş olduğunu kaydeder. Osmanlı Rus Savaşı sırasında Trabzon valisi olan Süleyman Paşa'nın Osman, Memiş ve Abdullah adında üç erkek çocuğu vardı. Hazinedarzâdeler ailesinin bölgede nüfuzunu tesis eden Süleyman Paşa, Samsun ve Çarşamba çevresinde cami ve medreseler yaptırmış ve en azından bölgenin kültürel açıdan canlı kalmasını sağlamıştır. Mühim sayılara ulaşan vakıflarını yaşatmak ve devamını sağlamak için de önemli sayıda menkul ve gayr-i menkûlünü vakfetmiştir.

akçe, tamirat sene otuz kuruş -Cami-i şerif-i mezkûr kurbûnda bina buyurdukları kütüphanede hafız-ı kütüb yevmî on akçe -Mektep-i şerifde muallim-i sıbyan yevmî otuz üç akçe, bevvab yevmî sekiz akçe -Hamam-ı kebir kurbundaki cami-i imama hatib yevmî otuz üç akçe, vaiz yevmî on üç akçe, şeyh otuz iki akçe, müezzin on üç akçe, durr-ı han yevmî sekiz akçe, ferraş yevmî beş akçe, müderris yevmî otuzyedi akçe, -Mekteb-i şerifde muallim-i sıbyan yevmî otuz altı akçe.

1939-1943 depremlerinde hasar gören cami Çarşamba halkı tarafından tamir edilir. Bu tamiratta Osman Hoca adlı şahsın büyük hizmetleri olduğu bilinmektedir.

Arım köylüleri tarafından Keten Camii adıyla bir mescit olarak yapılan ibadethane 1826 yılında genişletilir. Camiinin planı İstanbul müderrislerinden Rıza Efendi tarafından çizilir. 1943 depreminden sonra İsmail Gündoğdu‘nun çalışmalarıyla Yeni Cami ismiyle yeniden düzenlenir.

Hicri 1267 yılında Haznedarzade Süleyman Paşa’nın oğlu Abdullah Paşa tarafından yaptırılan Abdullah Paşa Camii 1320 yılında onarımdan geçer. 1942 depreminden sonra Çarşamba halkı tarafından yeniden tamir edilir.

1336 yılında Batum' lu Hacı Ali Ağa tarafından yaptırılan Değirmenbaşı Camii’nin avlusunda aile mezarlığı vardır. Sonraları bu camiinin maaş ve tahsisatı Evkaf 'a bağlanır.

İlçede Göğceli, Şeyh Habil, Ordu Köyü Kılcanlı, Kuşhane, Muscalı, Konukluk, Susamcı Dede, Paşayazı,

Aşağı Kavacık Köylerinde ahşap camiler bulunmaktadır[55].

Dikbıyık Beldesi Güzpınar Mahallesinde Yeşil Tekke ve Çiban Tekkesi bulunur. Yeşil Tekke Çarşamba Samsun karayolu üzerinde bir inşaat tesisi yanında yer alan yapı, girişte dar bir mekanda türbe ve hemen sol tarafında mescitten oluşmakta olup abdest almak için su da mevcuttur.

Ülfi Tekkesi Karaağaç'ta, **Sarlık Tekkesi** Sefali'de bulunmaktadır. Ağrı ve sızı, yel girmesi hastalığına şifa bulmak amacı ile ziyaret edildiği söylenen Yenikaracali'de **Yel Tekkesi** ile Ordubaşı köyünde **Gazi Hasan Bey Türbesi** vardır. Gazi Hasan Beyin iki kardeşi ile birlikte Orta Asya' dan savaşa geldiği, burada şehit düştüğü ve savaşta kullandığı kılıcın türbesinde bulunduğu anlatılır.

Çarşamba, Çay mahallesi, Gögceli Mezarlığı içinde yer alan Göğceli Camii Anadolu ahsap mimarisinin en güzel örneklerinden birisidir.1206 yilinda yapilan camiinin giris revaklari 1335 yilinda onarim geçirmistir.Yapının kim tarafindan yaptırıldığı bilinmemektedir. Tek katli yapinin üst üste yigma teknigiyle yapilmis duvarlarini tek parça kalaslar olusturur. Duvarlarda, direklerde, direk baslarinda, kirislerde, merteklerde, mahya ışığı gibi yapinin birçok yerinde karaağaç, diş budak, kestane gibi ağaçlar kullanılmıştır. Duvarlarda tek parça olarak kullanılan kalaslar, yaklaşık 15-18 cm. kalinliginda, 50-70 cm. eninde

[55] YILMAZ Emine, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme

ve yaklaşık 12.60 ve 20 metre uzunluğundadır. Ahsap yapi tasinabilir özellige sahiptir. Alttaki derinlik yapinin hava almasini, nemi ve çürümeyi önlemek için açilmistir yapida dövme demir çivi, yalniz direk başlarının kirişlere bağlantısında ve harim kisminda revak bölümlerine doğru uzanan merteklere yapilan eklerde kullanilmistir. Kuzey kismi hafif dönel olan çatı; üç omuzlu bir çatıdır. Çatının taşıyıcıları ahşap duvarlar ve dikmelerdir. Harim kısmında çatı altı direkle desteklenmiştir. Yapı, dıştan 17.75/17.50m.x21.15/22.20m. ölçülerinde olup, kapalı alanı 254 metre kare açık alanı 140 metre kare, toplam 394 metre karedir. Caminin etrafindaki mezarlık Garipler Mezarlığı olarak bilinmektedir. Cami, Tasinmaz Kültür ve Tabiat Varliklari Yüksek Kurulu' nun 16.05 1986 tarih ve 2289 sayili karariyla, korunmasi gerekli Taşınmaz Kültür varlığı olarak tescil edilmiştir.

Yaycılar - Şeyh Habil Köyü Camii, Çarşamba ilçesinin yaklaşık olarak 4-5 km. güneydoğusunda Yaycılar ve Şeyhabil köylerini ayıran dere kenarında yer alır[56]. Şeyhabil Mezarlığına bitişik durumdadır. Bu nedenle her iki köyün adı ile anılır.

Yaycılar-Şeyh Habil köyü Camiinin yapıldığı yılı belirten herhangi bir kitabe ya da kayıt bulunmamaktadır. Fakat güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerinden alınan ahşap parçalar üzerinde Peter Ian Kuniholm tarafından yapılan

[56] ŞAHİN M.Kemal, Samsun- Çarşamba/Yaycılar – Şeyh Habil Köyü Camii

dendrokronolojik (ağaç yaş tespitine) araştırmalara göre 1204, 1205 ve 1211 yılları arasına tarihlenir. Aynı yıllarda I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in, 1206 yılında, Trabzon'da kurulan Komnenos Devletini yenerek Samsun, Sinop ve Kırım'a (Suğdak) uzanan ticaret yollarını açtığı bilinmektedir. Bu nedenle tarihleme, tarihi olaylarda da örtüşmektedir

Yaycılar Köyü Camii ile Çarşamba İlçesi'ndeki Gökçeli Camii arasında büyük benzerliklerin olduğu görülür. Çarşamba Gökçeli Mezarlığı içerisinde bulunan Göçeli (Gökçeli) Camii, yine Peter Ian Kuniholm'un yaptığı dendrokronolojik araştırmalara göre I. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemine, 1206 yılına tarihlendirilmektedir. Gökçeli Camiinin revak bölümlerinin de 1335 yılına ait olabileceği Peter Ian Kuniholm tarafından belirtilmektedir.

Camiler bölgeye özgü ahşap mimarinin seçkin örneklerindendir. Yaycılar Köyü Camii'nde bezemeye rastlanmazken, Gökçeli Camii'nin tavanındaki kalem işi süslemeler bu bakımdan yine önemlidir. İncelediğimiz caminin revak kısımlarının da aynı benzerlikten yola çıkılarak 1335 yılı ya da dolaylarında yapıldığı düşünülebilir.

Yaycılar Camii dikine ya da boyuna yöneliş göstermekle birlikte son cemaat yeri, revaklar ve tavan süslemelerinde daha sonra yapılan onarımların izleri görülür.

Caminin dikkati çeken bir yönü de minaresinin bulunmamasıdır. Günümüzdeki son cemaat yerinin sonradan yapıldığı kabul edilirse, ilk yapımda son cemaat yerinin

olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu uygulama da Anadolu Selçuklu döneminde dikine planlı camilerin genel bir özelliğidir Şeyh Habil Camiindeki nakış ve kalem işleri büyük oranda tahrip olmuş ve yenilemelerle özelliğini yitirmiş durumdadır. Şeyh Habil Caminin Selçuklu geleneğindeki dışa taşan mihrabının da içe alındığı izlerden anlaşılmaktadır.

Bunların dışında Kuşhane Köyü'nde Eski Camii 15-18. yüzyılda, Porsuk Köyünde Porsuk Köyü Camii 1859-60'ta, ilçe merkezinde Değirmenbaşı Camii 1908'de, yine ilçe merkezinde Büyük Arasta (Büyük Bedesten) 1826'da inşa edilen başlıca mimari yapılar arasında sayılabilir.

M.ö.670'lerde Amisos ticaret kolonisini kuran Miletli denizciler Yeşilırmak kıyılarına kadar uzanarak kurmuş oldukları sömürgelerden birisi olan Yeşilırmağa Iris, Çarşamba'nın güneyinde kurşunlu oymağı ile *Ordu* köyünden oluşan diğer sömürgelerine Miskire adını verirler. Köy yüzyıllar sonra Taceddinoğulları beyliğinin merkezi olarak varlığını sürdürür. Kültür ve Turizm Bakanlığının tescilli eserleri arasında Tekkealtı mevkiinde Gazi Hasan Bey Türbesi ve hazire ile Kılcanlı Mahallesinde bir ahşap cami yer alır. 1420 yıllarına tarihlenen yapıdaki ahşap süslemeye ahşap oyma, kabartma, çakma, çıtakâri, ajur, Kündekâri teknikli süsleme unsurları damgasını vurmaktadır[57]. Kılcanlı ahşap camiinde Tacettin Oğullarının

---

[57] YILMAZ Emine, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme

Niksar'da başlayıp Ordu Köyünde devam eden hükümranlıklarının bütün ihtişamı görülür. Caminin ilk kurulduğu alandan taşınarak bugünkü yerine getirildiği bilinmektedir. Köyde çevreye hakim noktada bir kale ile Taceddinoğulları ve Kubadoğullarının aile fertlerine ait Mezarların da bulunduğu büyük bir mezarlık bulunmaktadır. Ordu Köyü Ahşap Camii içerisindeki ahşap sütunda ve bölge mezar taşlarında sıkça rastlanan Mühr-ü Süleyman betimlemeleri göze çarpar.

Özellikle son 50 yılda Ayvacık'tan ve yukarı köylerden gelen ilk yerleşimciler, Devlet Su İşleri'nin kanallar açarak yöreyi tarıma uygun hale getirmesi ve bataklıkları kurutması sonucu Ahubaba köyüne yerleşmişlerdir. Köyün diğer bir adı da Samail'dir. Bu adı köyde bulunan bir türbeden aldığı düşünülmektedir. Bu türbe (Samail Tekkesi) çevre köy ve ilçelerden ziyaretçi akınına uğramaktadır. Köyün İncirdibi Mahallesi'nde bulunduğu mahalleye adını veren tarihi incir ağacı yol yapım çalışmalarında kazayla yıkılmıştır.

Havza Evliyaları

Hüseyin Hüsameddin 'Amasya Tarihi'nde Havza'dan söz ederken Kazvini'nin eserinden şu iktibası yapar[58].

[58] Abdizade Hüseyin Hüsameddin Bey, Amasya Tarihi, 1. Cilt

Ancere, dahil-i rum bir Medine olup orada Tersakan ırmağı vardır. Rivayet olunduğu üzere 442 sene-i hicriyyesinde Ağustos'un sekizi olan Pazartesi gecesinde korkunç bir zelzele olarak yere geçüp binasından bir eser kalmamış ve yerinden gayet sıcak su çıkup yetmiş kadar mezarı harap ve pek çok halkı gark ve helak etmiş ve herkes dağ başlarına kaçup sıcak su, dokuz gün devam iderek ba'dehu çekilmiş ve bir miktarı kalmıştır. Havza'da ılıcanın, yani sıcak suyun çıktığı yer kazılacak olursa orada bir şehrin bulunacağı görülecektir, der. Bu kasabanın isminin elde edilen eski vesikalarda 580 tarihinden itibaren Havza olduğu görülmekte olup 930 tarihlerinden sonraki resmi yazılarda artık Havza şeklinde kaydedilir. Anlaşılacağı üzere, eski ismi olan Hancere'nin Türkler arasında lafzen Havza şekline dönüştüğü kabul edilir.

Bu kaplıcanın olduğu yere bir hamam, imaret, misafirhane gibi yapılar inşa edilmekte gecikilmez. Bugün halk dilinde Şadi Paşa Hamamı denilen fakat daha evvel Sultan Mesud Hamamı ismiyle meşhur olan hamam inşa edilir. Bu hamam Karaman Beylerbeyi Şadi Paşa tarafından yenilenir ve vakıflarına bakıldığında bir cami-i şerifin de büyük hamam ile beraber yapıldığı anlaşılıyor. 900 tarihinde Amasya'da Kızlar Ağası demekle meşhur olan Firuz Ağa bu kasabanın ortasında dağ tarafında kargir gayet metin, büyük bir medrese bina ve evkafını tanzim ederek şehrin gelişmesine hizmet eder. Bundan sonra 1048'de Havza eşrafından Hacı Uğurluzade Müstecap Ağa, bir mektep ve 1178'de eşrafdan Osman Beğ Şadi Paşa Cami-i şerifini tamir ve şark tarafına büyük bir medrese bina eder.

1298 tarihine kadar bir kadı ve bir müdür ile idare olunan bu kasaba önünden geçen şose yol devamlı bir ulaşımı sağladığı münasebetle şehrin kıymet-i terakki ve Tatar ile Çerkes muhacirlerinin iskanından dolayı cesameti, nüfusu, ihtiyaçları fevkalade artar. Bahar mevsimlerinde Ankara, Sivas, Trabzon gibi vilayetlerden gelen halkın istirahatı temin olunmak üzere her gün panayır şeklini alan bu kasabada büyük hanlar yapılmaya başlar ve bir kaimmakamın idaresine verilerek kaza teşkil edilir.

Fakat kaza teşkil olundukta güya Havza'da hiçbir barınacak hükümet konağı seçilecek bir yer yokmuş gibi dört yüz seneden beri darü'l ilm olarak varlığını muhafaza eden Firuz Ağa Medresesi 1300 tarihinde hükümet konağına dönüştürülür ve cephesinin üst kısmına birkaç oda ilave edilir ve medresesinin dershanesi habshane ve cephenin alt kısmı zabtiye koğuşu vesair odaları şeklinde birer daire yapılır ve böylece Osman Beğin medresesiyle Müstecap Ağanın mektebi çoktan harap olmuş bulunduğundan Havza kasabasında çocukların eğitim göreceği bir yer kalmaz.

Binaenaleyh 1303 tarihinden itibaren bu eksikliğin önemi takdir olunarak bir mekteb-i ibtidai ve 1304 hududunda yardımlarla aşağı mahallede bir camii şerif ve 1310'da bir medrese bina ve 1312'de mekteb-i ibtida görülen lüzuma binaen mekteb-i rüşdiyeye dönüştürülür ve tamim-i maarif hususundaki noksanın izalesine hizmet edilmiş olur.

1322'de kaza kaymakamı Abdurrahman Naili Beğ zamanında hükümet konağı olarak seçilen eski medrese

tamamıyle ortadan kaldırılarak yerine büyük bir hükümet konağı yaptırılır ve zamanında binlerce nakd ve himmetle husule gelen bir darü'l ilm, evkafıyla beraber yirmi sene zarfında yok olur ve Hüseyin Hüsameddin esefle, "Mustafa Beğ'in imareti, misafirhanesi de harap olarak eski Hancere kasabasının harabesi gibi bir hale gelmiştir", der.

Vaktiyle bu medresenin müderrisleri arasında ekseriyetle büyük alimlerden Müftüzade es-Seyyid Abdurrahman Efendi müderris olduğu halde 1148'de vefatıyla Müfti Ahmed Efendi ve 1158'de Hüseyin Efendizade Mustafa Efendi ve 1162'de vefatıyla mahdumu Hafız Abdullah Efendi ve 1192'de meşahir-i fuzaladan Payaslı el-Hac Mehmed Efendi ve ölümüyle mahdumu el-Hacc Abdülhalim Efendi bu medreseye müderris olup Hacı Abdülhalim Efendi'nin vefatından sonra mahdumları el-Hacc İsmail Hakkı, Mehmet Emin, Abdülmecid Naili Efendiler tedrise mutasarrıf olmuşlardır.

Bu kazaya fethin başlangıcında Türk kabilelerinden Gidürlü, Çarıklu, Kanıklu kabileleri iskan edilmiş olup bu isimler, bugün köy olmak üzere varlığını sürdürür.

Salnameler incelendiğinde XIX yy. ortalarında Havza Kazası'nın nüfusunun 3690 müslüman ve 862 gayrimüslim olarak verildiği görülür. 1890 tarihli salnameye göre ise Havza nüfusu 5681 müslüman, 2090 gayri müslim, 511

muhacir olarak toplam 8282 olarak kayda geçmiştir[59]. Havza'nın nüfusu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede yaşanan göç dalgasının da etkisiyle kayda değer bir artış göstermiş ve bu durum özellikle de kaza merkezinde önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

1898 Maarif Salnamesine göre, Rumca eğitim veren ve Rum Metropolitliğine bağlı, Havza'da yirmi tane ilkokul görünüyor.

Kayıtlara göre, Sultan Mes'ud, "Büyük Sultan Gazi", Sultan Taceddin de, "Küçük Sultan Gazi" diye meşhurdurlar. Amasya Tarihi yazarına göre, bu iki Selçuklu sultanının kabirlerinin, Simre nahiyesinde bulundukları muhakkaktır. Bu bilgiler, Gazi Çelebinin 1344 da tanzim etmiş olduğu vakfiyesinde yer almaktadır. Bu vakfiyeden anlaşıldığına göre, Sultan II. Mes'ud oğlu olan Sultan Taceddin Altınbaş, Kur'an cüzlerinin okunması için, yukarıda ismi geçen köyleri vakfetmiştir.

Havza kazası dahilinde, Tatar beylerinin, Şeyh Durasın, Şeyh Beyazıt ve Şeyh Savcı namlarıyla meşhur köyleri bulunmaktadır.

Havza genel olarak yukarıdaki gibi bir durum arz ederken merkezindeki yerleşimi gene kaplıcaları şekillendirir. Hem genel olarak, hem de şehir olarak Havza'nın tarihinde hamamlarının özel bir önemi ve yeri

---

[59] ARSLAN Ömer Faruk, Temettüat Defterlerine Göre (1844-45) Havza'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni., Ankara, 2006

vardır. Büyük hamamın doğu tarafında, yani arka tarafında küçük bir hamam bulunmaktadır. Fakat bu küçük hamamın inşa tarzı, diğerlerine pek benzememektedir. Bu küçük hamamı, kasabanın üst tarafında, eski şehrin harabesi üzerine bir imaret ve rasathane yaptıran Yörgüç Paşa'nın oğlu Mustafa Bey yaptırmıştır. Adı geçen Mustafa Bey, bu şehirde, 1432 tarihinde bir imaret ve misafirhane yaptırmış ve 1436 tarihinde de bunların vakıflarını tanzim etmiştir. **Mustafa Bey Türbesi** kitabesinden öğrenildiğine göre, 1429 yılında kesme ve moloz taştan yapılmıştır. Duvarlarının altı kesme taş, üstü de moloz taş ve tuğla karışımı bir işçilik göstermektedir. Kare planlı türbenin üzeri kubbe ile örtülmüştür. Duvarlardan kubbeye geçişi sağlayan tuğla örtülü pandantiflerin ilgi çekici bir işçiliği vardır. Burada geometrik motiflere yer verilmiştir.

Bu hamamların aşağı tarafında bulunan kargir Cami-i şerif, 1519 tarihinde Karaman Beylerbeyi Sadi Paşa tarafından yenilettirilmiş ve vakıfları tanzim edilmiştir. Bundan dolayı bu cami ile, büyük hamamın beraberce yapıldığı anlaşılmaktadır. 1495 tarihinde, Amasya " Kızlar ağası " diye tanınan Firuz Ağa bu kasabanın üst tarafında ve dağ tarafında kargir ve gayet sağlam bir medrese yaptırarak, vakıflarını tanzim etmiş ve böylece kasabanın imarına büyük gayret sarf etmiştir. Bundan sonra 1638 yılında da Havza eşrafından Hacı Uğurluzade Müstecab Ağa bir mektep ve 1764' de eşraftan Osman Bey Sadi Bey Cami-i Şerifini yenileterek, doğu tarafına, büyük bir medrese inşa ettirmiş ve böylece hayırlı hizmetler yapmışlardır.1881 tarihine kadar bir kadı ve bir müdür ile idare edilen bu kasabanın

önünde şose yolu geçince, şehir ulaşımını kolaylaştırmış ve böylece şehrin önemi de artmıştır. Daha sonra, Tatar ve Çerkez muhacirlerinin buraya iskan edilmesinden dolayı şehrin büyüklüğü, nüfusu ve ihtiyaçları oldukça arttığından, bahar mevsimlerinde, Ankara, Sivas, Trabzon gibi uzak vilayetlerden gelen halkın istirahatını temin etmek üzere, büyük hanlar yapılmaya başlanmış ve şehrin idaresi de bir kaymakam tayin edilerek, kaza merkezi haline getirilmiştir.

Yıldan yıla önemi artan bu kasaba iktisadi faaliyetler de çoğalmış; böylece, tüccar, esnaf, işçiler ve kasabada oturan halkın gelirleri artmıştır. Bu sayede, şehrin büyümesi ve güzelleştirmesine hizmet etmiş olduklarından, 1881 tarihine kadar, 100 civarında olan hane sayısı, 500' e yaklaşmıştır. Hatta bunun yanında, bu yeni bina sayısının dörtte biri kadar han yapılmış, böylece ticari hayat daha da canlanmıştır.1886 tarihinden itibaren eksikliğin farkına varılarak, bir iptidai mektebi; 1897 yılında, Aşağı mahallede, halkın yardımlarıyla cami-i şerif; 1892'da da bir medrese yaptırılmıştır. İptidai mektebi, görülen lüzum üzerine, 1894 tarihinde, rüştiye mektebine çevrilmiştir. Böylece, ilim eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. 1891' de Sivas Valisi olan, sabık Dahiliye Nazırı Mazlum Paşanın oğlu Memduh Efendi, bu kasabadaki iktisadi faaliyetleri görünce, Büyük Hamamın güneyinde, büyük bir otel ile , bu otelin altına bir hamam yaptırmıştır.

Meşrutiyet Döneminde ise; Memduh Efendinin, bu faaliyetlerine kaza ve vakfın mütevellisi olan Hacı Mahmud Ağa itiraz etmiş ve bundan dolayı, Memduh Efendinin

gayretiyle Alucra'ya sürülmüştür. 1908'da ilan edilen Meşrutiyetten sonra, Memduh Efendi gözden düşmüş ve yaptırmış olduğu hamama zorla akıttığı su da elinden alınarak, memleketin maarif hizmetlerine devamlı bir gelir olarak tahsis edilmiştir.

2000'li yılların başında ilçenin Boyalıca Mahallesine birbuçuk km mesafede bulunan ve kesin tarihi bilinmeyen bir Osmanlı komutanına ait mezar, mahalle sakinleri tarafından türbe haline getirilerek **Suboğan** Türbesi adı verilir. Çevre illerde adı duyulan türbeye ziyaretçi sayısı her geçen gün artar.

Selçuklu emirlerinden el-Hac Veliyüddin b. Bereket Şah 1249'da Havza'ya 16 km mesafede bulunan *Dereköy*'e bir cami ve bir türbe yaptırır ve vakıflarını tanzim ettirir. Bu caminin yanında bulunan türbenin kime ait olduğu kesinlik kazanamamıştır. Halk arasındaki yaygın bir söylentiye göre türbe Emevilerin bölgeye yapmış olduğu seferler sırasında şehit düşmüş olan Horasanlı bir kumandan ile oğluna aittir. Günümüzde "**Dereköy Evliyası**" olarak tanınan türbe ziyaret yeridir. Özellikle erkek çocuk isteyen ve ruhsal bozukluğu olan kişiler buraya adaklarda bulunmaktadır. Türbe moloz taştan kare planlı olarak yapılmıştır.

Hacıdede köyü çıkışında yüksekçe bir yerde bulunan **Hacıdede** türbesi, köy kabristanlığı içinde yer almakta olup ziyaret mahalli adeta bir misafir odası gibi süslenmiştir. Ziyaretçilerin sıkıntılarını yazabileceği bir ziyaretçi defterinin de yer aldığı geniş oda içinde iki kabir bulunur ve bunlar yerden çok fazla yüksekte değildir. Bir alevi dedesi

olduğu görülen türbe bitişiğinde hayvan kesimi için yer de inşa edilmiş olduğu göze çarpar.

Arap Tekke *Karga* köyünün tam merkezinde köy camisinin yanında bulunmakta olup burada medfun olan zatın veli olduğuna inanılır[60]. Halk arasında Arap tekke ya da Arap Dede olarak bilinen zatın kim olduğu, nereden geldiği, ne zaman yaşadığı konusunda herhangi bir bilgi ve belge yoktur. Köy merkezinde ahsap kulübe içinde bulunan kabir taştan olup sanduka bulunmamaktadır. Mezar yaklaşık 30 yıl önce kulübe şeklinde bir yapının içine alınmıştır. Mezarın içinde bulunduğu kulübeyi köy dışından bir şahıs yaptırmıştır. Söylentilere göre Arap Dede o şahsın rüyasına girmiş ve kendisinden böyle bir talepte bulunmuştur. Yaptıran şahıs köylü tarafından tanınmamaktadır. Köy halkı Arap Dede'nin zaman zaman değişik suretlerde göründüğünü ve tıpkı Hızır gibi insanların imdadına yetiştiğini söylemektedirler.

Köylüler Arap Dede'yi gölge suretinde, yaşlı bir kadın, uzun boylu yakışıklı bir genç ve uzun bir gölge şeklinde gördüklerini anlatmaktadırlar.

Her Perşembeyi Cumaya bağlayan gece türbede mum yakılır. Mum yakmak için türbe içerisinde mum ocağı bulunmaktadır. Hastaların şifa bulması için Arap tekkenin toprağından alınıp su ile karıştırılarak hastaya içirilir. Bu

---

60 Emrah ÖZDEMİR, Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni., Ankara, 2008

toprağa cöher ya da cevher denir. Askere giden sahıslar Arap tekkeden taş alıp ceplerine koyarlar ve döndüklerinde taşı yerine iade ederler. Halk sıkıntılı durumlarında Arap Dede'yi şefaatçi gösterip buraya adaklar adar. Arap tekkede bulunan hiçbir mahlukat zararlı bile olsa öldürülmez.

Ağca Tekke Karga köyü mezarlığında olup burada medfun bulunan zatın veli olduğuna inanılır. Kabir tıpkı Arap tekke gibi kulübe şeklinde bina edilmis bir yapı içerisinde yer alır. Kim olduğu, nereden geldiği, ve ne zaman yaşadığı noktasında herhangi bir malumat yoktur. Köy mezarlıgında medfun olması mezarlığın tekke olarak kabul edilmesine sebebiyet vermiştir. Yağmur duası köy mezarlığında yapılmaktadır. Ağca Tekke hakkında köyde kerametvari hadiseler anlatılmamaktadır. Fakat halk Ağca Tekke'nin razı olmayacagı düsüncesi ile köy mezarlığından evlerine yakmak için kuru ağaç dahi getirmemektedirler. Ağca Dede'nin kabri üstünde söyle bir dörtlük vardır.

Çıktım dağlar başına
Sahraya hacet kalmadı
İçtim ecel şerbetini
Lokman'a hacet kalmadı

Karga köyünün merkezindeki cem evinin altında bulunan çeşme halk tarafından tekke kabul edilir. Kaynağını Tevrus Deresi denilen dereden aldığı için Tevrus Pınarı denilir ve bu isim zamanla Tenis Pınarı'na dönüşür. Çesmenin kitabesinde 1210 tarihi vardır. Tarihin, Hicri, Miladı veya Rumi oldugu noktasında bir bilgi yoktur. Çesmenin suyu soğuk ve hafiftir. Bu pınardan su içildigi zaman şifa olacağı inancı mevcuttur. Ayrıca su içenin "canı

üstüne gelir" deyimi kullanılır. Çeşmenin üst köşesinde mum yakmak için bir boşluk vardır. Halk her Cuma gecesi burada mum yakarak dua eder.

Şeyhsafi Köyü (diğer adlarıyla Umurbey ve Şeyhsavcı) adını köy içinde türbesi bulunan "**Şeyh Savcı**" Hazretlerinden almaktadır. Şeyh Savcı ismi zamanla halk dilinde Şeyhsafi olarak değişmiştir. *Şeyh Safi* Köyünde bulunan bu türbenin Şeyh Savcı isimli bir kişiye veya Sultan Taceddin'in oğlu Kılıçaslan Bey'e ait olduğu ve 1355 tarihinde yaptırılmış olduğu ileri sürülür. Bununla beraber Selçuklu Sultanlarından Tacettin Altınbaş'ın kabri köy kabristanlığındadır. Kabrindeki kitabede şu cümleler yazılıdır. *Türbe-i Gazi Çelebi şehzade-i Sultan Mes'ud der_karye-i Umurbey, Nam-ı diğer Şeyh Savcı der- Simre-i Havza Tabi'i Amasya* "Sultan Mes'ud'un şehzadesi Gazi Çelebi'nin Amasya'ya tabi Havza Simre'sine bağlı Umurbey, diğer adıyla Şeyh Savcı köyündeki türbesi." Ayrıca Taceddin Altunbaş'ın 1355 yılında yaşadığını gösteren belgelerle de karşılaşılmıştır.

Türbe günümüze kadar değişik zamanlarda onarılmıştır. Son olarak da Çonoğluzade Mahmut Efendi tarafından 1900'lü yıllarda aslına uygun olarak yenilenmiştir.

Kesme taştan sekizgen planlı olup üzeri içten kubbe dıştan konik bir külah ile örtülmüş olan türbede dikkati çeken bir bezeme yoktur.

İlçeye 12 km uzaklıktaki *Şeyhkoyun* köyünün adı, köy içersinde bulunan **Şemil Baba** türbesinden geldiği ileri sürülür. Kurucuları 1924 mübadelesinden sonra Selanik muhacirleri olup aynı zamanda Hacıdede köyüne de yerleşirler. Bu iki köyün mübadeleden önce Rum köyü olduğu söylenir. Köyün gelenekleri Rumeli Bektaşi geleneklerini yansıtır.

Cenksu Üçer, Havza'nın Aşağısusuz, Irmakkıyısı, Kireçli ve Kirazpınarı'nın Kul Himmet'e bağlı olan Alevi köyleri olduğunu kaydeder[61].

Kavak Evliyaları

1518 tarihli bir Osmanlı tapu defterinde Kavak'ın Canik sancağına bağlı bir köy, 1839 yılında merkez ilçeye bağlı bucak, 1934'te ise Samsun'a bağlı ilçe konumuna getirilmiş olduğu görülür.

Samsun-Amasya yolunun sağında, Kavak ilçesinin yaklaşık olarak 11 km. kuzeyinde Çakallı beldesinin yakınında, üzerinde yine hanın ismini taşıyan bir köprünün yer aldığı Karataş Deresinin geçtiği hanın kapalı bölümü çeşitli onarımlar ve tahribatlara rağmen günümüze sağlam

[61] ÜÇER Cenksu, Tokat Yöresi Alevileri Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üni., 2005

olarak gelebilmiştir[62]. 1493'de gerçekleştirilen sayımlarda Samsun kazasına bağlı nahiyeler sayılırken Kavak nahiyesine bağlı Bergos köyünde bulunan kervansaraydan bahsedilmektedir[63]. Bundan Çakallı köyünün eski adının Bergos ve bölgenin Selçuklu döneminin önemli menzil noktalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Kervansarayın girişinin sağına denk gelen bölümde künkler çıkmış olması yapının hamamın da içinde bulunduğu bir külliye şeklinde düzenlendiğini gösterir. Hemen yanındaki ahşap cami de bunu destekler niteliktedir. Kasımzâde Ahmet Sofi Efendi Camii adıyla anılan ve tamamen ahşap malzemeden inşa edilen yapının orijinalinde kervansaraya daha yakın bir mesafede olduğu, bugünkü yerine sonradan taşındığı bilinmektedir.

Kurt Erdmann'ın 1955 yıllarında yaptığı araştırma sırasında çektiği fotoğraftan görüldüğü gibi girişin kemerli olması ve taç kapıyı üç yönden çeviren silmelerin Osmanlı dönemi özellikleri taşıması, 1650 yılı onarımlarıyla ilgili olmalıdır. Günümüzde depo özelliği yanı sıra ahır olarak da kullanıldığı için oldukça bakımsız durumdadır. Erdmann'ın anlatımlarına göre, H.J. Von Lennep'in hanın avlusunun sağında ve solunda odaları bulunduğunu ve girişin muhtemelen 700 yıllık olduğundan söz etmesi önemlidir. Yapı Osmanlı döneminde önemli onarımlar geçirmiş olsa da

[62] ŞAHİN M.Kemal, Anadolu Selçuklu Döneminin Önemli Yapıtlarından Çakallı Han Üzerine Bazı Düşünceler

[63] YILMAZ Emine, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme

Selçuklu dönemine ait özelliklerini koruyabilmiştir. Plan ve bezeme örneklerinin benzerliklerine göre Çakallı Hanı 1210-1265 yılları arasında yapılmış olabilir. Banisinin bölgede başka eserleri de bulunan Mahperi Hatun veya Muinüddin Süleyman olması muhtemeldir. 1910’lu yıllarda Childs, seyahati esnasında uğramış olduğu handan söz eder[64]. “Çakallı Bağdat yolu üzerinde yer alan belki de en kalabalık yerdir. Hızlı arabalar dışında Samsun’a giden veya Samsun’dan ayrılan hemen hemen herkes seyahatinin ilk ya da son gecesini bu küçük köyde geçirir.” Avlusunu çevreleyen taş duvarların sökülerek yıllar önce yapılan yolda kullanılmış olduğu anlatılır.

Eski ahşap hali yıktırılarak kesme taştan halkın da yardımı ile şehrin ileri gelenlerinden Hacı Yusuf tarafından 1911 yılında yeniden inşa edilmiş olan Yörgüç Paşa Camisinin yapılışı 1430'ları gösterir. Çarşı Camii olarak da bilinen yapının minaresinin 1920’lerde bir Rum usta tarafından yapılmış olduğu söylenir.

Sami Bayraktar, Aşağı *Bekdemir* köyü içerisindeki ahşap camii 1596 yılına tarihlendirir. Camiin kaza ile bir yangın geçirdiği ama hafif atlattığı duvarlardaki ateş izlerinden anlaşılmaktadır. Kültür Bakanlığı tarafından koruma altına alınmış olan caminin mimari yapısı orijinalitesini muhafaza etmektedir. Revaklar yapıyı üç yönden kuşatır. Caminin giriş kapısının üst yanında bir yuvarlak bezeme vardır. Giriş kapısının kalem işçiliği ve

[64] W. J. Childs, Across Asia Minor on Foot

tezyinatı göze çarpar. Minberi ve hutbesi oymalı, tezyini, tamamen ahşap malzemeden yapılmış olup, içerisinde kök boyalı süslemeler yer alır. Çevresinde daha önceleri bir medrese olduğu bilinmektedir. Cami çerçevelerinin ustalarının Mısır'dan getirilmiş olduğu anlatılır.

Çakallı mevkiinde eski Samsun Ankara karayolunun geçtiği köprünün hemen sağ tarafında restore edilmiş hali ile yapının **Kasımzade Sofu Ahmed Efendi** tarafından 1878'de yaptırılmış olduğu bilinir[65]. Birçok ahşap camide görüldüğü gibi altta iri taşlar üzerine uzunlamasına tahtalar üzerine yerleştirilmiş yapı kare planlıdır. Ön kısmında birkaç basamakla çıkılan son cemaat yeri bulunur. Caminin bahçesinde bir hazire yer almaktadır.

Tatarmuslu ve Değirmencili köylerindeki ahşap camilerde revaklar yapıyı dört bir yandan çevreler[66]. Bekdemir, Alagömlek, Karaaslan,Tatarmuslu, Değirmencili, ve Çakallı'da ahşap camiler bulunur.[67]

Tekkeköy Evliyaları

---

[65] http://gittiklerimden.blogspot.com/

[66] BAYRAKTAR M. Sami, Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi

[67] YILMAZ Emine, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme

Şeyh Yusuf Zeynüddin, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yaşamış büyük İslâm velisi olup Abdülkadir-i Geylani Hazretlerinin torunu olduğu kabul edilir. Camii ve türbesi Tekkeköy İlçe Merkezindedir. Camii kendisi tarafından 1285 yılında yapılmıştır. Türbesi ise bu caminin bahçesinde yer almaktadır.

Selçuklular, Anadolu'ya geçmeye başladığı zaman Bizans devletinin egemenliği altında olan bu yöreyi Türklere ve İslamiyete açmak için, bölgenin önemini de dikkate alarak büyük Türk velisi **Şeyh Zeynüddin**'i buraya göndermiş ve bir Tekke kurmuşlardır. Tahminen 1250 - 1330 yılları arasında yaşayan Şeyh Zeynüddin kurduğu tekkede yolcuları, düşkünleri, fakir fukarayı kazan kurarak doyurmuştur. Tekkeköy adının buradan geldiği söylenmektedir.

Bu kabirde medfun bulunan Şeyh Yusuf Zeynüddin Hazretleri, Gavs-ı Azam Şeyh Abdülkadir-i Geylani Hazretlerinin (1078-1166) torunudur. Samsun'da medfun Şeyh Kutbüddin Hazretlerinin kardeşidir.

Ladik Evliyaları

Devrin Amasyalı şairesi Mihri Hatun, her kıtanın son mısraında tekrarladığı *'Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik'*

ifadesiyle ‘Divan’ında yer alan bir şiirinde, Ladik’in etkileyici güzelliklerini kaleme alır[68].

Evliya Çelebi XVII. Yüzyılın ortalarında uğramış olduğu Ladik’i anlatırken, kaplıcaya, göle, yaylalara ve insanlarına geniş yer verir."... Ahalisi zevk ehli ve iyi kimselerdir. Şehzade Beyazıd-ı Velî Amasya mutasarrıfı iken, her sene altı ay gelip bu kasabada avlanırdı. Bu yüzden şehirde güzel bir has bahçe yapıp bırakmıştır ki, hala bostan ustası, bostancı hademeleri, korucuları vardır. Çayır büyük Mirahor tarafından muhafaza olunur. Merhum Sultan Validesi Bülbül Hatun'un Vakfı olup, ahalisi vergiden muaftır. Eyalet valisi tarafından bu şehre kimse gönderilip de karıştırılmaz.

" Üçyüz akçe payeli şerif kazadır. Kadısına senede altı kese has olur. Şeyhulislâm'ı (müftüsü), Nakibu'l eşrafı, bilginleri ve eşrafı vardır. Sipahi kethüda-yeri, Yeniçeri Serdarı, şehir Naib ve Muhtesibi, Kapan Emini, Gölcük Emini vardır.. Kalesi şehrin güneyinde göklere uzanmış, dört köşe, köhne bina bir kaleciktir. İçinde eserleri, imâretleri yoktur..Şehir, on yedi mahalledir. Kırk yedi mihrabı (camisi- mescidi) vardır. Altısında Cuma Namazı kılınır. Üçü, geçmiş sultanlar camiidir.. Yedi kadar tarikat ehli tekkesi vardır. Meşhurları Seyyid Ahmed-i Kebir Tekkesidir. Çarşı içinde Eski Hamam ile Yeni Cami mahallesinde Yeni Hamamı vardır. Yedi hanı vardır. Davut Paşa'nın çarşı içinde gayet mükemmel kargir bir bedesteni vardır ki caminin hayratıdır. Etrafında dört yüz

---

[68] Selami Turan, Mihrî Hatun Divanı’nda Şehir Methiyesine Bir Örnek: Lâdik

kadar dükkân vardır. Şehirde kırk kadar vezir ve ayan sarayları vardır..19 kadar çocuk mektebi, iki imâreti vardır. Beyleri, paşaları, iki yüzden fazla yüksek mansıp zapt etmiş kadı efendileri, büyük şeyhleri, iyi halli, halim-selim adamları vardır..Şehirde; Gürcü ve Türkistanlı iyi binici sipahiler, bilgi sahibi yaranı çoktur. Orta halli olanları, tüccar ve sanat ehlidir.. Ballıkaya suyunun başı, mesire bir yerdir. Şehrin kıblesindedir. Şehrin doğusunda Frenk Gözü demekle meşhur geniş bir pınar akar. Hüseyin Paşa, bu suyun üzerine gezinti yeri olmak üzere bir köşk kondurmuştur. Bütün zevk sahipleri gidip sefa ederler. Gerek Ballısu, gerekse Frenkgözü şehrin içinden akarak, han, hamam, bahçe gibi yerleri sular, şehrin içinde nice nice un değirmenlerini döndürerek Ladik Gölü'ne dökülür.. Gezinti yerlerinden biri de Akpınarbaşı'dır. Fakat bu su şehre girmeyip, dışarıdan akar ve tarla ve bağları sular."

Bugün bu suyun yanı başında, mezunlarının geleneksel olarak her yıl bir araya geldikleri Akpınar Anadolu Öğretmen Lisesi bulunur[69]. Amasya Tarihi yazarı

---

[69] 1939'da Akpınar Köy Enstitüsü olarak eğitim hayatına başlamış olan okulun bulunduğu alan zamanın belediye encümeni ve daha sonra da ilçede Belediye başkanlığı yapmış olan Nazım Akpınar tarafından bağışlanmıştır. İsmet İnönü ile bizzat görüşerek aile adının bu okulda devam etmesini talep etmiş ve okul Akpınar adını almıştır. Köy enstitülerinin eğitim hayatına son verilmesiyle birlikte Öğretmen Okulu, 1975-1976 döneminde Öğretmen Lisesi olarak eğitim hayatına devam eder. 1991'de Anadolu Öğretmen Lisesi adını alır. Okulun yakınında Akpınar adlı büyük bir su kaynağı bulunmaktadır. Bu suyun bulunduğu yerdeki havuz 1991 yılında öğrenciler tarafından yaz çalışması döneminde

Hüseyin Hüsameddin ise 20. asrın başlarında kaleme almış olduğu eserinde ilçe hakkında bilgi verirken şunları yazar. Zaviye Mahallesi'nde bulunan cami-i şerif, kiliseden çevrilerek bir minare ilave edilmiştir. Cami-i Cedid Mahallesinde 1486'da Vezirlerden Davut Paşa tarafından yaptırılan cami-i şerif yıkılmaya yüz tutmuş olduğundan 1674'de Sultan IV. Mehmed Han Hazretleri tarafından iki minare ilave edilerek yenilenir. Bahşi Mahallesi'nde, Amasya Valisi Şehzade Sultan Ahmed'in annesi, (Sultan II. Beyazıd'ın eşi) Bülbül Hatun tarafından 1509'da cami-i şerif, hamam (ve imaret) yaptırılır, vakıfları tanzim edilir[70]..Ladik'li Şeyhülislâm Mehmed Efendi 1700'de Cami-i Cedid Mahallesi'nde oniki odalı bir medrese, gayet muntazam kargir bir cami, bedesten ve taşhan yaptırır. 1705'te, bu bedesten ve hanı, medrese ve Cami-i Şerif'e vakfeder. Bahşi Mahallesindeki dokuz odalı ahşap medrese, Hızır Paşa tarafından yaptırılmış olup vakıfları vardır. Yakın zamanda, Zaviye Mahallesi'nde beş odalı bir medrese yapılmıştır.. Bu dinî ve ilmî müesseselerden başka Mesud Bey, Sun'ullah Paşa, Polad Bey, Emir Ahmet Çelebi ve Hacı Yunus Ağa taraflarından bina edilmiş birer mescid, cami-i

---

temizlenmeye çalışılmışsa da, muvaffak olunamamıştır. Okul ilçeye 3 km uzaklıkta bulunmaktadır.

[70] Bülbül Hatun Ladik'te bir cami, bir imaret, Amasya'da mescid, mektep ve çeşme, Bursa'da ise bir medrese yaptırarak vakıflarını tanzim ettirmiştir. Bursa'da oğlu Şehzade Mahmut için Mimar Yakup'a yaptırmış olduğu türbede Saruhan valisi iken ölen şehzade Mahmud, padişahın diğer oğlu Şehzade Musa (1490-1512), Şehzade Orhan (1494-1512) ve Şehzade Emir ile birlikte medfundur.

şerif, bir mekteb-i rüşdî, bir mekteb-i ibtidaî ve bir inas mektebi vardır. 1906 tarihinde Çerkez Karabeyzâde Ömer Bey Saray Mahallesinde güzel bir hamam bina etmiştir.

Dört nevahiden biri Hamid nahiyesi olup kazanın şarki cenubi tarafını ihata eder. Merkezi Hamid karyesi olub "Göl Tekyesi" demekle maruf bir tekyesi ve Bulad (Bolat) karyesinde Sultan Mustafa Camii demekle meşhur bir camii vardır[71]. İkincisi Kara Abdal Sultan nahiyesi olup 1314'te Hamit nahiyesiyle birleştirilmiş ve bir nahiye-i cesime teşkil olunmuştur. Şeyhlü karyesinde Seyfi Dede demekle meşhur Kılıç Dede Tekyesi ve türbesi vardır. Diyadin karyesinde Zeyneddin Samud Baba tarafından bina edilmiş Samud tekyesi ve Salur karyesinde Hacı Nebi tekyesi vardır.

1288 senesine ait salnamede Ladik'te görev yapan 93 imam, 45 hatip bulunduğunu görüyoruz. 1904 salnamesinde 17 Rum ve iki yabancı mektep kayıtlıdır.1908 yılına ait Sivas Vilayeti Salnamesi'ne göre ise, Ladik'te 16.207 Müslüman nüfusa karşılık 4.560 Hristiyan ile 319 Ermeni vardır[72].

---

[71] "Bolat" adının bir zamanlar her evde 30-40 kısrak olmasından dolayı verildiği söylenilir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmeleri sırasında buraya yerleşildiği rivayet edilir. Ayrıca, köyde Kafkaslardan göç edenler de yaşamaktadır.Selçuklulardan kaldığı tahmin edilen Selçuklu mimarisine sahip, kubbeli, tarihi bir hamamı vardır.

[72] GENÇ Erol, Salnamelere göre Sivas Vilayetinde Dini ve Sosyal Yapı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni., Elazığ, 2009

1884 ve 1886 yıllarına ait Sivas vlayet salnamelerinde Meşahir-i Emvat arasında Ladikle ilgili şu bilgiler yer alır[73]. "Eazze-i kiramdan Seyyid Ahmed-i Kebir sahib-i kuddise sırruhu hazretleri kasabada medfun ve zaviyeleri ma'mur ve meftuhtur. Ve Abdal Sultan Karaabdal karyesinde ve Zeynelabidin hazretleri Ahmed Saray karyesinde medfundur."

İlçe merkezinde bulunan **Sunullah Paşa Türbesi**'nin kitabesi günümüze gelememiştir. Bununla beraber, yapı üslubundan XVI. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. Hüseyin Hüsameddin Sunullah Paşa'nın bir mescit yaptırmış olduğunu yazar. Türbe kesme ve yer yer de moloz taştan yapılmıştır. Sekizgen planlı olup, üzeri yüksek bir kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Birkaç basamakla çıkılan türbenin giriş kapısı dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yuvarlak kemerlidir. Önüne iki mermer sütunun taşıdığı bir revak eklenmiştir. Türbenin sekizgen köşelerine üzerlerinde birer aynalık olan dikdörtgen söveli pencereler yerleştirilmiştir.

Selçuklular döneminde yapıldığı sanılan, ancak bu güne kadar pek çok tamir gördüğü için geçmişi ile ilgili bilgi bulunamamış olan **Dikilitaş Türbesi** içinde iki adet sanduka mevcuttur. Türbe ismini bahçesindeki sütundan alır.

---

[73] Sibel Aktaş, Hicri 1300 (M.1884) ve Hicri 1302 (M.1886) Tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinin Günümüz Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni., Kayseri, 2005

Sadi Bayram'ın çalışmasından ceddi Ladikli es **Seyyid Ahmed-i Kebir Rıfaî**'nin, tarikatını yaymak amacı ile, muhtemelen XIV. yüzyılın başlarında devrin ilim merkezlerinden biri olan Amasya'ya geldiğini öğreniriz[74]. Bazı tarihçiler, tarikatın kurucusu Seyyid Ahmed Kebir Rıfai'den Ladik'de medfun Seyyid Ahmed Kebir'i ayırmak için ona Küçek (küçük) Seyyid Ahmed Rıfai de demektedirler. İlçede bulunan türbesinin kapısı üzerinde yer alan ve I.Abdülhâmid devrinde yenilenen kitâbesine göre, Irak'ta bulunan Seyyid Ahmed'in oğlunun, Seyyid Ahmed Geylâni'nin neslinden olduğu anlaşılmaktadır.

Eflâki'nin eserinde, Seyyid Ahmed Kuçek Rıfaî hakkında şöyle bir hikâye yer alır[75]. Abdal'ın ve Ahrar'ın özü, Seyyid Ahmed Kuçek Rufa'i (Tanrı ruhunu rahatlandırsın) bir gün Amasya şehrinde, Çelebi hazretlerini ziyârete gelmişti. Aralarında hadsiz hesapsız latifeler ve ilahi bilgiler anlatıldıktan sonra Seyyid Ahmed'e mensup olanlardan (Ahmedîyan-Ahmedîler) bir cemaat içeri girdi ve ellerinde büyük bir kabak olduğu halde okumağa başladılar ve sema'a katıldılar. Semada çok heyecanlar gösterip deliliklerde bulundular. Seyyid Ahmed, özür dileme makamında : " Ariflerin Sultanı ve sultanların Arifleri ma'zur görsün; Zira bizim deliler çok zamanlar böyle kabak sesiyle sema ederler", dedi. Çelebi hazretleri de, "Çok güzel,

---

[74] BAYRAM Sadi, Lâdik ve Seyyid Ahmed-i Kebir er Rufaî Hazretleri

[75] EFLAKİ Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, MEB, İstanbul, 1995

dervişlerin yaptıkları bütün işler hoş görülür ve sevilir, fakat şurası gariptir ki, sizin müridler boş kabakla raks ediyor, bizim dostlar ise, dolu kabakla sema yapıyorlar. Bu sema ile o sema arasında büyük bir fark var", buyurdu. Bunun üzerine Seyyid Ahmed, iyi bir at ve bir Mısır elbisesi hediye edip mürid oldu. Çelebi hazretleri de sırtındaki elbiseleri Seyyid Ahmed'e giydirdi, arkadaş ve kardeş oldular..."

İbn Batuta, Seyyid Ahmed Rufâî'nin torunu Şeyh Küçük Ahmed er-Rufâî ile karşılaşmasını şöyle anlatır : " ... Vasıt'a vardığımızda, kafile ticaret için üç gün eğleşti. Bu müddet zarfında Vasıt'dan bir günlük mesafede bulunan Ümm-i Ubeyde adı ile bilinen köydeki velîyullah Ebu Abbas Ahmed Rifai Hazretlerinin kabrini ziyâret etmek istedim. Vasıt'ın ileri gelenlerinden ve fakihlerinden Şeyh Takıyüddin bin Abdulmuhsin Vasıtî'den beni oraya götürmek üzere yanıma bir arkadaş katmasını rica ettim. Bu bölge halkından Benu Esed ileri gelenlerinden üç kişiyi refakatıme verdi ve beni kendi hayvanına bindirdi. Öğlen üzeri yola çıktım. O gece Benu Esed ileri gelenlerinden birinde misafir olduk. İkinci gün öğle vakti Rivak'a ulaştık. Burası büyük bir ribattır. İçinde binlerce derviş bulunur. Ziyâretini niyet ettiğimiz velîyullah Ebu'l Abbas Ahmed-i Rufâî'nın torunu (hafidi) Şeyh Ahmed Küçek'in oraya gelişine tesadüf eyledik. Bu zat, Rum ülkesinden (Anadolu'dan) ceddinin kabrini ziyâret maksadıyla gelmiş idi. Revak Meşihati (şeyhliği) ana müntehi oldu. İkindi namazı kılındıktan sonra tabl ve def çalınıb dervişler raksa başladılar. Akşam namazını müteakip, pirinç ekmeği, balık, süt ve hurmadan ibaret olan yemek getirildi. Halk yedikten

sonra yatsıyı kıldılar. Şeyh (Küçek) Ahmed (Rufâî) ceddinin seccadesine oturduğu halde dervişler zikr ve bundan sonra sema eylediler. Evvelce hazırlanmış olan yüklerle odun ateşe verildi. Dervişler raks ederek ateşin ortasına girdiler. Ateş tamamen sönünceye kadar kimi içinde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu cemaatin adeti böyledir. Taife-i Ahmediye (Rufâîler) onunla tanınırlar. Bunlardan bazısı büyük bir yılanı alıp, başını dişleri ile sıkarak koparır..”

İbn-i Batuta, seyahatnamesinde bugünkü Amasya ili Taşova ilçesindeki Sonusa'ya (Uluköy) da uğramış ve özetle şu bilgileri vermiştir: "...Amasya yakınında Sonusa beldesi vardır ki, Ebu Abbas Ahmed Rıfa'i hazretlerinin evladı orada sakindir. Şeyh İzzeddin bu cümleden olup, el yevm revak şeyhi ve sahib i seccade-i Rıfa'i'dir. Biraderleri Şeyh Ali, Şeyh İbrahim ve Şeyh Yahya'dır. Bunların cümlesi, Şeyh küçük Ahmed bin Taceddin Rıfa'i'nin evladıdur. Küçük, sagir manasınadır. Bunların zaviyesine inerek diğerlerinin feyzü rüçhanlarını müşahade eyledik...Tanrının velîlerinden Ahmed Rıfa'i hazretlerinin çocukları burada oturmaktadırlar. Bu tarihlerde Postnişin ve tekkenin şeyhi İzzeddin olup, kardeşleri Şeyh Ali, Şeyh İbrahim ve Şeyh Yahya ile hepsi Taceddin-i Rifai'nin oğlu Şeyh Küçük Ahmed'in çocukları bulunmaktadırlar. Biz onların tekkesine inmiştik. Bu suretle her birinin birbirine olan üstünlük ve erdemlerini gözlerimizle izlemiş olduk. " .

Sadi Bayram Gelibolulu Mustafa Ali'nin Künh'ül-ahbar adlı eserini kaynak göstererek, Seyyid Ahmed Kebir

Rıfai'nin, Anadolu'ya gelip Amasya civarında yerleşmiş olduğunu kaydeder. Seyyid burada büyük keramet göstererek sahib-i hal ünvanıyla şöhret bulmuştur. 1595 senesinde, Mustafa Ali Amasya'da Anadolu Hazinesi veznedarı yetkilisiyken Ladik kasabasına gelerek Seyyid Ahmed Rıfai'nin mezarını ziyâret eder. Yazar; Şeyhin Vakfiyesi, mezarında yazılı belge ve menkıbelerden anladığına göre, Seyyid Ahmed-i Kebir, 63 yıl ömür sürmüş, 40 yıl seyahatle ve dünya işlerinden ayrılıp ilimle meşgul olmuştur. 23 yıllık evliliği vardır. Kendisinin yaptırdığı camide gömülüdür. Caminin vakfiyesi 752 H. / 1351 M. tarihlidir. Sultan Orhan zamanına denk gelmekte olup, ölüm tarihi bilinmemektedir. Ahmed Rıfai, Şeyh Ali'nin müridi iken keramet göstermiş, on yıl yalınayak yaya olarak yedi defa hacca gitmiştir. Kırk kere kırk defa lafz-ı erbainin gizli ve açık manalarına ulaşarak okumuş, ömrü boyunca 1.000 kere Kur'an-ı Kerim'i hatmetmiştir. Kendisi Şeyh iken, Divani adlı müridinin keramet ve liyakatini anlayarak, kendi yerine halife yapmıştır.

Hüseyin Hüsameddin de, Seyyid'in 1313 tarihinde Hicaz'dan Amasya'ya gelerek Hanikah-ı Mes'udiye'ye indiğini belirtir.

1358-59 senelerinde Elvan Çelebi tarafından yazılan eserde yer alan Seyyid Ahmed-i Kebir Rufâî'nin, Orta Anadolu'da da ne kadar sevilip sayıldığını göstermesi de dikkate şayandır[76]. Aynı zamanda, Kırşehirli ünlü tarihçi Aşıkpaşa'nın oğlu olan Elvan Çelebi'nin ağzından Dede

[76] ÇELEBİ Elvan, Menakıbü'l Kudsiyye

Garkın'ın Seyyid Ahmed-i Kebir er-Rufâî'den el aldığı, yani Rufâî tarikatına girdiğini anlıyoruz.

Ayrıca, Amasya ili, Suluova ilçesi Yolpınar, -eski adı ile Hakale- Köyü'nde devrin büyük alimlerinden Şeyh es-Seyyid Ahmed-i Küçek er-Rufâî'nin oğullarından, İbn Batuta'nın Amasya-Sonusa'da (Uluköy) gördüğü Seyyid Necmeddin Yahya er-Rufâî'nin Türbesi bulunmaktadır.[77] Amcazadesi Şeyh Seyyid Hasan Rifai ise, Tokat'ta Sünbüllü Baba Zaviyesi yakınlarında medfundur.

İlçeye 12 km uzaklıktaki *Ahmetsaray*, çevresindeki tarihi eser kalıntıları ile, köyün çok önceleri de bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. Köyün ilk sakinlerinin ne zaman ve ne şekilde buraya geldikleri hakkında bir bilgi yoktur. Köyün ismi ile ilgili rivayet şöyledir. Bu bölgede,“Ahmer” isimli çevresine ve bölgesine liderlik eden, sarayda yaşadığı sanılan bir gayri müslim yaşar. Köy halkı onu İslam’a davet eder. Ahmer ise kabul etmez. Bunun üzerine köyden “Hasan” isimli bir kişi ve çevresindekiler sarayını kuşatırlar. Ahmer sonunda dayanamayıp salavat getirir. Bu bölgeye “Salavat Deresi” ismi verilir. Daha ileriye geçtiklerinde Ahmer’in “Dur Hasan, yeter!” dediği bölgeye ise “Durhasan” denilmektedir. Ahmer’in sarayının bu çevrede bulunması sebebiyle köyün isminin “Ahmetsaray” olduğu ileri sürülür. 1877 - 1878 yıllarında buraya Çerkezler yerleştirilir. Halen Çerkezler yaşamaktadırlar ve Vezirköprü Aşağınarlı köyünden gelme Gunayko sülalesinden Gökçe soyadını taşıyan bir Çerkez

[77] DURMA Abdulhalim, Evliyalar Şehri Amasya

aile de geçmiş yıllarda Ahmetsaray köyüne yerleşmiştir. Amasya Tarihi'nde Hüseyin Hüsameddin, Ladik'in nahiyeleri arasında kaydetmiş olduğu köy hakkında şunları yazar. Ahmet Sarayında Seyyid Ahmed-i Kebir-i Rıfai evlad-ı kiramından es-Seyyid Zeynelabidin Rıfai Tekyesi ve kargir camii ve bir mekteb-i ibtidai bulunur. Küçek Seyyid-i Ahmed-i Kebir er-Rufâî'nin evlatları olan Şeyh Ali, Şeyh İbrahim, Şeyh İzzeddin, Şeyh Yahya olduğunu, İbn-i Batuta'dan öğreniyoruz. Bu kardeşlerden Şeyh Ali'nin Lâdik İlçesi yakınındaki Ahmet Saray Köyü'nde mezarı bulunduğu mahalli halk tarafından rivâyet edilmektedir[78]. Halbuki Sadi Bayram makalesinde, Kayseri'de İmam Sultan adı ile anılan **Zeynelâbidin Ali** er-Rufâî'nin 1414 yılında Kayseri'de vefat etmiş ve o tarihlerde hizmet verdiği Rufâî tekkesi mezarlığına defnedilmiş olduğunu kaydeder. Köy camiinin vakıf kayıtları mevcuttur.

Eski adı Diyadin olan *Kuyucak* köyünde **Samut** ismiyle bir yatır vardır. Hüseyin Hüsameddin burada Zeyneddin Samud Baba tarafından bina edilmiş Samud Tekyesi'nden söz eder. Her sene insanların burada adaklarını kesip yatırı ziyaret ettikleri söylenir.

*Meşepınar'*ın, Tokat'ın Reşadiye ilçesine bağlı Bostankolu Köyü'nden göç ederek gelen "Loçu Mustafa" tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Yöre meşe ormanları ile kaplı olup burada Alevilerin ziyaret yeri olan **Gurdak** tekkesi bulunur.

---

[78] Sadi BAYRAM, Anadolu'daki İlk Rufailer ve Zeynel Abidin Ali er-Rufai el-Abdali, soyu hakkında Yeni Hipotezler

“Kocaoğlan” olarak bilinen adı, çam ağaçlarının çokluğu sebebiyle *Çamlıköy* şeklinde değiştirilmiş olan köyün yakınlarında “**Kocaoğlan**” denilen bir mezar vardır. Daha önce Rumların yaşadığı tahmin edilen Çamlıköy’e Akyar ve Derinöz gibi çevre köylerden aileler gelip yerleşmiştir. Meşepınar köyünde bulunan Gurdak tekkesi ile Çamlıköy’de bulunan Kocaoğlan türbesi, Havza’nın Karga köyü Alevileri tarafından ziyaret edilir[79].

Köseoğlu köyü mezarlığında bulunan **Çomaklı** adlı türbeden bir dal kırılır ama dal yerinden koparılmaz. Dal kırıldığı zaman vücutta bulunan siğillerin kaybolacağı inancı vardır ve “bu durum birçok kişinin tecrübesi ile sabittir”, denir.

Ağaçlar arasında çevresi duvarla çevrili çeşmesi, tuvaleti ve mesire alanıyla birlikte içinde mescit ile iki sandukanın yer aldığı **Gülabdal Türbesi** *Hamit* Köyünün biraz ilersindedir. Geçmişi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız Gülabdal’ın Seyyid Ahmed-i Kebir Hazretlerinin kardeşi olduğu kabul edilir. Yaklaşık 700 yıl önce Orta Asya’dan gelen Hamitoğulları, İmamoğulları, Şahbaoğulları, Kahvecioğulları, Feyzullahoğulları, Gulübeoğulları sülaleleri buraya yerleşirler. Bunlardan en kalabalığı Hamitoğulları olduğu için köyün “ Hamit Köy “adını aldığı sanılmaktadır.

---

[79] Emrah ÖZDEMİR, Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni., Ankara, 2008

Anadolu’nun Türkleşmesi sırasında doğudan gelen üç kardeşten biri olan **Karaabdal** (Evliya-Şair Musa) tarafından kurulduğu ve köyün ismini bu kişiden aldığı belirtilmektedir. Evliya- Şair Musa’nın mezarı *Karaabdal* köyünde bulunmaktadır. Amasya merkeze bağlı Yeşilyenice’liler tarafından türbe haline getirilen mezar her yıl nisan ayında Yeniceliler tarafından ziyaret edilmekte, fakir fukaraya yardım edilmektedir. Karaabdal, nüfusunun kalabalıklığı ve diğer köylerin merkezinde olması nedeniyle 1938 yılına kadar nahiye olarak kalmıştır. Rivayete göre Amasya İli Yenice Kasabasından geçerken fırında ekmek pişiren bir kadının sıcak ekmek ikram etmesi, Şair Musa Abdal’ı çok memnun eder ve kadına, “Ekmeğiniz, ürününüz bol olsun, asmalarınız kökçesiz olsun”, diye dua eder. O yıldan sonra Yenice Kasabasındaki asmalarda kökçe hastalığı olmadığı gibi, ürünleri de bol ve bereketli olur. Bu durum dilden dile dolaşınca herkes bu kişinin izini bulmaya çalışır. Bu şahsın yıllar sonra mezarını Karaabdal köyünde bulurlar. Mezarını türbe haline getirip korumaya alırlar. Ahmet Işık’ın anlattığına göre, bu durum her yıl nisan ayında Yenicelilerin Karaabdal Köyüne gelerek ziyafet verip fakir fukaraya yardım etmelerine vesile olur. Karaabdal Musa’nın ünlü bir şair olduğu, Türk Edebiyatında özel bir yeri olan Kaygusuz Abdal’ın bu kişiden ilham aldığı ileri sürülür.

Mazlumoğlu köyünün biraz ilersinde yer alan ağaçlık alandaki kabristanda Seyyid Ahmed-i Kebir’in kardeşlerinden olduğu kabul edilen **Seyfi Dede**’nin türbesi bulunur. Bu köyün ilk sakinlerinin, yaklaşık, 200 yıl önce

göl kenarına yerleştikleri bilinmektedir. Buraya yerleşen ailenin pehlivan olduğu rivayet edilmektedir. İki kardeş kendi aralarında bir gün güreşe tutuşurlar. Küçük kardeşin büyük kardeşin kolunu kırmasıyla araları açılır. Bu olaydan sonra kolu kırılan mazlum olduğu için eski yerleşim yerinin doğusuna, diğeri ise batısına yerleşir. Doğudaki köy zamanla Mazlumoğlu, diğeri ise Kıranboğaz adıyla anılır. Tersakan çayı Mazlumoğlu'nun sınırlarından doğar.

Ondokuz Mayıs Evliyaları

Çelebi Mehmet döneminde Osmanlı hakimiyetine giren ilçenin ilk Türk ahalisi Orta Asya'dan göç eden Türkmenlerdir[80]. Daha sonra 93 harbi (1877-1878) sırasında Kafkasya ve Dağıstan'dan göç eden muhacirler yerleşir. Yine Balkan Savaşları sonunda Avrupa'dan gelen Osmanlı Türkleri 1913 yıllarında çevre köylere yerleşirler. İlçeye Kurtuluş Savası sonrasında da Selanik'ten mübadele yoluyla gelenler, Doğu Karadeniz'den gelenler, Alaçam'dan gelenler olur. İlçe 1878 yılından sonra Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'dan gelen muhacirlerin devlet tarafından iskan edilmeleriyle "Engiz" ismini alarak yerleşime açılır. Engiz'in Türkçe olmadığı gerekçesiyle 1961 yılında değiştirilir ve yeni ismi "Ballıca" olur. Ballıca' da 1970

[80] http://www.19mayis.bel.tr/

yılında belediye olur.1988 yılında ilçe olarak "19 Mayıs" ismini alır[81].

İlçeye beş km uzaklıkta olan Yörükler Beldesinde Balık Gölü yakınında bulunan hamamın kitabesi günümüze gelemediğinden inşa tarihi kesinlik kazanamamıştır. Bununla beraber, yapı üslubundan XIX.yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu kabul edilir. Moloz ve kesme taş ile yer yer tuğladan yapılmış olan hamam, soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmiştir.

Yörükler-Kalaba Mahallesinde yer alan Taşköprü, 19.yüzyıl Osmanlı eserlerindendir. Taş malzeme ile yapılmıştır. Tek kemerli olup, ayaklarının büyük bir kısmı toprak altında kalmıştır.

Orta Asya'dan ilçeye göç eden Türkmenler döneminde, bazı iddialara göre Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Horasan'dan gelen bir kişiye aittir. XII. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır. Türbe moloz taştan kare planlıdır. Sayısız Anadolu Evliyalarından biri olduğu kabuledilen Şeyh Beyk (Şah Bey)'in türbesi, yakın zamanda hayır sever bir vatandaşın katkılarıyla yenilenmiştir.

Samsun'un 19 mayıs ilçesinin Fatih caddesinde ana caddedeki trafik ışıklarından dönüp yukarı Engiz'e doğru birkaç km. gidildiğinde yolun sağ tarafında geniş bir arazi ortasında tamamen ahşap malzemeden 19.uncu y.y. da yapıldığı sanılan ve tek katlı olarak inşa edilen ahşap cami

[81] http://www.dagistan.net/

büyük kalaslara oturmaktadır. Fatih Camii olarak anılan yapı mezarlık alanında bir bahçe içinde yer almaktadır[82]. Çatı kırma çatı tekniğiyle yapılmış olup alaturka kiremitle kaplanmıştır. Dıştan revak dizisi ile çevrili olan cami içten geniş, aydınlık bir mekana sahiptir. Kuzey yönde çatı öne çıkıntı teşkil edip aynı yöndeki son cemaat yerinin orta kısmı yanlara göre daha yüksek tutulmuştur. Kıble tarafında vaaz için kürsü, mihrap ve minber yerleştirilmiş olup son derece sade bir mimariye sahip camide ahşap süslemeye rastlanmaz.

Milli mücadele yıllarındaki kahramanlıkları dillere destan olan **Fatma Çavuş** 1963 yılında vefat etmiş olup, kabri *Dağköy*'de bulunmaktadır[83]. İlçeye 6 km uzaklıktaki bu en eski Türkmen köyünde ayrıca **Hüseyin Dede**, Ala Dede, **Musa Dede**, ve **Hızar Dede** Tekkelerinin varlığından söz edilir.

Salıpazarı Evliyaları

Salıpazarı ilçesinin bugün bulunduğu yerde ilk başlarda bir kaç ev varken, Canik dağlarından Çarşamba'ya pazara giden köylüler yolun ortasında bulunan bölgede konaklama ihtiyacı duyarlar.Bölgede kalmak için ev yaparlar. Bölgede ev sayısının artmasıyla bu çevrede de

[82] BAYRAKTAR M. Sami, Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi
[83] http://tr.wikipedia.org/

pazar ihtiyacı oluşur. 1960'larda ilk pazar yeri salı günü kurulduğu için bölgenin adı Salıpazarı diye anılır. 1973 yılında, Alanyaykın, Düzköy ve Bereket köylerinin birleşmesiyle Çarşamba ve Terme ilçelerinden ayrılarak belediye olur. 1988 yılında da ilçe teşkilatı kurularak Samsun'a ilçe olarak bağlanır. Salıpazarı, uzunca bir zamandır ilçe olmasına rağmen merkez nüfus 6840, genel nüfus da 21 bin civarındadır. Nüfusun bu denli düşük olması ilçenin büyük şehirlere çok fazla göç veriyor olmasındandır. Nüfusun büyük çoğunluğu Türk'tür. ilçede ayrıca Gürcü, Çerkez ve Laz vardır. Bunların çoğu 93 harbi denilen Osmanlı-Rus savaşları sonunda bölgeye gelmişlerdir. 1. Dünya savaşından önce yörede Ermeni ve Rumların yaşadığı bilinmektedir. İlçede günümüze gelebilen tarihi eserler arasında; MÖ.VII.yüzyıla ait olduğu ileri sürülen Garbu Kalesi kalıntıları, Kırgıl Köyündeki Çıngırdaklı (Eğri) Kale, Albak Köprüsü, Albak Köyü Camisi, Çatak Ahmet Ağa Köyü'ndeki Cami, Kayadibi ve Kızılot köylerindeki ahşap camiler, Samzama Kadem, Topal Hacı türbeleri, Terme yolu üzerinde Cinibadat Türbesi, Hasan Tekkesi, Gökçeli Mahallesi'ndeki un değirmeni, Maviren Köprüsü bulunmaktadır. Çatak Ahmet Ağa köyünde "Gökçeli mahallesi"nde 105 senelik bir cami, Yeşilköyü, Kayadibi, Kızılot köylerinde de yine tarihi çok eski olan (300-400) ahşap camiler bulunmaktadır. İlçenin Gökçeli mahallesinde 500 yıllık olduğu tahmin edilen bir değirmen vardır. Kesme taştan yapılmış olan kemeri halen sağlamdır. Bugün yine un değirmeni olarak faaliyetini sürdürmektedir.

İlçede 300-400 sene öncesine dayanan tarihi camiler de vardır[84]. Bunlardan **Albak Camii i**lçe merkezine 1 km uzaklıktadır. Yeşil çayının derince bir kayalıktan geçmesiyle oluşmuş doğal alan yanındaki ahşap camiyle birlikte güzel bir gezinti yeridir.Şu andaki caminin yerinde Selçuklu yapımı bir cami olduğu ve zamanın tahrifatından dolayı yerine bugünkü caminin yapıldığı ileri sürülür.

Şehir merkezini tepeden gören tekke kurtuluş savaşında bu alanda şehit düştüğüne inanılan Hasan adındaki bir zata aittir. Kıbrıs çıkarması sırasında buradan kırmızı bir ışığın çıkıp Kıbrıs tarafına gittiği söylentisi vardır. Mezarın bulunduğu tepeye Hasan tekke adı verilmiş olup mezar tepenin tam zirvesindedir.

Merkez Gökçeli Mahallesinde **Çatak Ahmet Ağa camii** ismiyle bilinen yapı 115 senelik bir camidir.

Yeşil köyündeki **Yeşil cami'nin** Ahşap malzeme kullanılarak ve 300 sene önce inşa edilmiş olduğu ileri sürülür.

Karaman köyündeki **Karaman camii'nin** ahşap malzeme kullanılarak ve 300 sene önce inşa edilmiş olduğu kabul edilir.

Meşe Tekkesi, *Kırgıl* köyünde eski mezarlıkta yer alır.

---

[84] http://www.salipazariilcesi.com

Yeşil Türbe *Yeşil* köyü mezarlığındadır. Yapılış tarihi bilinmemektedir. Oda şeklindeki bina içindedir. Köylüler tarafından onarımı gerçekleştirilmiştir. Dilek yeri olarak bilinir.

İlçede **Samzama Kadem** ve **Topal Hacı** türbeleri vardır. Bu türbeler halk tarafından çok saygı gösterilip, evliya kabul edilen kişilere aittir. **Kalfalı Köyü Evliyası** Türbesi köye yakın mesafede yol kenarında olup halk arasında "**Yumurtacı Evliyası**" ismiyle de anılır.

Salıpazarı İlçesi;Yenidoğan, Sarı Hasan,Yavaş Bey, Esat Çiftliği-Çatak, Güzel Vatan,Yeşilköy-Albayrak, Yeşilköy Merkez, Konakören –Bakacak, Konakören -Merkez Camii, Kızılot, Karayonca, Karaman, Alan Köy, Karadere, Kırgıl, Kayadibi, Mescitli Köylerinde ahşap camiler bulunur.[85] Salıpazarı Ahşap Camileri içten kubbeli, mihrap önü kubbeli ya da tonozlu olup dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Salıpazarı ilçesi Yavaş Bey Caminin ilk kuruluşunun Göğceli Camii ile çağdaş olduğu ancak zaman içinde bu günkü halini aldığı bilinmektedir.

Tekkeköy Evliyaları

Şeyh Yusuf Zeynüddin, Anadolu Selçuklu Devleti zamanında yaşamış büyük İslâm velisidir. Gavs-ı Azam Şeyh Abdülkadir-i Geylani Hazretlerinin torunudur. Camii

[85] YILMAZ Emine, a.g.m.

ve Türbesi Tekkeköy İlçe Merkezindedir. 1285 yılında yapılmış olan caminin yerine günümüzde yeni bir cami inşa edilir. Türbesi ise bu caminin bahçesinde yer almaktadır.

1250 - 1330 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Şeyh Zeynüddin kurduğu tekkede yolcuları, düşkünleri, fakir fukarayı kazan kurarak doyurur. Tekkeköy adının buradan geldiği söylenir.

Samsun'da medfun Şeyh Kutbüddin Hazretlerinin kardeşi olduğu kabul edilir.

Tekkeköy İlçesinde Çayır Çökek, Sarıyurt,Yenidoğan Köylerinde ahşap camiler bulunur.[86]

Terme Evliyaları

Osmanlı Devletinin sonuna kadar Terme, Canik Mutasarrıflığının idaresinde yönetilir. Belediye teşkilatı Cumhuriyetten önce kurulmuş olan şehir, I.Dünya savaşı sırasında 1916'da Ruslar tarafından bombalanır. Terme, Milli mücadele döneminde ise Rum ve Ermeni çeteleri tarafından yakılıp yıkılmak istense de, Terme halkı bunlarla başarılı şekilde mücadele eder.

Fenk mahallesi, Hamam sokakta bulunan Pazar Cami, dikdörtgen planlı, tek katlı olup ahşap malzeme ile yapılmıştır. Kiremitle örtülü olan çatıyı iç mekanda ahşap

[86] YILMAZ Emine, a.g.m.

direkler taşımaktadır. Kitabesi olmadığından yapım tarihi belli değildir. Geç dönem Osmanlı yapısıdır. 20. yy. başlarında esaslı bir onarım görmüş, iç mekan genişletilmiş, minaresi yenilenmiştir.

Rivayetlerden ilkine göre, Pazar Camii, Trabzon seferine giderken Terme'ye uğrayan Fatih Sultan Mehmed Han zamanında yapılır. Diğer bir rivayete göre, "Pazar Camii Türbesi"nde medfun kutlu ve nurlu zat, bir gemi kaptanıdır. Gemi batar, dalgalar bu kutlu ve nurlu zatın naaşını kıyıya sürükler. Üzerinden çıkan vasiyetnamede, kuşağında bulunan altınlarla bulunduğu yere cami yapılması istenmektedir. Ve cami de böylece yapılır. Türbenin üzerinde şu yazı vardır.

"Hoş ziyaretgah mahaldir, tekkeden olmaya baid,
Sıdk ile eyle duayı ömrünüz olsun mezid
Hem teveccüh et Hüda'ya, olasın daim said
Ne kadar etsen ziyaret, çok eder himmetini
Ne güzel etmiş müzeyyen tekkenin tamirini
Evliyalar hürmetine bermurad et, sen onun mucidini
Vasıta et, tekkesin kıl niyaz Hüda'ya çok
Vasıta et, tekkesin kıl dua Yezdan'a çok…"

Türbede yer alan kitabelerden biri türbenin tamirini yapan ustanın ismini verir." Ömer Usta Muhammed bin Memiş Arhavili.." İkinci yazı muhtemelen caminin banisi ve türbede medfun bulunan zata aittir. "Sahibü'l hayrat İmamzade ol Seyyid Mahmudu Gaferele. Sene 1256"

1930'larda tekke ve zaviyelerin kapatılması ve bazılarının yıktırılması sırasında Pazar Camii türbesi de yıktırılmak istenir. Terme eşrafından bazıları kaymakama çıkıp yıkımı önlemek isterler. Müderris Hacı Arif Efendi,

“Adam ise kendini yıktırmaz. Adam değilse, kuru kalabalık yapmayalım”, diyerek eşrafı durdurur. Yıkım başlasa da tamamlanmaz. Her ne olursa olur, türbe adeta “eskisinden güzel” hale getirilir.

Söğütlü beldesi, *Aşağı ve Yukarı Söğütlü* köylerinin 1996 yılında başlayan birleşme süreci sonrasında kurulur[87]. Belde statüsünü 1999 yılında alır. Orta Söğütlü köyü ise köy halkının kendi istekleri sonucu bu birleşmenin dışında kalır. Belde Aşağı ve Yukarı Sögütlü ile Aşağı Sögütlünün karşısındaki köy olan Müezzinler mahallesinin birleşmesi sonucu oluşur. Buraya ilk yerlesimin 1800’lü yıllardan sonra olduğu rivayet edilir. Karayoluna bitişik olması sebebiyle kısa sürede gelişir ve merkez köy durumuna gelir, köylülerin de ortalama gelir seviyesi yüksektir.

Yukarı Söğütlü Müezzinler mahallesi, Karacalı ve Beydi’nin ortak kullandıkları Koca Kabristanlığının içinde bulunan ve 1800'lü yıllarda yaptırıldığı sanılan ahşap bir cami bulunmaktadır[88]. Dikdörtgen planlı, tek katlı, ahşap malzemelidir. Oldukça basık, kırma çatılı ve kiremitle örtülüdür. Son cemaat yeri camiyi üç yönden çevrelemektedir. Giriş kapısı oyma tekniğinde geometrik süslemelidir. Son cemaat yerini taşıyan ahşap sütunların, ahşap kirişleri, aşı boyası ile boyanmış, oyma tekniği ile yapılmış olup oldukça gösterişlidir. Bu direkleri destekleyen kalaslar bütün revaklarda aşı boyası ile ayetler yazılarak değerlendirilmiştir. Hala ibadete açık durumda olan cami

[87] http://tr.wikipedia.org
[88] http://samsun01.blogcu.com

ziyarete açık bir tarihi eser olarak Kültür Bakanlığının koruması altındadır.

Aşağı Söğütlü Camii Aşağı Söğütlü köyü içerisindedir. İki katlı olup tamamen ahşap malzemeden yapılmıştır. Kuzey cephede son cemaat yeri, kuzey-batı köşede ahşap (dışı çimento ile kaplanmış) minaresi vardır. Dikdörtgen planlı, kırma çatılı ve alaturka kiremitle kaplıdır. Kitabesi yoktur. 19. yy.da yapıldığı tahmin edilmektedir. İçte kirişlerde ve mahfil kenarlarında oyma tekniği ile yapılmış geometrik motifler yer almaktadır.

Halk arasında "Dibekli Cini Bağdat Tekkesi" olarak da bilinen türbe, Terme'nin *Dibekli* köyünde bulunmaktadır. Cini Bağdad adı ile de tanınır. Çevre düzenlemesi yapılmakta olan köy mezarlığında, biri yukarıda, diğeri aşağı düzlükte iki adet türbe vardır. Yapı olarak basit olan türbede medfun bulunan şahıs hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Bunlardan birisine göre, İslam ordularıyla Samsun önlerine gelen Cüneyd adlı yiğit, düzlükte savaşırken kolunu kaybeder. Savaşa savaşa bir tepede şehit düşer. Kolunun ve bedeninin düştüğü yerlere birer türbe yapılır. Daha sonra kol gövdenin yanına gömülür ama ertesi gün kolun eski yerine döndüğü görülür. Bir görüş de, Bağdadi Haydar adlı bir emir olduğudur ki, Cüneyd-i Bağdadi'nin Bağdatlı bir asker olduğu, diğer türbe ve mezarlardaki şahısların da Haydar'ın askerleri olduğu ve bir savaş esnasında şehit oldukları yolundadır. Başka bir rivayet, kabri Irak'ta olan meşhur mutasavvıf Cüneyd Bağdadi ile

ilgilidir[89]. Tarihi olaylarla ilgili en uygun görüş ise bu şahsın Canik Emiri Cüneyd Bey olduğudur. Cüneyd Bey Selçuklu soyundan olup, Kubadoğlu sülalesindendir ve dönemin Samsun hakimidir. Şehzade Çelebi Mehmet tekrar Osmanlı hakimiyetini kurduğu sırada Cüneyd Bey'in serbest kalmasına izin verir. Cüneyd Bey'in Samsun Valisi Taşanoğlu Ahmet Bey'i öldürmesi ile hakimiyet yeniden el değiştirir. Fakat daha sonra Amasya Valisi (Bicaroğlu) Hamza Bey üzerine gönderilir ve büyük mücadeleler yaşanır. Cüneyd Bey sığındığı Terme dağlarında muhtemelen 1413'te öldürülür ve oraya gömülür. Diğer mezarlar ise Cüneyd Bey'in askerlerine aittir. Türbede dokuz metre uzunluğunda bir sanduka vardır. Bugün bir adak ve ziyaret yeri olup inanışa göre dileği olanlar türbeyi daha sonra bir kez daha ziyaret ederler.

Bazlamaç beldesinin Hoylan Mahallesi'nde de **Hüseyinoğlu Evliyası Tekkesi,** *Evci* beldesi Yahyalı Mahallesi'nde, "**Gani Dede** Tekkesi" bulunur.

---

89 İlk devir sufiliğinin en güçlü temsilcilerinden olan Cüneyd-i Bağdadi (ö. 979) küçük yaştan itibaren almış olduğu eğitimle birlikte tasavvufa yönelir. Huldi onun hakkında şunları söyler. "Onu gören halinin ilminden üstün, konuşmasını dinleyen ilminin halinden üstün olduğu kanaatine varırdı." Ebu Cafer al Haddad ise, "eğer akıl insan şekline girseydi, Cüneyd suretinde görünürdü", der. Cüneyd'in ölüm döşeğindeyken oturarak namaz kıldığı, bunun bir nimet olduğunu ifade ettiği, istirahat etmesi gerektiğini söyleyenlere namaza durmak suretiyle cevap vermiş ve virdiyle meşgul iken ruhunu teslim etmiş olduğu anlatılır. Bağdat'ın Şünuziye Mezarlığında dayısı ve şeyhi Seri'nin yanında toprağa verilen Cüneyd'in çeşitli İslam ülkelerinde makamları mevcuttur.

Kocaman Beldesi Merkez Kabristanlığı'nın orta yerinde, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen türbe, halk arasında "Tekke" veya "**Kızılot Tekkesi**" olarak anılır. Anlatıldığına göre, yabancıların elinde bulunan Terme ve civarını ele geçirmek için Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezıt çeşitli seferler düzenler. Bu seferler sırasında baş gösteren kuraklık neticesinde, ordudaki askerlerin çoğu ölür. Bu türbede medfun bulunan zatın, Yıldırım Bayezıt'ın seferleri sırasında savaşta birçok yararlıklar göstermiş, vurularak veya susuzluktan dolayı şehid olmuş bir "veli" olduğu kabul edilir. Burası gerek yöre halkının, gerekse ününü duyanların birçok dileğinin kabul olmasını umarak, öteden beri ziyaret ettikleri kutsal bir yerdir. Kızılot Türbesi, veya diğer ismiyle Soğukpınar Evliyası Türbesi'nde medfun bulunan zatın, tarihi eski ağaçları kesip, kabristan dışı alanda hizmette kullanılmasına, böyle bir gaye ve niyet için ağaç kesenlere izin vermediğine inanılır.

Yeşil Tekke Evliyası Türbesi, Terme-Çarşamba karayolu'nun 15. km.'sinde, geniş bahçeli olup, yol kenarındadır. Üzerinde "Abdulmurad" yazılıdır.

Akçagün Köyü ile *Oğuzlu* Köyü arasındaki "Evliya Yanı Kabristanlığı"nda yer alan **Yol Evliyası** Türbesi Yel Evliyası diye de bilinir.

Ahmet Bey Köyü **İğnebelli Evliyası** Türbesi, köy kabristanlığında bulunmmaktadır.

Samsun-Ordu Karayoluna 3-4 km. mesafedeki *Dağdıralı* köyü meydanında, ahşap yığma tekniği ile yapılmış Selçuklu dönemine ait olduğu ileri sürülen "Dağdıralı Camii" yanındaki çift yatır ile, köy mezarlığı içinde bir yatır bulunmaktadır. Ahşap yığma olarak yapılmış

dikdörtgen planlı küçük türbede, uzun yıllar camide hizmet vermiş, saygın, Allah dostu bir zatın yattığını kabul edilir. Bu zatın 19. asrın sonlarında yaşadığı sanılmaktadır.

Gündoğdu Köyü Kabristanlığı'nda, *Kesikkaya, Meşeyazı, ve Kabalı'*da evliya türbeleri bulunmaktadır[90].

Terme İlçesinde Merkez Pazar Camii, Dağdıralı, Yukarı Söğütlü-Karacalı, Aşağı Söğütlü, Yeni Camii Köyü, Ambartepe Beldesi Tellipınar, Orta Mahalle ve Elmalık ahşap camileri bulunmaktadır.[91] İlçeye 10 km mesafede bulunan Karacalı köyündeki caminin nakış ve kalem işleri büyük oranda tahrip olmuş ve yenilemelerle özelliğini yitirmiş durumdadır. Karacali Köyü ahşap caminin çeşitli yerlerindeki yazılardan hareketle, ahşap caminin yapımından en az 30-40 sene önce 1660-1670 yıllarında "Çavuşlu Köyü" adıyla kurulduğu belli olmaktadır.

Vezirköprü Evliyaları

Hüseyin Hüsameddin Amasya Tarihi'nde Köprü kazası hakkında şunları kaydeder[92]. Genel tarih kitaplarında, Sultan Mesud tarafından 538 tarihinde bina edilmiş ve Kedağra isminin verilmiş olduğu zikredilir. Yörgüç Paşa'nın Köprü'ye ait 1431'de tanzim edilen vakfiyesinde Kedağra

---

[90] Gölyazı Köyü, 1999 yılında Kabalı Köyü ile birleşerek belde olmuştur.

[91] YILMAZ Emine, a.g.m.

[92] Abdizade Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi

şehri civarında Köprü köyü başında bir cami-i şerif bina ve masrafları için görevli tayin ettiği yazılıdır[93]. Aynı şekilde Taceddin Paşa'nın 1374'te düzenlenen vakfiyesinde Köprü köyünde bir camii şerif, imaret, hamam bina ve evkafını tanzim etmiş olduğu kayıtlıdır[94].

Köprü kasabasının yerinde bulunan eski şehir, Amasya'nın Danişmendliler tarafından feth olunduğu esnada zapt edilmiş olduğundan tekrar geri alınması için Rumlar daha sonra da Haçlılarla yapılan müteaddit savaşlarda harap olur. Sultan Mesud Amasya'yı ele geçirdiğinde bu kasabayı eski şehre hakim olan bir mevkide, hisar içinde bir şehr-i latif olarak bina eder ve Kedağra namıyla isimlendirir.

Hüseyin Hüsameddin, Kedağra kasabasının yerini tarif ederken, "İç Kale mahallesiyle civarında bulunan Molla

---

[93] Sultan Çelebi Mehmet'in lalası ve II. Murat dönemi vezirlerinden Atabeyzade Yörgüç Paşa, 1434'te Tokat'ta hamam, 1436-37'de Amasya'da cami, medrese, imarethane ve türbeden oluşan bir külliye inşa eder. Medrese ve imarethaneden geriye bir iz kalmamış olup, Amasya'daki ismiyle anılan caminin türbe kısmında medfun bulunmaktadır.

[94] Son Selçuklu sultanı Mesut'un şehzadesi ve halefi 'Gazi Çelebi' diye bilinen Sultan Taceddin Altunbaş Şeyh Safi köyünde medfun bulunmakta olup Vezirköprü'de Çanaklı Mahallesindeki Taceddin Paşa Camii diye de anılan 1494 tarihli Kurşunlu Cami, inşa tarihinden de anlaşılacağı üzere farklı bir Taceddin Paşa'ya aittir. Bu yapı, 1943 depreminde büyük hasar görür. Beş kubbeli son cemaat yeri ve iki kubbeli ana mekanı ile 1998'de aslına uygun şekilde yenilenerek ibadete açılır. Taceddin Paşa'nın ayrıca, Tokat'ın Zile ilçesinde yaptırmış olduğu bedesten de 1494 tarihini taşır. Bu yapı günümüze camie dönüştürülmüş olarak gelmiş olup Bedesten Camii adıyla anılır.

Hasan, Ganizade, Abdüllatif ve bunların arasında yer alan mahallelerin bir kısmını içine alan mevki olup tamamının bir hisarın içinde bulunduğu harabelerinden anlaşılmaktadır", der. Köprü ise Orta Cami ismiyle anılan Yörgüç Paşa Camiinin kuzey ve batı taraflarına düşer. Anadolu'da Celali eşkıyasının 1600'lerde etrafa verdiği dehşet üzerine Köprü voyvodası olan Durak Ağa ve zeamet sahibi Sinan Çelebi oğlu Mustafa Ağa İç Kale mahallesi civarında eşkıyadan korunmak üzere tabiye şeklinde topraktan bir kale yaptırır ve daha sonra burası da genişleyerek bir mahalle halini almış olduğundan Toprak Kale Mahallesi de Kedağra kasabasından sayılır.

XIII.asırdan sonraki kaynaklarda Köprü karyesi olarak gösterilen yer ismini Kedağra kasabasına karşı yakadan kolayca geçebilmek için Istavlaz Çayı üzerine yapılan köprüden dolayı almış olmalıdır[95].

Amasya hükümdarı Şadgeldi Paşa'nın müşaviri olan eş-Şeyh Alaeddin Ali Şirvani bu köyde ikamet ettiğinden şeyhin çocukları da burada temayüz etmiş ve Amasya valisi Yörgüç Paşa Kocakayası beyi Haydar beyi Amasya'ya kaldırdığı esnada Köprü köyü ile Kedağra kasabası arasında bulunan mevkiye bir cami-i şerif bina ve etrafına bazı

---

95 Havza'nın Tahna köyü ile Vezirköprü'nünTekkekıran köyünü birbirine bağlayan Istavlaz çayı üzerindeki Kurt Köprü'nün 13. Yüzyılda yapıldığı ileri sürülür. Bir yüksek ayak üzerine iki büyük sivri kemerli gözden oluşan köprü bugün restore edilmiş vaziyettedir.

Türkmen aşiretlerini iskan eylemiş bulunduğundan Köprü köyü gelişmeye başlar.

Amasya valisi Şehzade Sultan Ahmed'e bu Alaeddin Şirvani ahfadından Taceddin Paşa 896'da sahib-i divan oldukta bu köyde mükemmel bir cami-i şerif, imaret ve hamam ile İstavlaz Çayı kenarında Sultan Ahmed Çelebi'ye büyük bir saray bina ederek şehzadenin bahar mevsimlerinde bu Köprü'ye gelişini kolaylaştırdığından imaret vesilesiyle pek çok zu'afa, fukara ve şehzadenin teşrifi münasebetiyle bazı ümera bu köyde ikamet ve konaklar inşa ederler.

Bu tarihten itibaren Köprü Köyü bir kasaba halini alarak Köprülü Abdüllatif Efendi şimdiki mahallesinde ve Kedağralı Abdülganizade Mehmed Çelebi de bunun yanında birer mahalle ihdas ve her biri mahallesinde cami, mektep inşa ve diğer Köprülüler Kedağralılar dahi bunlara tebaiyet ederek mensup oldukları kasabalarını imar etmekte birbirleriyle yarışırlar.

Binaenaleyh 1068 yılına kadar yan yana bulunan iki kasabanın arası tamamıyla dolup birbirinden ayırt edilemeyecek bir hale gelmiş olduğundan Köprülü Mehmet Paşa'nın vezirliği zamanında her ikisine birden Vezirköprüsü ünvanı verilir ve halk arasında Köprü kazası, Köprü kasabası namı şöhret bulur. Kedağra kazası, Kedağra kasabası ismi ise zamanla terk edilerek unutulur.

İç Kale mahallesinde Aydın Tekyesi bina olunur, ondan sonra Cümudaroğlu Hasan Gazi tarafından bir Cami-i şerif ve Kaya Beyoğulları tarafından bir mektep inşa

olunarak Buruk malikanesi cümlesi tarafından vakfedilir. Köprü kasabası köy halinde iken Şeyh Alaeddin Şirvani orada bir mescid ve mahdumu Lalacık Gazi Bey bir tekye bina ve evkafını tanzim ve 900'de bu Gazi Bey'in hafidi Taceddin Paşa mükemmel, gayet metin bir cami-i şerif, mektep, imaret, hamam ve Şeyh İbrahim Baba'ya bir tekye inşa eder.

Bu esnada Şehzade Sultan Ahmed Sarayı civarında müzeyyen bir çeşme bina ederek Sultan Pınarı demekle meşhur ve badehu bir mahalleye alem-i mahsus olmuştur. Abdulganizade Mehmed Çelebi Şeyh Salih Efendi'ye bir tekye bina edüp 1011'de Celali eşkıyasının hücumuyla Köprü kasabası yangına maruz kaldığından evkafın mütevellileri camileri mektepleri, kısmen imar etmiş ve Köprü ayanından Yusuf Ağa diğer hamam inşa ve birkaç harap mescidi imar ve Köprülü Durak Ağa Şeyh Mehmet Efendi'ye diğer bir tekye bina etmiştir.

Köprülü Mehmet Paşa sadaretinde şehri imara himmet ederek doğu tarafında büyük bir musalla bina ve taamiye vaz etmiş ve şehre su getirmek için su yolları inşaına kalktığı bir zamanda vefat ettiğinden halilesi Ayşe Hanım yarım kalan hayratı ikmal ve bir cami-i şerif ve iki hamam ve büyük bir bedesten inşa ve evkafını 1078'de tanzim eder[96].

---

[96] Köprülü Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış olduğu kabul edilen cami 1906 depreminde tamamen yıkılır. Arsası üzerine 1915'te yaptırılan ahşap camiden sonra aynı arsa üzerine Belediye ve halkın işbirliği ile 2004'te Köprülü Mehmet Paşa adına büyük cami inşa edilir. 1659'da Ayşe Hanım tarafından yaptırılan Kale

Fazıl Ahmet Paşa'nın sadareti zamanında büyük bir kargir medrese ve ağalarından Hüseyin Ağa bir cami-i şerif ve Abdülkerim Ağa bir medrese ve Dede Yusuf Ağazade Mehmet Ağa Değirmenbaşı Mahallesinde bir cami-i şerif ve mektep bina ederek 1100 tarihine kadar Köprü kasabasını imar ederler[97].

1143'te Bostancıbaşı Köprülü el-Hacc Süleyman Ağa Taceddin Paşa Camii yakınlarında bir medrese ve Sultan Pınar Mahallesinde bir cami-i şerif ve mektep ve 1212'de 'şehit müfti' lakabıyla anılan es-Seyyid Mustafa Efendi Ganizade Mahallesinde bir zaviye ve karşısında büyük bir han, 1220'de es-Seyyid Osman Efendi Uzun Sokak Mahallesinde Rahmaniyye Medresesi'ni bina ederler ve bunların tamamı vakfedilir.

Camii depremlerden fazla zarar görmez. Üç kubbeli ana mekan oldukça yüksek bir kasnağa oturan bir kubbeyle örtülüdür. Abanoz ağacından yapılmış olan minber geç dönem özelliği taşımaktadır. Aynı yıl yaptırılan Kale Hamamı 2007'de restore edilerek hizmete açılmıştır.1660'ta yaptırılan Çifte Hamam ise Bedestenin güney duvarına bitişiktir. Günümüzde bir tarafı erkek diğer tarafı kadın hamamı olarak kullanılmaktadır. Şifa Hamamının Mehmet Paşa tarafından ailesi için özel olarak yaptırılmış olduğu ileri sürülür. Geçmişte Kervansaray olarak da kullanılan Bedesten'in Ayşe Hanımın babası Yusuf Ağa tarafından 1660'ta yaptırıldığı ileri sürülür. İçinde 110 dükkanın yer aldığı bedesten, dört yandan basık kemerli kapılarla girilen kare planlı dört kubbeyle örtülü muazzam bir yapıdır.

[97] 1662'de yaptırılan Taş Medresenin yapımında pembe renkli düzgün kesme taş kullanılmıştır. 1964 yılına kadar çeşitli amaçlarla kullanılan yapı, bu tarihten sonra Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermeye başlar.

Hüseyin Hüsameddin, Köprü'nün geçmişte inşa edilen medreseleri, mektepleri, ulemasının çok olup binaların ekserisinin ahşap olması yüzünden defalarca felaketlere maruz kalması sebebiyle yeniden imar edilmiş olduğundan ve pek çok cami-i şerif, mektep, tekye olduğu halde banileri hakkında bilgi sahibi olunamadığından söz eder.

1647'de Vezirköprü'yü ziyaret eden Evliya Çelebi şehir hakkında şunları yazar. Şehrin iç ve dışında kiremitli alçaklı yüksekli kargir, üst kısımları meşe tahtasından yapılmış altı bin kadar evi vardır. Tahtanın iç ve dışına beyaz kireç sıvadıklarından inci gibi parlayan süslü bir şehirdir. Kışı çok olduğundan evlerinin bacaları beyaz minare gibi yüksek külahlı duman çekici bacalardır ki, hiçbir yerde öyle süslü bacalar yoktur. Şehre çok güzel bir görüntü vermiş. Evlerinin tamamı kıpkırmızı kiremitle örtülü mamur bir şehirdir. Dış Kalede Elmacı Yusuf Ağa Sarayı, Köprülü Mehmet Paşa Sarayı, Müezzinzade Sarayı, Küçük Mehmet Ağa Sarayı, Hasan Ağa Sarayı, Kıbleli ve Duracan Çavuş Sarayı vardır. Dış Kaledeki Hacı Yusuf Ağa Camii havuz ve şadırvanlı, tek minareli, has kurşunla örtülü yeni camidir. Eski Cami de kurşunludur. Mahkeme Camii, tahta minarelidir. Mahkeme çarşı içindedir. Şeyh Ekber tekkesi, Kadiri, Halveti tekkeleri meşhur tekkelerdendir. On bir hanı vardır. Hacı Yusuf Ağa Hanı, Hacı İsa Hanı, İmaret Hanı meşhurlarındandır. İki tane meşhur aşevi vardır. Bilgini, talebesi ve şeyhi çoktur. Kırk sekiz çocuk mektebi vardır.

1879’da şehri ziyaret eden İngiltere’nin Trabzon Konsolosu Palgrave şehir merkezinde yaşayan 5594 kişiden 1185’inin Hristiyan olduğunu kaydeder.

1898 Maarif Salnamesinde Amasya’ya bağlı Köprü kazasında Abdülgani Mahallesindeki Şehit Müfti Medresesi, Cedid Mahallesindeki Taş Medrese, Çataklı’da Kurşunlu Medresesi ve Uzun Sokakta Rahmaniye Medresesi’nin faal olduğu görülür. Ayrıca, Köprü kazasında 1 Ermeni ibtidai mektebi, 2 Ermeni Protestan ibtidai mektebi, 10 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır[98].

Şehit Müftü ismiyle anılan Kıldırzade Mustafa Çelebi Vezirköprü’de Dünyaya gelir. İlk dini eğitim ve öğretimini Vezirköprü’de tamamladıktan sonra İstanbul-Eyüp’te Abdullah Kaşgari’den eğitim görerek icazet alır[99]. Vezirköprü’ye dönerek Fazıl Ahmet Paşa Medresesi (Taşmedrese) ve çeşitli camilerde halka dini dersler vermeye başlar. 1799 yılında Caniklizade Battal Hüseyin’in oğlu Mahmut Tayyar Paşa, büyük rüşvet ve hediyeler vererek Canik Mutasarrıflığı ile Amasya Mutasarrıflığını elde

---

[98] Erol GENÇ, Salnamelere göre Sivas vilayetinde dini ve sosyal yapı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni., Elazığ, 2009

[99] 1688 yılında Kaşgar'da doğdu. İstanbul'a gelince Eyüb'e yerleşti. Bâlîzâde Abdülbâki Efendinin yaptırdığı dergahta talebe yetiştirip, insanlara doğru yolu göstermeye çalıştı. Buradan, Nakşibendiyye yolunda olan Hacı Murtezâ Efendinin yaptırdığı bugün Kaşgari Dergahı diye bilinen Murtezâ Efendi Tekkesine tâyin edildi. Burada on altı yıl talebe yetiştirdikten sonra 1760'da vefât etti. Dergahın avlusunda yapılan türbeye defnedildi. Abdullah Kaşgari vefât edince, yerine oğlu Ubeydullah Efendi geçerek on sene müddetle hizmet etti.

eder[100]. Paşa'nın ilk işi vergileri artırmak olur. Onda bir oranında öşür yerine, üçte bir sülüs vergisi almaya başlar. Bu

---

[100] Canikli Hacı Ali Pasa'nın hayatta kalan tek oğlu Battal Hüseyin Paşa ve onun oğlu Tayyar Mahmud Bey dokuz yıl Rusların elinde esaret hayatı yaşamış bu arada Canikli ailesinin malları emlak ve esyası müsadere edilmistir. 1799 yılının Mart ayı sonlarında Rus çarı I. Pavel'in de ricası üzerine affedilmişler ve Battal Hüsyin Pasa'ya Trabzon valiligi, oglu Tayyar Mahmud Bey'e ise Canik ve Amasya sancakları verilmistir. Daha sonra Trabzon Eyaleti'ni oglu Tayyar Mahmud Pasa'ya terk eden Battal Hüseyin Bey Canik Sancagı'nı malikâne olarak alıp Erzurum valisi olmustur. 1801yılının Mart ayında Battal Hüseyin Pasa'nın ölmesi ile birlikte CanikSancagı'nın idaresi de oglu Tayyar Mahmud Pasa'nın eline geçmistir77Tayyar Mahmud Pasa'nın döneminde de Canikli-Çapanoglu mücadelesi devam etmistir. Bâb-ı Âli ve çevresindeki âyânlara karsı geçimsiz tavrı nedeniyle sık sık yeri degistirilmis, Nizam-ı Cedid'i savunan Çapanogulları üzerine saldırıp Tokat ve Zile'yi ele geçirmesi ve bu hareketleri için Ruslardan para ve silah yardımı aldıgı da öne sürülünce 27 Mayıs 1805 tarihinde üzerinde bulunan Trabzon Eyaleti'yle Canik ve Sarkî Karahisar sancakları geri alınmıs ve Erzurum valisi Yusuf Ziya Pasa, asi durumuna geçen Tayyar Mahmud Pasa'yı ortadan kaldırmakla görevlendirilmistir. Durumunu düzeltmek için yaptıgı gayretler sonuç vermeyen Tayyar Mahmud Pasa, hükümetin takındıgı kararlı tavır nedeniyle kendini affettiremeyip 1806 yılı yazında Kırım'a kaçmak zorunda kalmıstır. Bu dönemde Canik Sancagı'nda asayisi saglama isini Yusuf Ziya Pasa görmüstür. 1807 yılı Mayıs ayı sonlarında Kabakçı Mustafa isyanı ile baslayan ve Nizam-ı Cedid'in ortadan kaldırılmasıyla devam eden nihayetinde IV. Mustafa'nın Osmanlı tahtına çıkarılması ile biten gelimseler Tayyar Mahmud Pasa'nın yeniden affedilmesine sebep olmustur. 20 Ekim 1807'de bir Rus gemisiyle İstanbul'a dönen Tayyar Mahmud Pasa'ya derhal Trabzon valiligi ile Canik ve Karahisar-ı Sarkî sancakları verilmistir. Ekim ayı sonlarında Tayyar Mahmud Pasa'nın sadaret kaymakamlıgına getirilmesi, Canikliler ailesinin yönetimde ulastıgı en üst makam oldu. Bu ani

kötü uygulamadan bunalan Amasya ve Köprü halkı Mahmut Tayyar Paşa'ya karşı çıkar. Köprü'de ve çevre kazalardaki müftüler, uygulamanın şeriata ve adalete uygun olmadığına dair fetva verirler. Bunun üzerine Mahmut Tayyar, 1799 yılı Mart ayında Köprü'ye gelerek kendisine karşı gelen halkın evlerini önce yağmalatır, sonra da yaktırır. Din adamlarını da Samsun'a sürgüne gönderir. Bu arada Kıldırzade Mustafa da, Orta Cami'de öşür yerine sülüs alanları kınayan ve lanetleyen bir vaaz verir. Mahmut Tayyar Paşa, Köprü ve çevre kazalarda çok sevilip sayılan Kıldırzade Mustafa'ya diş geçiremeyeceğini, kendisine karşı büyük bir ayaklanma çıkaracağını bilir. Fakat onu öldürmeyi açıkça göze alamaz, gece gizlice öldürtmeyi planlar. 20 Aralık 1799 gecesi Orta Cami'de teheccüd namazını kılmakta olan Kıldırzade Mustafa Efendi'yi kementle boğdurur. Vücudunu parçalara ayırırlar. Olay duyulur duyulmaz halk galeyana gelerek Mahmut Tayyar Paşa'nın kuvvetlerini Havza'ya kadar kovalar. Bunu hazmedemeyen Mahmut Tayyar Paşa ve kuvvetleri, zengin-fakir demeden bütün Vezirköprü halkının evlerini, dükkanlarını önce soyarlar, sonra ateşe verirler. Tahıl ambarlarını yakar, sürülerini Samsun'a götürürler.

---

yükselis ve rakiplerinden intikam alma tavrı içerisine girmesinin yanı sıra Sadrazam Çelebi Mustafa Pasa'ya rakip olması 11 Mart 1808'de azledilip Dimetoka'ya sürülmesine sebep olmustur. 1808 yılının Temmuz ayında Alemdar Mustafa Pasa'nın gayretleriyle IV. Mustafa'nın yerine II. Mahmud'un geçmesi Caniklilerin sonunu getirmistir. Tayyar Mahmud Pasa idam edilerek ailenin Canik yöresindeki nüfuzu ve Osmanlı yönetimindeki varlıgı tamamen sona erdi.

Kıldırzade Mustafa Çelebi seçkin, cesur, dürüst, iyiliksever, misafirperver özellikleriyle halkın sevgisini kazanmış bir din adamıydı. Bütün servetini fakirlere ve öksüzlere harcardı. Vezirköprü ve çevresindeki halk sorunların çözümünde kendisine başvururdu. Kanıoğlu (Ganioğlu) Mahallesinde kendi adıyla anılan bir okul, han, zengin bir kitaplık, zaviye ve çeşme yaptırarak bunları vakfa dönüştürmüştü. Edebiyata ve tarihe çok meraklı idi.Vezirköprü ve çevresinde geçen bir çok olayı kendi görüşleriyle anlattığı altı ciltlik bir 'hatırat'ı olduğu söylenir. Şehit Müftü'nün türbesi Ganioğlu Mahallesindeki Vakıf İşhanı'nın bir bölümünde muhafaza edilmektedir.

Kuruluşu belli olmamakla beraber "Zeytin Kazası" adı ile anılan *Göl Beldesi*, vaktiyle meşhur olan zeytin yetiştiriciliğinin merkezi konumunda idi[101]. Zeytin Emirliği adı ile anılan yerleşim yerinin bilinen emirleri Zekeriya, Zeynel ve Murat Bey'dir. Bu emirlerden Murat Bey'e ait türbe günümüzde mevcut olup, diğerlerinin türbeleri kaybolmuştur.

Belde yöresinde bir çok tarihi esere rastlanılmaktadır. Bu eserlerden yer altı mezarı şeklinde olanları Roma dönemine ait olup, Kültür Bakanlığınca kesin tespiti yapılmıştır. Göl Beldesindeki tahribatların; Babai İsyanları, Nur Halife İsyanı (1502), Celali İsyanları sırasında olduğu sanılmakta, ayrıca beyler arası mücadelelerde zaman zaman yıkılarak yağmalanan bölgeler arasında Göl'ün de bulunduğu

---

[101] www.gol.bel.tr

anlaşılmaktadır. Amasya tarihinde Zekeriya, Zeynel, Murat Beylere ait türbeler, cami ve vakıfların varlığının belirtilmesine rağmen bunların günümüze ulaşmaması bu olayların sonucudur. Göl Beldesinde olması gereken camiler bu gün mevcut olmamakla birlikte, bazılarının kalıntıları yakın zamanımıza kadar ulaşmıştır. Ayrıca o günlerin hatırası olan eski ahşap Cuma Camiinin çift kanatlı ahşap kapısı beylikler dönemi ahşap oyma işçiliğinin nadide örneklerinden birini sergilemekte olup, Belde Belediyesi tarafından muhafaza altına alınmıştır. Eski Cuma Caminin yerine yapılan betonarme camii tamamlandığında ahşap kapının burada muhafazası ve sergilenmesi planlanmaktadır. Candaroğulları beyliği döneminde bölgede kendini hissettiren taş ve ağaç oymacılığı gerek mezar sandukalarından gerekse ahşap kapıda varlığını göstermektedir. Ayrıca Göl beldesinde iki adet taş kemer köprü mevcut olup, sivil mimari örneklerde kayda değer güzelliktedir. Haydar bey oğlu Murat bey ve ailesine ait türbede bulunan mezar taşları üzerinde bulunan hatt örnekleri ve bahsedilen köprüler görülmeye değer tarzdadır.

Rivayete göre, 600 yıl önce **Ahmet Baba**, **Halil Baba** ve Koyun Baba isimli üç kardeş bölgeyi mekan tutup yerleşir. Koyun Baba'nın türbesinin Çorum'un Osmancık ilçesinde olduğu nakledilir. Ahmet Baba'nın yatırının bulunduğu köye *Ahmetbaba* adı verilir. Ahmet Baba'ya ait bazı eşyalar köylüler tarafından korunur.

Bir orman köyü niteliğindeki *Alanşeyhi* Köyü adını geçmiş yıllarda burada yaşamış olan bir şeyhten almıştır. Bu şeyhin köyün ortasında bir türbesi bulunmaktadır.

İlçeye 45 km. mesafede bulunan *Bahçesaray* köyünde Kürdoğu ve Odunluk adında yatırlar bulunur.

Habibfakı köyüne ilk yerleşen şahsın ismi Yahşifakih'tir. Onun köye yerleşmesinin sebebinin İslamiyeti yaymak olduğu ileri sürülür. Daha sonra 'yahşi'nin eş anlamlısı olarak 'habib' denilmeye başlanır. Bu kişinin ismi Habibfakih olarak değişir. Habibfakih adı zamanla değişime uğrar ve köyün ismi Habibfakı olarak kalır.

İlçeye uzaklığı 19 km. mesafede bulunan *Halilbaba* köyünün adının da Halil Baba'dan geldiği söylenir. Köy 1930'lara kadar Dede yanı denilen mevkide bulunurken arazinin orman sahası olarak tahsis edilmesiyle bugünkü yerine kurulur.

Hüseyin Hüsameddin Amasya Tarihi'nde 'Simre-i Kocakayası' diye Vezirköprü'nün güney batısında yüksek bir kayanın üzerinde cesim, taş duvar ile çevrili bir kaleden söz eder. 1420 yılı tahrir defterlerine göre *Kocakayası* adıyla ayrı bir kasaba olan köy, günden güne önemini yitirir[102]. Anlatıldığına göre köy önceleri sadece Kaya olarak anılırmış. O yıllarda Haydar bey adlı bir yönetici varmış ve

---

[102] Geçmişten Günümüze Vezirköprü, Vezirköprü Kaymakamlığı

buraları idare ediyormuş. Haydar Bey, Amasya'yı ele geçiren Şahgeldi'ye (muhtemelen Şadgeldi Paşa) muhalefet ettiğinden Kaya'dan ayrılıp Maraş civarına gitmek zorunda kalmış. Yıllar sonra ihtiyarlamış olarak kalesine döndüğünde, ihtiyar anlamına gelen 'Koca' sıfatı ile anılmaya başlanmış. Bu tarihten itibaren de kale 'Kocakayası' olarak anılagelmiş. Amasya Tarihinden, 670 yılından itibaren Taşan Beğ'in ceddi olan Mahmud Şah'ın buraya yerleşmiş olduğundan bahisle zamanla Taşanoğlu Hasan Beyin bu kalede cami-i şerif, medrese, zaviye, türbe bina ettiğini ve evkafını düzenlediğini öğreniriz. Hüseyin Hüsameddin Melik Ahmed Çelebi ile Emir Çelebi'nin bu Simrede medfun olup türbeleri bulunduğunu kaydeder[103]. Bu kale devasa bir kaya üzerine inşa edilmiştir. Yüz yıl sonra hala aynı ismi taşıyan Kocakaya köyü ile ilgili olarak, ilçe Kaymakamlığının web sitesinden şu bilgileri alıyoruz[104]. Bu gün sadece uçlarında sur kalıntıları bulunmaktadır ve kale tepesine ulaşım belli belirsiz durumda olan ve tehlikeli bir patikadan sağlanmaktadır; ancak köyün yaşlı sakinleri önceden kale doruğuna kağnıların çıkabildiğini söylemektedir. Köye gelen yabancıların ilk ziyaret yeri olan bu kale her geçen gün aşınmaya devam etmektedir.

Oruç köyünün ismini Oruç adındaki kişinin hayrına kazan kaynatıp halkı doyurmasından dolayı olduğu söylenir.

---

[103] Abdizade Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, cilt.I, sh.245
[104] http://www.vezirköprü.gov.tr/

Hüseyin Hüsameddin Amasya Tarihi'nde Tatar Kal'ası'ndan bahisle[105], köyün vaktiyle Amasya'da ikamet eden ve Anadolu beldelerine nezaret eden Tatar kumandanlarının bölgede vekil-i umuru olan Tatar beyinin oturması sebebiyle *Tatarkalesi* ismini almış olduğunu kaydeder. Sultan Mesud II'nin oğlu Taceddin Altunbaş'ın 1344 tarihli vakfiyesinde, Tatarkale köyünde Sultan Mesud adına bir türbe, bir medrese ve bir cami-i şerif kayıtlı olduğu ileri sürülür. Bütün bu yapıların müderrisleri, hatipleri, şeyhleri, cüz okuyanları ve mütevellilerinin isimleri vakfiyede kayıtlıdır. Resmi Kayıtlarda, Sultan Mes'ud'un türbesi için şöyle yazılıdır:

"Türbe-i Sultan Mes'ud b. Keykavus der-karye-i Tatar Kal'ası der-Simre-i Havza, Tabi'i Amasya" (Amasya'ya tabi olan Havza Simre'sine (bugün Vezirköprü) bağlı Tatar kalesi köyündeki, Sultan Mes'ud b. Keykavus'un Türbesi)

Resmi Kayıtlardan kesin olarak anlaşıldığına göre, Anadolu'daki son Selçuklu sultanı olan Mes'ud, bu nahiye dahilinde bulunan Tatar Kalesi isimli köyde; şehzadesi ve halefi, "Gazi Çelebi" diye meşhur olan Sultan Taceddin Altunbaş-ı Selçüki de, Umurbey, diğer adıyla, Şeyh Savcı köyünde medfun bulunmaktadır[106].

---

[105] Abdizade Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, Cilt 1. Sh 218

[106] Hüseyin Hüsameddin böyle diyorsa da, Muharrem Kesik İslam Ansiklopedisine yazmış olduğu makalede Mesud II'nin uzun süre hasta yattıktan sonra 1308 yılında Kayseri'de vefat etmiş olduğunu kaydeder. Onun Anadolu Selçuklu Devletinin son hükümdarı

Yüzyıl önce bu medreseden bir iz kalmamış olduğunu kaydeden Amasya Tarihi yazarı, sadece ahşap bir cami ve tekke binasının varlığından söz eder.

Vezirköprü İlçesi Çorakdere Köyü ve Karanar Köyünde ahşap camiler bulunmaktadır.

Yakakent Evliyaları

Yakakent İlçesi; Kuzuören Köyü Ahşap Camii

---

olduğu tartışmalıdır. Osman Turan sultanın ölüm tarihini 1310 olarak verdikten sonra tahta V.Kılıç Arslan'ın çıktığını, ancak 1318 yılında Timurtaş'ın Selçuklu saltanatına son verdiğini yazar.

1880’li yılların son yarısında Samsun’da çok sayıda İranlı yaşamaktadır. Bu tarihte İranlıların her türlü haklarını korumak için Samsun’da İran Şehbenderliği (Konsolosluğu) mevcuttur[107].

İranlılar Hançerli mahallesinde satın aldıkları bir arsa üzerine Hüseyniye Tekkesi yapmak isterler ve Samsun İran Şehbenderi Mahmut İbrahim Bey’e başvururlar. İbrahim Bey de bu başvuruyu Trabzon Valiliğine gönderir. Trabzon Valiliği bu konuda ne yapılması gerektiği konusunda Dahiliye Nezaretine görüş sorar. Dahiliye Nezareti 28 Ekim 1890 tarihli cevabi yazısında sakıncalar doğuracağı gerekçesiyle menfi cevap verir. Fakat buna rağmen bu tekke inşa edilir. Samsun halkı tekkenin yıktırılması için müracaat eder. Altı Eylül 1893 tarihli Acem Tekkesi ile ilgili olarak Trabzon Vilayeti yine Dahiliye Nezareti’ne bir yazı göndererek, “inşaatı tamamlanmış durumdaki Hüseyniye Tekkesi’nin yıktırılmasının yeni sorunlar ortaya çıkarabileceğinden, İstanbul'da Şiilerin, böyle sadece 10 Muharrem de kullandıkları bir ibadethanenin bulunmuş olduğunu emsal olarak göstererek yılda sadece bir gün Muharrem ayının onunda (Aşura Günü) açılabilmesine izin verilmesini” ister. Dahiliye Nezareti’nden bu iznin çıkmasıyla Samsun Acem Tekkesi 1893 yılında resmen açılmış olur. Acem Tekkesine İran tarafından ayinleri yönetmesi için bir görevli atanır. Tekke açma gelenekleri

[107] Baki Sarısakal, Acem Tekkesi

olmayan İranlıların Osmanlı ülkesinde bu tarihten sonra da, sadece 1917 senesinde bir başka ticaret merkezi olan İzmir'de Şura-yı devlet (Danıştay) kararıyla bir tekke açabilmişler[108].

Çünkü aynı tarihlerde benzer durum da İran'da görülmektedir. Nitekim 1874 senesinde Tahran elçisi olarak İran'da bulunan Fahri Bey, buradan Hariciye Nezâreti'ne göndermiş olduğu yazıda, tarihte ilk defa olarak bir Osmanlı elçisinin İran devlet tekkesindeki İran Şahı ve veliahtının da katıldığı aşura merasimlerine davet edildiğini ve bu törenlerde yine ilk defa olarak ayinlerin akabinde Osmanlı padişahının sıhhat ve afiyeti, Osmanlı Devleti'nin yücelmesi için dua edildiğini bildiriyordu. Fahri Bey, aşura merasimleri hakkında da, İranlıların, bu günlerde Hazreti Hüseyin'in şehid edilmesi nedeniyle olağanüstü resmîlikte matem icra etmekte olduklarını, bir çok yerde ve özellikle devlet tekkesinde elim Kerbela hadisesini tasvir ve temsillerle andıklarını anlatıyordu. Fahri Bey'e göre bu merasimler sadece tekkelerle sınırlı olmayıp müctehid, ulemâ ve devlet adamlarının katılımlarıyla özel konaklarda da, devam ediyor, güzel sesli mersiyehanlar ağıtlar söylüyormuş.

Bu tekke binası Samsun'da Hançerli mahallesi 100.Yıl Bulvarı üzerinde bulunmakta olup bulvara cephelidir. Acem Tekkesi bodrum katı hariç, tek katlı, kareye yakın planlı, kırma çatılı ve kargir bir yapıdır. Birinci kata cadde üzerinden çift taraflı taş merdivenle çıkılmakta, yuvarlak taş kemerli bir kapı ile içeriye girilmektedir. Bu katta bir hol ve

[108] Mümin Yıldıztaş, Acem Tekkesi

hole açılan mutfak, oda ve büyük bir ayin salonu bulunmaktadır. Ayin salonunda minber, tablolar, kitaplar ve sancaklar, şu anda kaldırılmış ve Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nin deposunda bulunmaktadır. Ayin salonundan bir merdivenle bodrum katına inilmekte, burası boş ve birinci katın ahşap döşemesini taşıyan ahşap direkler göze çarpmaktadır. Bodrum kat penceresi basık kemerli ve duvarları kalındır. Birinci katın ön cephesindeki girişin iki yanında pencereler yuvarlak kemerlidir. Yanlarda ve arkada ayrıca yuvarlak şekilli ve işlemeli aydınlık pencereleri mevcuttur.

1980'li yıllarda Acem Tekkesi içinde oturmakta olan aile buraya son gönderilen görevlinin ailesidir. Bina tapu kayıtlarında İranlı bir şahsın malı olarak görülmekte sonradan ise Hazineye intikal ettiği belirtilmektedir.

Samsun'un en eski şehir mezarlığı olan Kökçüoğlu Mezarlığı (Peygamber soyundan gelen Seyyid Kutbeddin Mezarlığı) 'na yakın olması, halk arasında bu mekanda bir türbenin olabileceği öngörüsüne yol açmışsa da, mekanın yenileme çalışmaları sırasında yapılan kazı ve güçlendirme esnasında her hangi bir mezar ya da türbeye rastlanmamıştır.

Çift yönlü merdivenle çıkılan cümle kapısı ile birlikte toplam üç adet giriş kapısı bulunmaktadır. Cümle kapısı doğudan ikinci kata açılırken diğer iki kapı zemin kata girişi sağlamaktadır. Zemin kattan ikinci kata çıkışı sağlayan bir de ahşap içi merdiveni bulunmaktadır.

Yapı bir dönem Samsunlu bir aileye mesken olarak verilmiş ve bu ailenin buradan ayrılmasıyla uzun yıllar metruk olarak kalmıştır. Selahiye Mahallesi 100. Yıl Bulvarı üzerinde yer alan Samsun'daki bu ender bulunan tarihi mirasın, terk edilmişlik döneminde bir çok yeri çürümüş, çökmüş ve adeta bir harabeye dönüşmüştür.

2005 yılında İlkadım Belediyesinin, Milli Emlak, Anıtlar Kurulu, Kültür ve Turizm Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunması nihayetinde "Mülkiyet Sorunu" çözülen yapının restore çalışmaları başlatılmış, yenileme çalışmaları sonunda binanın iç dekorasyonuna başlanmış, yapılan iç mimari düzenleme ve tezyinatla Acem Tekkesi Türkiye'de eşine nadir tesadüf edilir, otantik ve nezih bir sohbet ve kültür evi olarak 7 Temmuz 2007'de görkemli bir merasimle Samsunluların hizmet ve beğenisine sunulmuştur.

Samsun'da Mevlevilik

XIV. asrın başlarında, isminin sonunda mensup olduğu Mevlevi tarikatının nisbesi bulunan Evhad b. Muhammed'in, Samsun'da yaptırmış olduğu camii, Emir Timurtaş'a ithaf etmesi hadisesi, o tarihlerde Amasya'da da önemli bir Mevlevîhane bulunduğu göz önüne alınırsa, Canik bölgesinde de Mevlevîlerin mevcut olması ihtimalini

ortaya koyar[109]. Ancak bu hususta henüz bir bilgiye sahip değiliz. Ne var ki, 1576 yılının tahrîr kayıtlarında, Samsun'da bir Mevlevî zâviyesi bulunduğu görülmektedir. Bu alandaki mevcut sınırlı araştırmalarda, Samsun Mevlevîhanesi hakkında XIX. yüzyıla kadar başka bilgi bulamıyoruz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 28 Ağustos 1862 tarihli tafsil kaydından, 1269 (1852- 1853) yılında Samsun'da bir Mevlevî zâviyesi ve Kaleiçi'nde bu zâviyeye ait bir vakıf hamamının bulunduğu; ancak anılan 1279 senesinde bu zaviyenin yıkılmış olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tarihte Samsun'a müfettiş olarak gelen ve bu durumu müşâhede eden genç Mevlevî Bursalı Rıza Efendi, Mevlevîhane'nin yeniden yapılması için girişimlerde bulunmuş, Canik Mutasarrıflığı da Samsun'un güneyinde, sahil yolu üzerindeki Musallâ mevkiinde yani bugünkü Cumhuriyet Meydanı'ndaki park civarında bir yer tahsis etmiştir. 1932 yılına ait bir keşif ve tahkikat raporunda yer alan ,".. gelen Ziya Paşa namındaki bir zatın bu musalla yerini fazla görüp burada hududunu yazdığım mahalli ifraz ettirerek bir kısmına bu Mevlevihane'yi inşa ve muhatı arazi kısmını da bu Mevlevihane'ye bahçe olarak terk ve tahsis ettirmiş olduğunu.." ifadesinden Canik Mutasarrıfının ünlü şair olması muhtemeldir[110]. Ataullah Bey Nisan-Mayıs 1863 tarihinde Canik mutasarrıflıgına tayin edilmis bu görevi 7 Aralık 1865 tarihinde Ziyaeddin Abdulhamid Pasa'ya devrederek Amasya mutasarrıfı olmustur97. 27 Agustos

[109] ŞAFAK Yakup, XIX.-XX. Yüzyıllarda Samsun Mevlevihanesi
[110] SARISAKAL Baki, Samsun Mevlevihanesi

1866 tarihinde Ziyaeddin Abdulhamid Pasa'dan *sâbık Canik mutasarrıfı* olarak bahsedilmesi bu tarihten önce görevi bıraktıgını göstermektedir. Bir müddet mazul kaldıktan sonra 6 Ekim 1866'da Meclis-i Vâlâ azası olmustur[111].

Samsun'un merkezinde, Sadi Bey Mahallesi'nde, çarşı ortasında, Hükümet Dairesi civarındaki Mevlevîhâne, Sultan Abdülaziz zamanında 1279/1862 senesinde, Antalyalı Hasan Dede tarafından musallâ arsası üzerine inşa edilir[112]. Sultan Abdülaziz'in irâde-i aliyyesi ile inşa edilen bu dergâh, bir semahâne ve üç derviş hücresinden ibarettir. Dergâhın ilk bânîsi olan Hasan Dede, semahânenin inşasını tamamladığı halde derviş hücrelerini bitiremeden 1864 senesinde vefat eder, dergâhın inşası eksik kalan hücreleri a'yândan Bursalı Rıza Bey'in yardımlarıyla tamamlanır ve meşihât makamına aynı yıl Hasan Dede'nin biraderi Hafız Ali Dede tayin edilir. Üç yıl meşîhat makamında bulunan Hafız Ali Dede 1867 yılında vefat eder. Hafız Ali Dede'nin vefatıyla yerine oğlu Cemâleddîn Dede tayin edilir. 1769 nolu şeriyye sicilinde yer alan bir berat ilamından Cemaleddin Dede'nin kardeşleri Hüsnü ve Hüseyin Efendilerle birlikte Samsun'a bağlı Konut köyündeki Hızırbey hâtûnu türbesi malikanesinin vakfını üstlenmek istedikleri görülür[113]. 1868-1869 yılı Ağustos

---

111 KILIÇ Orhan, Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri

112 KÜÇÜK Sezai, XIX.Asırda Mevlevilik ve Mevleviler, Doktora Tezi, Marmara Üni., İstanbul, 2000

113 YAZICI Gürcan, 42/1769 No'lu Samsun Şer'iyye Sicili'nin Transkrip ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üni., Samsun, 2006

ayının 19. Günü Süleyman Paşa Medresesinin (bu medrese belediye binasının karşısında yer almakta idi.) bir odasında başlayan yangın kısa zamanda büyür. Şehrin çoğu yerleri yanar. Bu sırada Mevlevihane'nin tahtadan oluşan kısımları da kül olur. Sadece taştan olan semahaneye ayakta kalır. Dergâhı hüsn-i idaresi ile ahalinin teveccühünü kazanan ve birçok muhibbin Mevlevîliğe intisabını temin eden Cemâleddîn Dede, eşi Züleyha Hanım'dan aldığı borçla, mevcut hücrelerin üzerine üç odalı bir selâmlık dairesi inşa ettirir. Bununla da kalmayan Cemâleddîn Dede, kayınpederinden miras yoluyla intikal eden araziyi Ziraat Bankası'na, İstanbul Aksaray'daki dairesini de Suyolu Vakfı'na rehin bırakarak, elde ettiği paralarla dergâhı tamir ettirir. Buna ilave olarak dergâh müştemilatına bir de harem dairesi ekletir. Yirmi yedi sene Samsun Mevlevîhânesi postnişini olarak görev yapan Cemâleddîn Dede, 1893 senesinde vefat edince, yerine yedi yaşında bulunan oğlu Ali Enver Efendi geçer, fakat yaşı küçük olduğu için kendisine, Gelibolu çilekeşlerinden Laz Mehmed Dede vekil tayin edilir. Bir süre onarım gören Mevlevihane 1901 yılında yeniden hizmete açılır.

"Bir müddetten beri tamir olunmakta olan Samsun'da bulunan Mevlevi Dergah-ı Şerifi'nin bu kere tamiratı bir suret-i mükemmelede hitam bulmuş olmağla geçen Cuma günü ulema ve meşayih ve memurin ve eşraf hazır oldukları halde resmi küşadı icra ve bu vesile ile de temadi-i eyyam

ömür ve ikbal cenab-ı hilafetpenahi davet mefruzesi tekrar kılınmıştır."

Laz Mehmed Dede'nin on bir yıl süren vekilliği Ali Enver Dede'nin, 1904 tarihinde Samsun Mevlevîhânesi postuna asâleten tayin olunmasıyla sona erer. Zâviye, sol tarafta 19 Mayıs Bulvarı olmak üzere Tütün Fabrikası'nın bir kısmı ile Mevlevîhane ve Kâzımpaşa Caddeleri arasında (bugünkü Özel İdare binası mevkiinde) yer almaktadır[114]. Mevlevîhanenin inşa edildiği Samsun-Çarşamba yolu üzerindeki arsaya Rusya ve Avusturya Konsoloslukları komşu bulunmaktaydı ve arazinin bir kısmı Avusturya Konsolosluğu'nun mülkiyetine geçmişti. 1869 yılında vukû bulan yangında ahşap kısımları yanan Mevlevîhane'nin ayakta kalan semâhanesi, 1904 yılında genç Şeyh Ali Enver ve annesi Züleyha Hanım tarafından tamir ettirilir. Bunun için Züleyha Hanım, Samsun Hançerli Mahallesi'nde bulunan ve babasından miras kalan evi Rıfat Bey isminde bir zata rehin bırakarak, aldığı yüz yirmi lira, aynı evin bitişiğindeki arsayı satarak elde ettiği otuz lira ve dergâhın

[114] Eski Tekel Sigara Fabrikası, Kale Mahallesinde Gazi Caddesinin alt ve üst kesiminde yer alan birkaç yapı bloğundan oluşan, 1887 yılında Fransızlar tarafından yaptırılan ve halk arasında 'reji' adıyla bilinen Levanten yapıların en büyük örneğidir. Yabancı sermayeli bir kurumun malı olarak yapılmıştır. Alman ve Avusturyalı bankerler ile Osmanlı Bankası sermayedarlığı tarafından kurulan şirket 1887 ile 1924 yılları arasında faaliyet gösterir. Tütün ekim, üretim ve pazarlamasının kendine özgü şekilde özelleştirilip işletilmesinin çok uluslu bir şirket tarafından yapılması hedeflenmiştir.

yandığı esnada harap olan eşyanın sigortalı olması hasebiyle sigortadan aldığı paraya ve sattığı kendi eşya ve mücevherlerinin bedeli olan aldığı 200 lirayı da ekleyerek toplam 350 lira ile, dergâh arsası üzerine hücreler mahalline sekiz adet dükkan, dergâhın bitişiğindeki arsaya da altı iki mağaza üstü dört odalı bir bina inşa ettirir. Anlaşılıyor ki, Züleyha Hanım yanarak yok olan dergâhın hücreleri yerine ailesi için bir ev ve geçimini temin için de dükkan ve mağazalar yaptırmıştır. Ev dışındaki yerleri de kiraya vermiştir. Bu esnada oğlu Ali Enver Dede'nin meşîhati devam etmekte fakat dergâh müştemilatından geri kalan semahane geçirdiği yangın sebebiyle terk edilmiş ve harap durumdadır. Ayrıca zâviyenin hiçbir geliri olmadığı gerekçesiyle Mevlevîhane arsasına dükkânlar yaptırılıp üzerine bir harem dairesi inşa ettirilmiş; Mevlevîhane'ye ait bostanın bir kısmı da senede 15 lira karşılığında, iki buçuk yıllığına Reji İdaresi'ne kiralanmıştır (Bu gün Cumhuriyet Meydanının karşısında bulunan Büyükşehir Belediyesinin otopark olarak kullandığı yerin bir bölümü). Şeyh Ali Enver, 1911 senesinde, Konya'da çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi (postnişinliği 1910-1919) tarafından Mevlevîhane'yi harap ve muattal bıraktığı ve "mugâyir-i şer'-i şerîf ve tarîkat-i aliyye ahvâlinden dolayı" görevinden alınır; görevinden alındıktan iki ay sonra Şeyh Ali Enver 25 yaşında iken vefat eder. Yerine 20 Nisan 1911 tarihinde Hüseyin Hasib Dede tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren göreve başlamak üzere Samsun'a giden Hasib Dede, eski şeyh Ali Enver Dede'nin annesi Züleyha Hanım'ın karşı koymasıyla karşılaşır. Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'nde eski şeyh ailesi ile yeni şeyh Hasib Dede arasında geçen

dergâhın devir teslimi ve tevliyetine dair meselelerle ile ilgili onlarca yazışma mevcuttur. Samsun’da yayınlanan Aks-ı Sada gazetesinde Hacı Hasip Dede’ye karşı bazı yazılar yayınlanır. “Samsun Mevlevi Dergahı şeyhi merhum Cemaleddin Efendi’nin altı yedi neferden oluşan yetim ve çaresiz ailesi Mevlevihane ittisalindeki haneden cebren çıkarılmak isteniyormuş. Yetimlerin kimsesizliği ve şu kış günü sokak başlarında kalacak biçarenin hal sefaleti bizi düşündürürken ruh-ı Mevlana’yı rahatsız etmez mi? Yeni şeyh Ahmet Hasip Dede Efendi’den bu derece merhametsiz bir hareket beklemiyoruz.”

Hasib Dede vakıf ve hükümet yetkililerinin marifetiyle eski şeyh Ali Enver Efendi'nin ailesini dergâhtan uzaklaştırmış, dergâhı -ki sadece semahaneden ibarettir- teslim almış dergâhı tamir ettirmiş, içini iki adet kilim, Kurban Bayramından faydalanılarak tedarik edilen on bir adet koyun postu, on adet ceylan derisi, iki fener ile tefriş etmiş, Samsun'da Mevlevîliği tekrar faaliyete geçirmiştir. Bunlara ilaveten dergâhın geçmişte var olan gelirlerini tespit etmiş kendi zamanında dergâhın gelirlerini ve nereye harcandığını bildiren belgeleri de Konya'ya göndermiştir.

Bu faaliyetler çerçevesinde aralarındaki çekişme o noktalara ulaşmış ki, dergâh yapılarını kendi parasıyla yaptırdığını bu sebeple dergâh şeyhliğine küçük oğlu Yusuf Efendi'nin tayini gerektiğini iddia eden Züleyha Hanım, İstanbul Yenikapı Mevlevhânesi Şeyhi Abdülbâkî Dede'den, Kasımpaşa Şeyhi Ali Dede'ye, aynı tarihlerde Ali Enver Dede gibi meşihatinden alınarak müebbeden Kemah'a

sürülen Kemahi İbrahim Hakkı Dede'ye ve Konya'daki Çelebi Efendi'ye kadar bir çok kimselere mektupla veya bizzat müracaat ederek, dergâhı geri almaya teşebbüs etmiş fakat buna muvaffak olamamıştır.

Hasib Dede, sadece bir semâhaneden ibaret olan dergâhı tamir ettirip halkın desteğiyle tefriş etmiş ve Mevlevîliği Samsun’da tekrar canlandırmıştır. Hatta o, yeni bir Mevlevîhane inşası için 1912 başlarında proje çizdirip ilgili makamlara sunmuştur. Hacı Ahmet Hasip Dede bu amaçla Canik Mutasarrıflığına başvurur. Canik mutasarrıfı 6 Şubat 1912 yılında bu konudaki plan ve projeyi Evkaf Nazırlığına gönderir. Bu projede yapılmak istenen işler şu şekilde sıralanmaktadır. Selamlığın meydanına bir fırın, bir kiler, bir kömür odası, dine uygun bir çamaşır odası, iki tane hela, iyi bir su kaynağı, bir minare ve de kürsünün yapılması. Bunların dışında bir de Semahanenin ve oturma güzergahlarının onarım çalışmaları vardır. Bu işlerin toplam gideri 131.500 kuruş olarak tahmin edilmektedir. Nisan ayında Canik Mutasarrıfı Evkaf Nezaretinden aldığı cevabı Konya’daki Çelebi’ye bildirir. Mevlevihanenin gelirleri, giderlerini karşılamada yeterli olmadığından proje onaylanmamıştır. Bunun üzerine Hacı Ahmet Hasip Dede tekrar Konya’daki Çelebi’ye başvurur. 12 Nisan 1912 yılındaki yazısında selamlığın, hücrelerin ve su sağlanmasının şart olduğunu, minarenin yapılmasından vazgeçilebileceğini belirtir. Hacı Ahmet Hasip Dede ayrıca Mevlevihanenin gelirinin artması için Mevlevihanedeki duacıların görevlerini kendisi üstlenir. Böylece Mevlevihanenin geliri 1000 kuruş artmış olur.

Samsun’daki semahanenin yüksekliği altı metre idi. Çatısı kiremit örtülü idi. Giriş kapısının her iki tarafında da birer penceresi vardı. Şubat 1912 yılında ana giriş ile semahane arasında bulunan bataklık yol iri kum ile kapatılmıştır. Semahanenin sağ ön tarafında ve arka tarafında ikişer tane pencere bulunmakta ve burada Ramazan Bayramında ve Kandil gecelerinde Ayin-i Cem düzenlenmektedir. Bu ayinlere dönemin Samsun Mutasarrıfı Mehdi Bey ve şehrin ileri gelenleri de katılır. Mutasarrıf Mehdi Bey ‘Duanişinin sağ ve sol yanında yer alan iki tane kağıt feneri şeklindeki ışıkları, Posta Şefi Cevri Bey iki tane çizgili siyah kılıf ile bir tane balya kumaş ve Aks-ı Sada gazetesi müdürü Avnizade Cemil tarafından bağışlanan üç tane süs yazı tahtası mihrabın üzerine konulmuştu.

Mevlevihaneye ait olan dükkanlardan taştan olanlar aylık 108 kuruştan (bir Osmanlı Lirası) tahtadan olan dükkanlar ise 60 kuruştan kiraya verilmişti. Aralık ayından itibaren bazı dükkanların kiraları yükseltildi. Kiracıların hepsi Rum’dur ve bunlar ayakkabıcılık, terzilik, yıkayıcı ve ütüleyici, berberlik, fırıncılık, bardakçılık ve bakkallık yapmaktadırlar.

Ancak, dergâhtan uzaklaştırılan Züleyha Hanım, binaları kendi parasıyla yaptırdığı gerekçesiyle şeyhliğe küçük oğlu Yusuf’un tayin edilmesini istemiş; bu sebeple birçok tatsız olay ve yazışma olmuştur; nihayetinde 18 Ağustos 1912 tarihinde Hasib Dede Çankırı Mevlevîhanesi’ne nakledilir, yerine Ünyeli Mâhirzâde Hâlid Efendi vekil olarak görevlendirilir. Mevlâna Dergâhı

Postnişini Veled Çelebi, o zamanki Kastamonu şeyhi değerli âlim ve şair Ahmed Remzi Dede'nin (öl. 1944) 26 Eylül 1913 tarihli yazılı görüşünü de alarak merhum Ali Enver'in kardeşi Yusuf Efendi'nin lâyıkıyla yetişinceye kadar yerine vekâleten Neyzenbaşı Emin Dede'nin tayinini uygun görmüştür. 1913 tarihli bir belgede de Erzincan şeyhi Yusuf Dede'nin Samsun Mevlevîhânesine tayin edildiği hususunun kendilerine ulaştığı ve geldiklerinde her türlü yardımın kendilerine yapılacağına dair Canik Mutasarrıflığı tarafından Konya'ya yazılan bir belgede belirtilmektedir. Neyzenbaşılıktan şeyhliğe yükselen Mehmed Emin Dede de Mevlevî Taburu'na 38 kişilik gönüllü grubuyla katılır. Süheyl Ünver'in tespitlerine göre 47 mevlevîhaneden ve diğer bazı tekkelerden gelmiş 1026 kişiden oluşan Mevlevi Taburu'na Samsun, en fazla mevcutla katılan 7. mahaldir. Bu sırada Ali Enver'in küçük kardeşi Yusuf'un şeyhliğe atandığını söylüyor. O halde savasın sona erdiği ve hayatta kalanların dergâhlarına döndüğü Ekim 1918 tarihinde Mehmed Emin Dede ve hayatta kalan gönüllüler Samsun'a dönmüş olmalıdır. Veled Çelebi, Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi olduğu dönemde Samsun postnişini olarak Nuri Dede'nin ismini verirken, Şahabettin Uzluk dergâhın son şeyhi olarak Mehmed Emin Dede'yi göstermekte, A. Süheyl Ünver de Mevlevi taburunda adı geçen Emin Dede'nin ismini zikretmekte ve son şeyhinin kim olduğunun bilinmediğini belirtmektedir.

Günümüzde şehir merkezinde Samsun Mevlevihanesi'nden hiçbir iz kalmamış olup sadece Mevlevihane Caddesi adıyla bir cadde bulunmaktadır.

Samsun’da Sadiyye

Baki Sarısakal’ın çalışmalarıyla ortaya çıkarılan tekke, Samsun’da Sadiyye tarikatının varlığını gösterir[115]. “Trabzon Vilayet dahilinde Canik Sancağı merkezi olan Samsun’un Pazar Mahallesi’nde bulunan Sâdi Dergâhı postnişini Halil oğlu Şeyh Hacı Mehmet Mehdi Efendi, “Samsun’da Pazar Mahallesi’nde bulunan Sadi Dergâhı şerifi yanında bulunan doğusunda umumi yol, batısında Çakal Mehmet Bağı, kuzeyinde Dergâhın bahçesi, güneyinde Ekmekçi Ömer Ağa ve Şaban Çavuş ve Gümrük katiplerinden Hasan Efendi bahçe ve haneleriyle çevrili ve on tane oda ve bir ahır ve kiler ve bahçe mutbak ve içinde müştemilâtı saireyi hâvi yarı kârgir bir bab hanem ile Samsun’da Balık Pazarı mevkiinde bulunan bir tarafı Leblebici Ahmet dükkânı ve bir tarafı Hacı Tahirzade Abdullah Efendi verasesi arsası ve bir tarafı ticaret kâtibi ve müştereki arsası ve bir tarafı umumi yol ile çevrili bir odayı ve bir bap dükkanı vakıf eylemiştir” Vakıf kaydından Şeyh Hacı Mehmet Mehdi Efendi’nin tekkenin şeyhi olduğu, aynı tekkenin kendisinden önce şeyhi olan babası Halil Efendi’yi öğreniriz. Sarısakal araştırmasında şeyhin torunu Samsunlu şair merhum Ruhi Göktekin ile 2004 yılında Sadi Tekkesi’nin bulunduğu yerde yapmış

[115] http://www.halkgazetesi.com.tr

olduğu incelemelerde mezar taşından Hacı Bey oğlu Halil Dede'nin ölüm tarihinin 1901 olduğunu tespit eder[116].

Tekke, Milli mücadele yıllarında Erzurum ve Sivas Kongreleri sonucunda seçilen Heyeti Temsiliye ile irtibatı sağlayan Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İngiliz baskısına aldırmadan gizli gizli bir araya geldikleri bir mekan olarak ayrı bir önem kazanır.

Sadi Tekkesi'nde 1920 yılında yapılan bu toplantılara Sadi Tekkesi Şeyhi Halil Oğlu Şeyh Hacı Mehmet Mehdi Efendi, Boşnakzade Süleyman Bey, Sultani Mektebi Müdürü Mustafa Adil, Cemiyet Azalarından Mühendis İrfan, Muharir Ethem Veysi Bey, Osman Tobruk katılmışlardır. Erzurum ve Sivas Kongresi ile Samsun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti arasındaki yazışmalar bu tekke vasıtasıyla yürütülür.

---

[116] 1938 yılında Samsun'da doğdu, 2008'de vefat etti. Ruhi Göktekin, katıldığı çeşitli yarışmalarda derece almış olup, Sobe adıyla yeni çıkan kitabının dışında (Deniz İkindileri, Amisos Fenerleri, Bir Ak Atlısı Özlemin) adlı şiir kitapları ile (Bakış) adlı bir de deneme kitabı vardır. Şiirlerinde zaman zaman hem seçilenlere hem de atananlara dokunduran şair, emek-sermaye çelişkisini de "Kutluyorum" adlı şiirinde;

"Kutluyorum başardınız efendiler/ Kalktı emek sermaye çelişkisi/ Tarihe karıştı artı değer/ Kutluyorum başardınız efendiler/ Merak bile edilmiyor şimdi/ Fakir fukara ne yer…"

dizeleriyle güncelleyip tartışmaya açmak istiyor. Kitabın "Sobe" adlı ikinci bölümünde, daha çok öyküsel anlatımlı şiirler yer alıyor. Bu şiirlerde aynı anlatımla, bir kentin varsıllıktan yoksulluğa uzanan evlerini ve sakinlerini, Faytoncu Recep'i, Sadi Şeyhi Mehmet beyoğlu Şemsi'yi tanıyoruz.

Değerlendirme

Yer İndeksi

İsim İndeksi

Kaynakça

<u>Kitaplar</u>

1. Abdizade Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi
2. AKİFZADE Abdurrahman, 18.YY Sonlarında Çorumlu Âlimler
3. ÇELEBİ Elvan, Menakıbü'l Kudsiyye
4. DURMA Abdulhalim, Evliyalar Şehri Amasya
5. DURMA Abdulhalim, Evliyalar Şehri Tokat
6. EFLAKİ Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, MEB, İstanbul, 1995
7. Evliya Çelebi, Seyahatname
8. Geçmişten Günümüze Vezirköprü, Vezirköprü Kaymakamlığı
9. GÜLTEKİN İsmet, Terme Evliyaları
10. KINNEIR John Macdonald, Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan
11. OLCAY Osman Fevzi, Amasya Ünlüleri
12. TANYU Hikmet, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967
13. TURAN Şerafettin, Türkiye-İtalya İlişkileri -I-, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000

14. TURAN Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993
15. YAVUZ Mehmet, Arap Gramerine Dair Eser yazan Osmanlı-Türk Alimleri
16. YİĞİT Hasan, Bütün Yönleri ile Zümrüt Bafra, Trabzon, 1990
17. W. J. Childs, Across Asia Minor on Foot

Tezler

1. AKTAŞ Sibel, Hicri 1300 (M.1884) ve Hicri 1302 (M.1886) Tarihli Sivas Vilayet Salnamelerinin Günümüz Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni., Kayseri, 2005
2. ALKAN Bora, Gümrük Kayıtlarına Göre Samsun'da Ticaret (1935-1940), Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üni., Samsun, 2008
3. ARSLAN Ömer Faruk, Temettüat Defterlerine Göre (1844-45) Havza'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni., Ankara, 2006
4. BAY Abdullah, Trabzon Eyaletinde Mütegallibe Hareketleri ve Ayanlık (1750-1850), Doktora Tezi, Atatürk Üni., Erzurum, 2008
5. DEMİR ALPASLAN, XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, Doktora Tezi, Ankara Üni., Ankara, 2007

6. DEMİR Necati, Bir Coğrafi Bölge Olarak “Canik” ve Tarihi Alt Yapısı
7. DOĞAN Osman, 1760 Numaralı Samsun Şeriyye Sicili 1267 - 1275 / 1850 – 1859 (Değerlendirme, Transliterasyon ve Dizin), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni., İstanbul, 2006
8. Emrah ÖZDEMİR, Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni., Ankara, 2008
9. KARAGÖZ Rıza, Canikli Ali Paşa, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üni., Samsun, 1998
10. KÜÇÜK Sezai, XIX.Asırda Mevlevilik ve Mevleviler, Doktora Tezi, Marmara Üni., İstanbul, 2000
11. MUTLU Sevcan, XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu, Yüksek Lisans Tezi,On Dokuz Mayıs Üni., Samsun, 2008
12. NEFES Eyüp, Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları, Doktora Tezi, 19 Mayıs Üni.,Samsun, 2002
13. ÖKTEN Müfide, Milli Mücadele Döneminde Karadeniz Bölgesinden Anadolu İçlerine Rum Göçü, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üni., İzmir, 2006
14. ÜÇER Cenksu, Tokat Yöresi Alevileri Tarihçesi, İnançları, Örf ve Adetleri, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üni., 2005
15. YAZICI Gürcan, 42/1769 No’lu Samsun Şer‘iyye Sicili’nin Transkrip ve Tahlili, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üni., Samsun, 2006

16. YILDIZ Berat, Emıgratıons From The Russıan Empıre to The Ottoman Empıre: an Analysıs ın The Lıght of The New Archıval Materıals,Ankara, Bilkent Üni., 2006

Makaleler

1. AKTAŞ Ali Osman, Yaşatılan bir Kült Olarak Samsun-Avut Köyünde Hıdırellez Gelenekleri
2. BAYRAKTAR M. Sami, Samsun’da Türk Mimarisinin Gelişimi
3. BAYRAM Sadi, Lâdik ve Seyyid Ahmed-i Kebir er Rufaî Hazretleri
4. BAYRAM Sadi, Anadolu'daki İlk Rufailer ve Zeynel Abidin Ali er-Rufai el-Abdali, soyu hakkında Yeni Hipotezler
5. BEŞİRLİ Mehmet, XIX. Yüzyılın Ortalarında Samsun Vakıfları ve Gelirleri
6. ÇAMAŞ Necdet, Tütün Üretimi, Yaprak Tütün Ticareti ve Sigara Sanayinin Samsun’un Tarımsal ve Sosyo ekonomik Yaşamındaki Rolleri
7. DOĞANAY Rahmi, İstiklal Harbinde Samsun’da Amerikan Filosu
8. DUMAN Önder, Samsun Basın Tarihinden bir Kesit: “Haber Gazetesi”
9. DUYMAZ A. Sevki, XIX. Yüzyılda Samsun’un Kentsel Gelişimine dair Birkaç Mimari Örnek
10. ERDOĞAN Emine, XVI. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancagında Eskıyalık Faaliyetleri

11. KARAGÖZ Rıza, II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma
12. KILIÇ Orhan, Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri
13. KUZUBAŞ Muhammed, Evliya Çelebi Seyahatname'sine göre Samsun
14. SARISAKAL Baki, Samsun Mevlevihanesi
15. SARISAKAL Baki, Sadi Tekkesi
16. SARISAKAL Baki, İsa (Ese) Baba Hakkında Bilinmeyenler
17. SERBESTOĞLU İbrahim, Kırım Savaşı Sonunda Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu
18. ŞAFAK Yakup, XIX.-XX. Yüzyıllarda Samsun Mevlevihanesi
19. ŞİŞMAN Bekir, Samsun'da icra edilen bir yağmur duası ritüeli ve Türk kültür tarihi bağlamında düşündürdükleri
20. TOPAL Coşkun, Cumhuriyetin İlk yıllarında Samsun Limanı
21. TURAN Selami, Mihrî Hatun Divanı'nda Şehir Methiyesine Bir Örnek: Lâdik
22. ŞAHİN M.Kemal, Samsun- Çarşamba/Yaycılar – Şeyh Habil Köyü Camii
23. ŞAHİN M.Kemal, Anadolu Selçuklu Döneminin Önemli Yapıtlarından Çakallı Han Üzerine Bazı Düşünceler
24. YILDIZTAŞ Mümin, Sadi Tekkesi
25. Bir Romancı Gözüyle Samsun
26. YILMAZ Emine, Samsun Ahşap (Çantı) Camiilerinin Dağılımı ile Yer Adları İlişkisi ve Tipoloji - Süsleme Üzerine Değerlendirme

Ansiklopedi ve Dergiler

1. Kent Kültürü, (1,3, 4, 5, 6, 7, 8. Sayılar)
2. YÜCEL Yaşar, Candaroğulları, TDV İslam Ansiklopedisi
3. SAMİ Şemseddin, Kamusü'l Alam
4. Evliyalar Ansiklopedisi
5. MERT Özcan, Canikli Hacı Ali Paşa Ailesi, TDV İslam Ansiklopedisi
6. ÖZ Mehmet, Samsun, TDV İslam Ansiklopedisi
7. KESİK Muharrem, Mesud II, TDV İslam Ansiklopedisi

Web

1. http://www.havza.gov.tr/
2. http://www.samsun.bel.tr/
3. http://tr.wikipedia.org
4. http://193.140.255.11/tezjic/tez.htm
5. http://www.halkgazetesi.com.tr/
6. http://www.sadibayram.com
7. http://www.karalahana.com
8. http://www.19mayis.bel.tr/
9. http://samsun05.blogcu.com
10. http://www.dagistan.net/
11. http://gittiklerimden.blogspot.com/
12. www.gol.bel.tr
13. http://www.vezirköprü.gov.tr/